

MAGYAR200

SZOMBATHELYI TUDOMÁNYOS
KONFERENCIA ÉS MEGEMLÉKEZÉS

MAGYAR200

SZOMBATHELYI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ÉS
MEGEMLÉKEZÉS

© Rákóczi István (szerkesztő) 2019

Tervezte és a kéziratot gondozta: Szilágyi Anna Lili

A borítót tervezte: Eszteró Fanni

e-ISBN: 978-615-00-7087-2

MAGYAR200

SZOMBATHELYI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ÉS
MEGEMLÉKEZÉS

Szerkesztette:

Rákóczi István

Szeged, 2019

(Az oldal szándékosan üres)

Tartalomjegyzék

Előszó (*Németh István*)

Szerkesztői előszó (*Rákóczi István*)

A konferencia megnyitó beszédei

Nagyköveti köszöntő (*Lizeth Satumbo Pena*)

Tisztelgés Magyar László emlékművénél (*Dr. Gulyás András*)

Magyar László az Ötömösi Magyar családban (*Fluck Dénes*)

A konferencia programja

Tanulmányok

Dr. Szónoky Miklós: Magyar László geológiai és ásványtani megfigyelései Délnyugat – Afrikában

João Carlos Garcia: Mapas para Ladislau Magyar: Angola na cartografia portuguesa do século XVIII.

István Rákóczi: Por este rio acima... problemas filológico-historiográficos do texto de László Magyar sobre a sua viagem pelo Congo-Zaire

Búr Gábor: Magyar László és David Livingstone: széttartó párhuzamok

Biernaczký Szilárd: Magyar László recepciója itthon és külföldön

Sárkány Mihály: Magyar László kutatásainak utóélete a tudomány nemzetközi vérkeringésében

Éva Sebestyén: A história de um manuscrito escrito em Angola. A viagem de László Magyar no interior de África Austral nos anos 1849-57

Vajkai Zsófia: Adalékok Magyar László angolai utazásainak kutatásához

T. Horváth Attila: Szuahéli expanzió Kelet-Afrikában és a Kongó-medencében a XIX. század második felében

Előszó

Az idő tréfát űz velünk újra, meg újra. Egyszer azt az arcát fordítja felénk, amely szerint változatlan tempóban, pontosan kimért léptekkel halad előre. Máskor aktuális kedvünknek megfelelően szabja hol rövidre, hol végtelen hosszúra ugyanazt a tartamot. Van, hogy a régmúlt tűnik cammogósnak, lustának a pörögve száguldó jelenből nézve, de előfordul az is, hogy éppen a múlt az, ami oly hatalmas élménytömeget zsúfol egyetlen életútba, hogy ahhoz kevésnek tűnik száz emberöltő is.

Elképzelni is nehéz, mi járhatott a halálbüntetés fenyegetésén éppen csak túljutott, szombathelyi születésű Magyar László fejében, amikor 1846-ban, az uruguayi Maldonado valamely párás helyiségben arra jutott, hogy – ha már tengerésztszti tapasztalataira egyetlen nagyhatalom sem tart igényt – expedíciót szervez a Mato Grosso és az Amazonas forrásvidékére, s ehhez nem máshonnan, mint a Magyar Tudós Társaságtól kér 12.000 pengő forintot. Levélben. Aztán elégedetten hátradólt mind a huszonnyolc évével és jó egy évet várt a válaszra.

Mérhetetlen bizalom jele volt mindez a korabeli postaszolgálattal szemben. Az elutasító válasz végül tényleg megtalálta címzettjét. Addig azonban bőven volt ideje végiggondolni eseménytelennek éppen nem nevezhető életét. Szombathely, Dunaföldvár, Szabadka, Kalocsa, Pest, Fiume, Brazília, Havanna, Szumátra, Jáva, Madagaszkár, majd Dél-Amerika. Felsorolni is képtelenség.

Abban az egy évben megtapasztalhatta, képes az idő ólomlábakon is járni. Aztán támogatás híján, elengedte Dél-Amerikát. Irány Afrika. A Kongó forrásvidékét célozta meg. Azt a folyót, amely majd fél évszázaddal később, Joseph Conrad Heart of Darkness című regényében is a legsötétebb titkok birodalma. Felpörgött az idő újra. Az örök kérdező, a bennszülöttek által csak Micsoda úrnak nevezett kutató három nagy utazással tesz

felbecsülhetetlen értékű szolgálatot a tudománynak, hogy aztán újra lomhán múló három év késéssel, 1861-ben értesüljön a megtiszteltetéséről: 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

Mai ésszel szinte felfoghatatlan, hogy életének 46 évébe releváns geográfiai, nyelvészeti, etnográfiai, térképészeti, éghajlati megfigyelések és kutatások sora egyaránt belefért. A Magyar László születésének 200. évfordulója alkalmából Szombathelyen rendezett konferencia előadásait tartalmazó kötetet örömmel ajánlom az olvasók megtisztelő figyelmébe.

Németh István

Szerkesztői előszó

Amikor összevetjük kötetünk első lapjain a konferencia programját konferenciakötetünk tartalmával, jelentős eltéréseket tapasztalunk. A december közepi télidő – és teendők – a meghirdetett előadók közül eleve nem egyet távol tartott Szombathelytől: így például, amelyeknek a szerzői a múlt és a ma Angolája diakron összevetésére vállalkoztak volna (Fodor Erika, Tarróssy István). Külföldi előadóink esetében azzal a modern és költségtakarékos megoldással éltünk, hogy videokonferencia keretében járultak hozzá konferenciánk sikeréhez. A nagyszámú középiskolás hallgatóság érdeklődésének így tökéletesen megfelelt Alexandra Aparício előadása, Manuel Lobato és João Carlos Garcia előadásai pedig mintegy rímelték T. Horváth Attila és Nemerkenyi Zsombor megközelítésére, témáira.

Mivel a videokonferencia műfaja efemer, így ebből kötetünkben – esetleges digitális megjelentetéséig – nem volt mód írásos változatot szerkeszteniünk. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy Nemerkenyi Zsombor – a konferencia másik nagy igazoltan távol maradt előadójával, Prof. Dr.Klinghammer István akadémikus úrral közös műve – másutt kapott időközben megjelenési fórumot, úgy döntöttünk, hogy João Carlos Garcia térképészeti előadásának inkább egy kevésbé akadémikus változatát, de bő képanyaggal adjuk most az olvasó kezébe. Tekintettel arra, hogy előadóink közül többen egy októberi és egy novemberi Magyar László ülészen már ismertették új kutatási eredményeiket, helyet adtunk a kötetben olyan írásnak – Vajkai Zsófia esetében – amely nem a konferencián előadottakat taglalja. Végezetül, a fő szervezők közül a kötet szerkesztője az egyetlen rövid konferencianap programjából eleve kimetszett munkáját közöljük az eredeti intenciók szerint, hogy legalább a hidrográfiai elem ne hiányozzék a sokoldalú megközelítések sorából, ha már le kellett mondanunk Puskás János értékes, meteorológiai tárgyú dolgozatáról.

A kötetben szereplő írások nem az előadások sorrendjét követik, hála annak, hogy és - ezt örömmel konstatáljuk - egy igen jelentős és kongruens részük Magyar László munkásságának az „utóéletével”. foglalkozik. A *memoria rerum* mellett, így a *memoria rerum gestarum* is kellő súlyt kapott a 200. évforduló szombathelyi megemlékezése során. Biernaczky Szilárd, Sárkány Mihály, Sebestyén Éva és Vajkai Zsófia írásai így valójában egy egységes blokkot is képeznek és egyben filológiai tükröt tartanak elénk. A komparatív szemlélet - Búr Gáboré - és a Magyar László családjának geológus leszármazottjaként eleve kettős nézőpont tovább gazdagítja reményeink szerint Magyar László emlékezetének újra lerakott alapjait.

Kettős minőségemben, mint a Magyar László Bicentenáriumi Emlékbizottság másik titkára, legyen szabad Dr. Gulyás András nagykövet úr fáradhatatlan szervezői és diplomata attitűdjét, Lenkai Nóra pragmatikus ügyességét, Németh István rektor-helyettes úr házigazda bölcsességét egy mondaton belül köszönni meg, miként azt is, hogy egy fotókiállítással és egy költemény bemutatásával hozzájárulhattunk a szülőváros, Szombathely egyeteme kulturális kínálatához, amelyért a város és a tágabb pátria támogató vezetőit egyaránt megilleti a hála és a köszönet.

Rákóczi István

2019. május 23.

Köszöntők

Prezados representantes das autarquias da cidade e da região de Szombathely, Autoridades Universitárias, Conferencistas, Minhas Senhora e meus Senhores,

Gostaria antes de mais, em nome da Sua Excelência Senhora Lizeth Satumbo Pena, Embaixadora da República de Angola na Hungria, agradecer à Comissão Organizadora do Bicentenário de László Magyar pela oportunidade que nos dão para participar neste grande evento. Estes agradecimentos são extensivos aos nossos pesquisadores que aqui falarão sobre a Vida e Obra de László Magyar.

A Vida e Obra de László Magyar ressalta a convivência Húngaro-Angolana existente há quase dois séculos, cujos fundamentos culturais e científicos teremos o prazer de apreciar durante as apresentações que nos serão expostas no decorrer do evento.

É um orgulho para nós Angolanos celebrarmos este evento num momento em que as relações entre Angola e a Hungria se aprofundam em vários domínios, como por exemplo a formação de quadros, e não só.

Desejamos êxitos aos trabalhos desta conferência. Viva o Povo Húngaro. Viva o Povo Angolano. Para que vivam as relações Húngaro-Angolanas. Muito obrigado pela Vossa atenção.

Szombathely városa és térsége tisztelt képviselői, egyetemi méltóságok és előadók! Hölgyeim és uraim!

Ő Excellenciája Lizeth Satumbo Pena, az Angolai Köztársaság nagykövete nevében köszönjük a Magyar László Bicentenáriumi Emlékbizottságnak, hogy jelen lehetünk ezen a nagyszerű rendezvényen. Köszönetünk mindazoké az előadóké is, akik most Magyar László életéről és műveiről adnak elő.

Magyar László élete és munkássága jól példázza a majd 200 éves magyar-angolai együttlétet, aminek kulturális és tudományos alapjairól szólnak ennek a rendezvénynek az előadásai. Számunkra, angolaiaknak nagy büszkeség megemlékezni arról is, hogy a jelenven is egyre mélyülnek Angola és Magyarország között a kapcsolatok a legkülönbébb területeken, nem egyedülként, de például az oktatásban.

Sok sikert kívánunk a konferencia munkájához. Éljen a magyar és angolai nép! Éljenenek a magyar-angolai kapcsolatok! Köszönöm figyelmüket.

Tisztelgés Magyar László emlékművénél

A Magyar László Bicentenáriumi Emlékbizottság és a Magyar család jelenlévő képviselői! Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim!

A Magyar László Bicentenáriumi Emlékbizottság nevében nagy tisztelettel és barátsággal köszöntöm Önöket. A mai tisztelgés Magyar László emlékművénél kiemelkedő állomása megemlékezéseinknek.

Amikor ez év tavaszán Magyar László tisztelői, munkásságának kutatói elhatároztuk, hogy méltóképpen emlékezünk meg az utazó, Afrika-kutató, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja születése 200. évfordulójáról, könnyen találtunk szándékunkhoz támogatást. Alakuló ülésünkön 2018. június 29-én az ELTE BTK Portugál Tanszékén résztvettek a Magyar Tudományos Akadémia, az Afrika Albizottság, a Könyvtár és Információs Központ, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, a szombathelyi Savaria Egyetemi Központ,

a Történeti Intézet, a Portugál Tanszék, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum, a Magyar Afrika Társaság, a Magyar Afrika Tudástár, Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma, Angola és Portugália budapesti nagykövetsége, a Göncz Árpád Alapítvány és a Magyar László Baráti Kör képviselői. Csatlakozott a Vas Megyei Közgyűlés, Szombathely városa, a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Néprajzi Múzeum. Az Emlékbizottság elnöki tisztét Dr. Klinghammer István akadémikus úr vállalta el, aki maga is foglalkozik Magyar László munkásságával.

A nagyobb megemlékezések sorát október 16-án Érden a Magyar Földrajzi Múzeum nyitotta. Köszöntőt mondott Lizeth Nawanga Satumbo Pena, az Angolai Köztársaság magyarországi nagykövete, T. Mészáros András Érd polgármestere, magam az Emlékbizottság nevében. Az előadások: Monsignore Germano Penemote, az Apostoli Nunciatura (a Vatikán budapesti diplomáciai képviselője) első tanácsosa: Az ovawambo-ovakwanyama nép – Magyar László 1852. évi látogatása, Kubassek János múzeumigazgató: Magyar László életműve a geográfia szempontjából, Sebestyén Éva: néprajzkutató: Újabb kutatások Magyar László írásairól, Tilcsik György történész, levéltáros: Magyar László szülőháza – egy szombathelyi legenda megszületésének okai és körülményei, Dr. Víg Károly igazgatóhelyettes, Savaria Múzeum: A szombathelyi Magyar László emlékmű, Fluck Dénes mérnök, Magyar László apaági leszármazottja: Magyar László dokumentumok a család birtokában, Rákóczi István tanszékvezető, ELTE portugál tanszék: Csak tiszta forrásból – Magyar László és Ozoró hercegnő szerelmes históriája, Nemerkenyi Zsombor térképész: Magyar László térképészeti tevékenysége Délnyugat-Afrikában, Szilasi Ildikó Hermina: Angola ma – Magyar László nyomdokain tett utazás személyes tapasztalatai, Biernáczy Szilárd, Magyar Afrika Tudástár: Magyar László és Mungo Park, Szónoky Miklós ny. egy. docens SZTE Földtani Tanszék: Magyar László ásványtani és földtani megfigyelései, Vajkai Zsófia néprajzkutató: Magyar László alakja az ifjúsági irodalom tükrében, Fehérné Keserű Katalin igazgató, Magyar László Gimnázium, Dunaföldvár; Magyar László emléke Dunaföldváron – a névadó

hagyományápolásának pedagógiai vonatkozásai, Dr. Dobó István polgármester, Öttömös: Magyar László emléke Öttömösön, Lendvai Tímár Edit muzeológus: A mese, az alkotó játék és a grafikus interpretáció módszereinek alkalmazása a Magyar László kiállításban.

November 13-án a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában volt emlékülés és kiállítás. Köszöntőt mondott Gaálné Kalydy Dóra az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgató-helyettese és Lizeth Nawanga Satumbo Pena, nagykövet asszony. Előadások: Sebestyén Éva: Magyar László történeti és néprajzi kutatásai, Kubassek János: Magyar László életműve a tudomány mérlegén - a geográfia nézőpontjából. Az életmű kutatóinak érdemei (Hunfalvy János, Thirring Gusztáv, Krizsán László, Judith Listowel, Fodor Istvánnyelvész), Mázi Béla történész, az MTA KIK Kézirattár nyug.főmunkatársa „Megalakult 1830 - Újra megerősített 1858” A Magyar Tudományos Akadémia az 1850-es években, Maciel Santos történész, a Portó-i Egyetem Afrikai Kutatási Központ kutatási programvezetője: The partners of the sertanejos in Angola - the peasant traders, Homonnay Géza, a Magyar Filatéliai Tudományos Társaság elnöke, Luis Frazão, filatelista, a Portó-i Egyetem Afrikai Kutatási Központ kutatója: László Magyar's correspondence with his family in Hungary: a peculiar postal history, Horváth József hajóskapitány, TIT Hajózástörténeti, Modellező és Hagyományőrző Egyesülete: Horváth-Magyar László, a tengerész, Fluck Dénes: Magyar László emléke a családban és a Magyar leszármazottak között, Nemerkenyi Zsombor és Bartos-Elekes Zsombor (docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár): Magyar László földrajzi felfedezései - Thirring Gusztáv és napjaink térképészeti elemzéseinek tükrében. Sárkány Mihály, szociálintropológus, intézeti senior kutató, MTA BTK Néprajztudományi Intézet: Magyar László néprajzi kutatásainak értékelése, Czirok Dénes filatelista, MABEOSZ: Hozzászólás Magyar László postai küldeményeinek elemzéséhez. Az egész rendezvény megszervezéséhez elengedhetetlen volt Babus Antal, az MTA Kézirattára osztályvezetőjének értékes segítsége.

Emlékeztek rá Dunaföldváron és Öttömösön is, ahol szintén magukénak tekintik Magyar Lászlót. Itt pedig, szülővárosában, ahol a Berzsényi Dániel Könyvtárban az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete, a Vas Megyei Honismereti Egyesület és a Vasi Múzeumbarát Egylet szervezésében egy hónapja már volt egy nagyszerű rendezvény, most ezzel az aktussal ér véget az ELTE Savaria Egyetemi Központjának „Magyar200” nemzetközi konferenciája, amely ismét sok új vagy kevésbé ismert részletét villantotta fel Magyar László életének, kutatóútjainak. Ennek résztvevőit most nem sorolom fel, itt állnak körülöttem.

Reményeink szerint ez nem az utolsó állomás. Angolában és Portugáliában is lesznek majd megemlékezések, kiállítások. Emlékbizottságunk további kutatásokat ösztönöz Magyar-dokumentumok feltárására itthon, ill. a luandai és a lisszaboni levéltárakban. Folytatni kívánjuk Magyar László munkáinak, levelezésének magyar és idegen nyelvű és térképeinek hasonmás kiadását, hogy a jeles Afrika-kutató nemzetközi szinten is elnyerhesse méltó helyét. Mindannyiunk nevében köszönetet mondok kétnapos rendezvényünk fáradhatatlan, minden részletre ügyelő vendéglátóinak, Németh István rektorhelyettes úrnak és Bárcziné Lenkai Nóra irodavezető asszonynak. Emlékezzünk most Havas Antal százharminc éve kiadott elbeszélő költeménye soraival Magyar Lászlóra:

*„Aki fölládozza jólétét, nyugalmát,
Aki mintaképpül választván a hangyát:
Meghiúsult tervét százszor újrakezdi
És céljáért küzdve nem tud elcsüggedni;
Mert új erőt merít minden küzdelemben.
Ily ember volt Magyar, tiszta, szilárd jellem.”*

E szavakkal hajtok fejet Magyar László emlékműve, élete és példája előtt. Köszönöm, hogy meghallgattak.

Dr. Gulyás András ny. nagykövet
a Magyar László Bicentenáriumi Emlékbizottság titkára
Szombathely, 2018. november 15

Magyar László az Ötömösi Magyar családban

Fluck Dénes

Tisztelettel köszöntöm Vas megye és Szombathely város megjelent vezetőit, az Angola nagykövet Asszonyát, a Magyar László Emlékbizottság tagjait, az ELTE Portugál és a Legújabbkori Történeti Tanszék vezetőit. Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Meghatódva, köszönettel fogadtam el a konferencia szervezőitől azt felkérést, hogy néhány szóban megemlékezzek az Ötömösi Magyar család leszármazottai nevében Magyar Lászlóról.

Kétszáz éve már, hogy egy apró gyermek felsírt Szombathelyen, apja távol, anyja a szülés után az életéért küzd. Az elárvult gyerekek látszólag alig van esélye az emberré válásra! Őrá emlékezünk ma, és arra az életútra, ami a nehézségek leküzdésében sokunknak példakép lehet! A gyermeket fiatal apja - Magyar Imre - nem hagyja sorsára a szüleihez viteti, neveléséről ők gondoskodnak Dunaföldváron. Ezt követően az ország egyik legjobb gimnáziumába íratta be: a kalocsai Piarista Gimnáziumba, ahol az apa maga is tanult. A későbbi felfedező útjairól készült úti beszámolóit, valamint az 1859-ben megjelent könyvének első kötete híven tükrözik azt a magas szintű alsó és felső gimnáziumi képzést, melynek segítségével sokkal szakértőbb információt nyújtott a bejárt területek növény- és állatvilágáról, valamint - elsősorban - a geológiai és ásványtani leírásáról, mint a kor jeles felfedezői, ideszámítva David Livingstone-t is. Tegnap hangzott el ez az értékelő elismerés e konferencia másik Magyar László apaági leszármazottja, Szónoky Miklós geológus professzor előadásában.

1840-ben gazdasági gyakorlatra adta magát apjától a gondos megfigyelést és azok pontos lejegyzését sajátítja el, ennek utazásai során veszi hasznát. Ifjúvá serdülésekor 1843-ban már a reformkor eszméit magába szívva, képzetten indul a világba. Célja: annak ismeretlen területeit felfedezni. Családja ezt a döntését elfogadta, és támogatta őt, hogy felfedezéseit ismertető

leírásai eljussanak a hazai tudományos világ szereplőihöz és az olvasókhöz. Így az apa már Szabadkáról egy ottani barát, Antunovics József segítségével juttatta el Magyar László első leveleit és útibeszámolóit a kor híres fővárosi lapjaihoz: 1852-ben a Magyar Hírlaphoz, majd 1854-ben a Pesti Naplóhoz. Négy évvel fiatalabb öccse, ifjabb Magyar Imre vitte fel Szabadkáról Pestre Magyar László újabb leveleit és úti beszámolóját, amelyet Hunfalvy János, 1857-ben a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelentetett. A legjelentősebb kéziratának kiadására, azaz Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849-57-es években- az apa, id. Magyar Imre adott engedélyt az Akadémiának, amelyet végül Magyar László összes későbbi írásainak a szerkesztője, Hunfalvy János adott közre magyarul és németül 1859-ben.

Apja első gyermeke volt, de nem maradt egyedül. Féltestvéreit szeretettel kéri meg, hogy támogassák és járjanak el érdekében a hazai fórumokon, amit ők jó szívvel megtettek. Az apa, id. Magyar Imre, testvérei: Ifjabb Magyar Imre és Szónoky Jánosné Magyar Etelka, leveleikkel lelki támaszt is nyújtanak a távoli Afrikában dolgozó Lászlónak élete folyamán.

Angola és Magyarország közötti XIX századi levélváltás merőben más volt, mint napjaink elektronikus levelezése. A levelek lassan utaznak és igen költségesek, célba érkezésük bizonytalan. A címzettek nagy örömmel vették kézbe a messzi földről jött híreket és gondolatokat. Ez az öröm és összetartozás a Magyar családban napjainkban is jelen van. Az egymást váltó generációk tagjai között mindig van, aki munkájával segíti László emlékének fennmaradását! Az apa és László öccse, ifjabb Magyar Imre ismertségüket, kapcsolatrendszerüket felhasználva segítik Afrikában élő László szándékainak megvalósítását. Hasonlóképpen jár el Magyar László húgának, Magyar Etelkának a férje is, Szónoky János, aki a családi emlékezet szerint ígéretet tett, hogy Magyar László első szülött fiának Arturnak vagy Gongának magyarországi oktatási költségeit magára vállalja.

Amikor Dr Pável Ágoston, a Vasi Szemle főszerkesztője buzgólkodása révén 1936-ben megkezdődött a szombathelyi Magyar László szobor felállítására szánt adományok gyűjtése, a

következő generációból ifjabb Magyar Imre fiai Magyar Jenő (ő sajnos a szobor avatását nem érte meg!) és Magyar Imre 1000-1000 pengőt (tehát 2000 pengőt) adományozott a közadakozásból felállított szobor költségeire, melynek tövében hangzanak el a bicentenáriumi megemlékezés szavai. A 7 méteres bronzszobros emlékmű leleplezése egy pompásan sikerült ünnepély keretében 1938. szeptember 18-án történt. Ennek már 80 éve! Az avatáson az országos és vas megyei politikusok mellett az MTA képviselőjében a kor leghíresebb Magyar László-kutatója, Thirring Gusztáv és Cholnoky Jenő, valamint Baktay Ervin is jelen volt.

Az ünnepségen részt vesz a Magyar család számos tagja, köztük az én nagyanyám, Raggambi Fluck Ferencné Magyar Ilona és húgai is. Ők az idősebb Magyar Imre második házasságából származó unokák.

Részt vett még a Magyar családból, Jombart Adél, Magyar Emma a Szahara kutató Almássy László tanítványa volt. Expedíciót szervezett a Magyar László által bejárt területekre Angolába, de sajnálatos módon ez a terv nem valósult meg. Ő élete végéig Lászlóért akart tenni, sajnos hagyatéka László hagyatékának sorsára jutott.

Thirring Magyar Jenő adományáról így vélekedik: *„Magyar Jenő úr áldozatkészsége lehetővé tette, hogy az eredetileg szerényebb kivitelben tervezett emlékmű helyett művészi becsű nagyobb szabású emlék állíttassék fel, ennek létesítésére azonban hosszabb időre van szükség, mint amennyi őszig rendelkezésre állott. A jövő esztendő alkalmas időpontnak kínálkozik, mert akkor éppen 120 éve lesz, hogy Magyar László született...”*

Miután az emlékmű a Horthy Miklós térre került ezért a közelben lévő Magyar utcát átnevezték Magyar László utcára. A család hozzájárulásával a bronz tábla feliratán az Ötömösi előnév olvasható, amivel megadták Magyar Lászlónak azt a tiszteletet, amire egész életében vágyott. Thirring szavaival élve „legalább haló porában megadja neki azt az elismerést és tiszteletet, mely méltán megilleti a hazai tudományosság egyik legragyogóbb képviselőjét, kinek áldozatkészsége ragyogó példája a hazaszeretetnek és a tudomány iránti lelkesedésnek. Ezt az

elismerést kívánja megadni ez az emlék, mely Magyar László rokonsága és tisztelői áldozatkészségének köszöni létrejöttét”.

Nagyanyám, Fluck Ferencné Magyar Ilona is jelentős szerepet töltött be Magyar László írásainak közzétételében, jelesül átadja Thirring Gusztávnak tanulmányozásra a család tulajdonában féltve őrzött levelezést Magyar László és családtagjai között, valamint az úti beszámolóit, melyek jelentős részét a szerző megjelenteti Magyar Lászlóról írott könyve mellékletében. Thirring Gusztáv a levelek visszaküldéséhez mellékelt levélben így írt: *”nem tudom eléggé kifejezésre juttatni legőszintébb köszönetemet az iratok átengedéséért, melyek – ha Magyar László utazásairól való ismereteimet nem is gyarapították lényegesen – de az ő jellemére, lelki életére, küzdelmeire és szenvedéseire igen élénk világot vetnek....”*

Hasonlóképpen engedélyezi a szoboravatáson részt vevő Magyar Pál Krizsán László kutatónak, hogy megismerhesse a Magyar család másik ága tulajdonában levő családi iratgyűjteményt, és engedélyezi azok publikálását a Vasi Szemlében illetve az Öttömös község leírásában.

Magyar László útleírásai és cikkei új generációknak adtak célt Afrika kutatására. Krizsán Lászlóval való megismerkedésem után évente közösen utaztunk Öttömösre, a település Magyar László emléknapjára. Krizsán László akadályoztatása miatt, esetenként Kubassek János vállalta az öttömösi Magyar László emléknapi előadásokat. Ezeken folytatott az érdekes beszélgetések után határoztam el, hogy közkinccsé tesszük Magyar László levelezését és útinaplóit, amelyet nagyanyám, Magyar Ilona révén megörököltem.

2000-ban megállapodtam Sebestyén Évával a kiadással kapcsolatos munkákban, melyben feleségem aktívan részt vett. Ezúton is köszönöm támogatását.

Ez a könyv 2008-ban jelent meg az MTA Könyvtára és a Balassi kiadó közös kiadásában, mely betűhív átírásban tartalmazza a leveleket és az útleírást. Még egy példát idéznék fel Magyar László emlékének megtartásában. E könyv borítólapján egy pálmaágas festmény látható, mely a Brazíliában élő Magyar Imre építészmérnök és festő műve, aki evvel és egy családi

megemlékezés zárómondatával fejezte ki tiszteletét Magyar László iránt.

„Úgy gondolom, hogy igaza volt a nagyon pragmatikus gondolkodású öreg Imrének. Fiának kora néhány jelentős gyarmati hatalmának, mint például Portugáliának vagy Angliának a szolgálatába kellett volna állnia. Sokkal könnyebben elérhette volna célját, amire egész életében vágyott, azaz hírnevet szerzett volna hazájának, és saját munkáját is ismertebbé tudta volna tenni. De László számára ez saját elveinek elárulását jelentette volna. Azt tette, amit jónak látott és megérdemli a mi elismerésünket.”

„Magyar László alakja ekként jelenik meg előttünk: erős akaratú, szívós kitartású, célkitűzéseiben akadályt nem ismerő, elszánt egyéniség... hozzátartozói iránti szeretetének, jótevői iránti háládatosságánál, a haza és a tudomány szolgálatában a legsúlyosabb viszonyok között önzetlenül végzett, önfeláldozó munkásságánál fogva az utókor elismerésére és hálájára joggal igényt tarthat.”

E helyről szeretném megköszönni mindazoknak, akik munkájukkal segítették Magyar László 200 éves születésnapjának megünneplését Érden, Öttömösön, Budapesten, Dunaföldváron és Szombathelyen.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

Fluck Dénes

Szombathely, 2018. december 15.

A MAGYAR200 SZOMBATHELYI TUDOMÁNYOS
KONFERENCIA ÉS MEGEMLÉKEZÉS

Programja

2018. december 14. péntek

Szombathely ELTE Savaria Központ, Károli Gáspár tér 1-
4. Könyvtár Konferenciaterem

11.00 Megnyitó, köszöntők:

Dr. Németh István, rektorhelyettes, levezető elnök

Harangozó Bertalan, a Vas megyei Kormányhivatal
kormány megbízottja

Majtényi László, a Vas megyei Közgyűlés elnöke

Dr. Puskás Tivadar, Szombathely MJV polgármestere

Dr. Klinghammer István egyetemi tanár, az ELTE rektor
emeritusa, az MTA tagja

Őexc. *Lizeth Nawanga Satumbo Pena*, az Angolai Köztársaság
nagykövete

Szilasi Ildikó Hermina kutató és *Lantai-Csont Gergely* fotóművész:
az „Afrika pozitív” című fotókiállítás megnyitója a Savaria
Központ aulájában

12.00- 13.15 Ebéd

Tudományos ülészek

13.30 Levezető elnök: Rákóczi István (ELTE BTK, tanszékvezető)

Biernaczky Szilárd (AHU, kutató): Magyar László recepciója
ittthon és külföldön (30)

Búr Gábor (ELTE BTK, tanszékvezető): Livingstone és Magyar:
széttartó párhuzamok (20)

Manuel Lobato (FLUL, kutatóprofesszor): As fronteiras do
império, fronteiras do conhecimento: os portugueses e os sertões

africanos nos séculos XVI a XIX (A Birodalom határai, az ismeret határai: portugálok és Afrika ismeretlen vidékei a XVI-XIX. században) - videokonferencia

Alexandra Aparício (Angolai Nemzeti Levéltár, igazgató): "A correspondência e os diários de László Magyar como fontes para a História de Angola" (Magyar László levelezése és naplói, mint az angolai történelem forrásai) - videokonferencia (20)

T. Horváth Attila (BME OMIKK, kutató): Szuahéli expanzió és rabszolgakereskedelem a Kongó-medencében a XIX. század második felében (20)

Sebestyén Éva (néprajzkutató): Egy Angolában írt és Angoláról szóló 19. századi kézirat története (20)

Vajkai Zsófia (néprajzkutató): Tanulságos és érdekes. Magyar László alakja az ifjúsági irodalomban (20)

15.40 – 16.00 Kávészünet

16.00 Levezető elnök: Búr Gábor, az ELTE tanszékvezetője

Sárkány Mihály (MTA, néprajzkutató,): Magyar László etnográfiai és nyelvészeti kutatásainak megítélése ma (30)

João Carlos Garcia (FLUP, professzor): O contexto português da produção cartográfica de László Magyar (Magyar László térképészeti munkásságának portugál kontextusa)(20)

Nemerkényi Zsombor (MTA, térképész): Magyar László térképészeti tevékenysége Angolában (20)

Szónoky Miklós (ny. egyetemi docens): Magyar László geológiai és ásványtani megfigyelései Dél-nyugat Angolában (20)

Puskás János (ELTE Savaria Központ, egyetemi docens): Időjárás és éghajlat Magyar László szerint (20)

Tarrósy István (MTA Afrika Albizottság, PTE, egyetemi docens) Kereskedelem a közép-afrikai és dél-afrikai régiókban Magyar László korában és ma (20)

Fodor Erika (KKÜM): Angola fejlődési lehetőségei az Agenda 2030 időszakában - a partnerség fontossága (20)

18.30-19.00 Magyar László a kortárs angolai és magyar költészetben

Levezető elnök/moderátor: Gulyás András ny. nagykövet

A Budapesti CPLP füzetek 2. bemutatója

Ana Paula Tavares (FLUL, kutató, költő) - videokonferencia,
Rákóczi István

19.30 Fogadás/vacsora, Szombathely, Megyeháza, Berzsenyi u. 2.

2018. december 15. szombat

10:30 Koszorúzási ünnepség

Beszédek: *Fluck Dénes*, a Magyar-család és *Gulyás András*, a Magyar László Emlékbizottság nevében

Részt vesznek:

Dr. Hende Csaba, az Országgyűlés alelnöke

Majtényi László, a Vas megyei Közgyűlés elnöke

Dr. Puskás Tivadar, Szombathely MJV polgármestere

Dr. Farkas Katalin és *Dr. Fodor Erika*, a KKÜM képviselőitében

Dr. Németh István, rektorhelyettes

Tanulmányok

Dr. Szónoky Miklós¹
Magyar László geológiai és ásványtani megfigyelései
Délnyugat - Afrikában

Magyar László tevékenységének történelmi és gazdaságtörténeti kerete

Magyar László utazásai során a sokirányú kulturális és tudományos leírásai mellett kiváló szemmel geológiai megfigyeléseket is végzett s a portugál kormány figyelmét minden alkalommal fel is hívta a jelentős bányászati lehetőségekre.

A korabeli Európa gyarmatosító hatalmait Afrika megismerésére az ekkor kibontakozó és gyorsan fejlődő kapitalizmus és a vele egyidejű technikai forradalom, az „acél és a szén korszaka” „világméretű nyersanyagigénye”, a féméhség is sarkallta. A hódításra váró területek megközelíthetősége, a kereskedelmi és katonai célokat biztosító víziutak leírásán, térképre vitelén kívül elsődleges szempont volt az élelmiszertermelésre alkalmas területek felderítése, a talaj és klímaviszonyok ismerete, s a népesség munkaerőkénti alkalmazhatóságának megismerése.

E biológiailag nyilván elsődleges célokat a második legfontosabb feladatcsoport leírása követte, nevezetesen az, hogy milyen hasznosítható bányakincsek vannak a területen, milyen a megközelíthetőségük és hogyan oldható meg gazdaságosan az elszállításuk, valamint az, hogy a víziutak végén vannak e rakodásra alkalmas kikötők.

A kor fémigénye elsősorban a vas, a réz, az acélötvtöző fémek, s a színesfémek voltak, a nem fémes nyersanyagok sorában a salétrom a kén és az építőanyagok szerepeltek. Ezekből a fémekből a szinte kielégíthetetlen igényt az acéltestű hajók megjelenése, a vasutak, hidak építése, a gépgyártás és a modern hátultöltő és ismétlő fegyverek, az egységes töltény feltalálása

¹ Dr. Szónoky Miklós geológus, ny. egyetemi docens, CSc Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszék

hozta magával. A másik rendkívül fontos dolog volt minden hatalom számára a „kincsképzés” nyersanyagainak, az arany, ezüst, érc lelőhelyeinek, a gyémánt és drágakő bányáknak a felfedezése és birtokbavétele.

„Te saxa loquuntur” – „A kövek rólad beszélnek”

Sebestyén Évától 2012-ben kaptam meg a frissen megjelent „Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849-1857-es években kéziratának betűhív átirata és rajzai²,” című hiánypótló munkáját, s arra inspirált, hogy jó lenne, ha a geológia és a bányászat szempontjából nézném át az anyagot, mert bizony ebből a szempontból még senki nem vizsgálódott. Hálás vagyok Neki, hogy ezt javasolta, mert elmélyedve a szövegben nyilvánvalóvá vált, hogy az írás kincsestára a 180 évvel ezelőtti geológiai szaknyelvi kifejezéseknek és leírásoknak. E szempontból átnéztem még Magyar László 1859-ben és 1862-ben az Akadémiai Értesítőben megjelent cikkeit³ és Sebestyén Éva 2008-ban kiadott „Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből”⁴ című munkáját is. A kigyűjtött geológiai, bányászati és ásványtani tartalmú szöveg mintegy 150 nyomtatott sort tesz ki.

Magyar László leírásainak geológiai vonatkozású értékei

Figyelemre méltó, hogy magabiztos megfigyeléseket tesz a „fedetlen” (sivatagos), de a nehezen felderíthető „fedett” (talaj és növényzet) területeken is. Leírásai a mindenkori geológiai

² SEBESTYÉN, Éva: Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849-1857-es években. Magyar László kéziratának betűhív átirata és rajzai. Balassi Kiadó és a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. Budapest. 2012. p. 332.

³ MAGYAR, László: Rövid tudósítás a Molina vagy Moropuu és Lobál országokról. Székfoglaló. IN: Akadémiai Értesítő, 1859, 11. szám pp. 921-941. MAGYAR, László: A Dél-Afrikai Munda – Evambo és Kapota tartományok földíráti vázlat. Felolvasás. IN: Akadémiai Értesítő, 1862, 3. kötet, 1, pp. 254-268.

⁴ SEBESTYÉN Éva: Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből. Balassi Kiadó és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest, 2008. p. 147.

térképezést megelőző, felderítő, előzetes bejárás zárójelentéseinek a színvonalán van. Ezt a minőséget a nagy felfedező kortársaknál (Livingstone, Stanley) bizony alig vagy egyáltalán nem találjuk meg.

Munkáját megismerve láthatjuk, hogy elsőrangú, élesszemű természetmegfigyelő és rendszerező gondolkodású egyéniség. Az ok-okozati összefüggéseket felismeri és leírja (például: vulkáni rétegzettség, vagyis sztratovulkán. Arany tartalmú időszakos –torrens patak üledékeinek rétegzettsége és a rétegtartalomra való utalás).

A látóhatár hegyeinek körvonalából helyesen tud következtetni a geológiai felépítésre: vulkáni kúpokról, „csipkés” gneisz és gránitvonulatokról és gyűrt szerkezetekről ír.

Kiváló kőzet-és ásványtani alapismereteit bizonyítja a gneisz felismerése és a gyepvasérc (mocsárvasérc) leírása stb. A különböző talajok felismerésében nyilván közrejátszott az a tény, hogy egy ideig a mezőgazdaságban tudós szakemberként elismert apja, Magyar Imre mellett dolgozott gazdatiszt gyakornokként.

Impozáns rajzkészsége volt, térképábrázolásai, néprajzi vonatkozású rajzai, emberábrázolásai szemléletesek, sajnos geológiai témájú vázolata nem maradt fenn.

Hangsúlyosak az ásványkincsekről szóló lelőhelyi leírásai mellett a bányaterületek védelméről szóló javaslatai is. A benguelai kormányzónak 1853-ban írt beszámolója például a Kuenene és Kubango folyamok közötti területen lévő gazdag vas- és rézbányákra hívja fel a figyelmet. Külön szól a malachitról, mely értékes ékszerkő. Sőt hírt kap egy angol telepeskolónia érdeklődéséről az ércbányák iránt. Tartva a megjelenő angolok inváziós veszélyétől egy esetleges katonai beavatkozás szükségességét is előrevetíti, figyelmeztet e stratégiai érc érdekében.

A portugál kormányon kívül felfigyel rá munkája Londonba kerülése után a brit Királyi Földrajzi Társaság elnöke Roderick Murchison is, aki magyar és angol nyelvű levelet íratott Magyar Lászlónak, hogy számoljon be nekik is felfedezéseiről. Az angolok több alkalommal írtak neki Angolába, de sose kaptak

választ. Ezt a társaság elnöke nehezményezte is, amikor Magyar Lászlóról érdeklődtek nála 1868-ban; írja Sebestyén Éva a 2008-ban megjelent könyvében. A britek fent említett érdeklődése természetesen a kiválóan használható beszámolóinak volt köszönhető.

Magyar László ismereteinek alapja

Magyar László a részletező, széleskörű műveltségét a Kalocsai Piarista Gimnáziumban (1831-1834) és a Pesti majd a Szabadkai Piarista Gimnáziumban (1834-1838) szerzett tanulmányai során kaphatta meg, ugyanis a korabeli „természetrajz és földisme” oktatása kiváló és demonstrációs szemléletű volt a piaristáknál.

Természetesen az apja, Magyar Imre mellett eltöltött gyakornoki időszak és a Fiumei Tengerészeti Iskolán kapott képzés is gyarapította természetmegfigyelő képességét és tudását.

Magyar László geológiai leírásai

Ma azt mondhatjuk, hogy Magyar László történelmileg jó időben, a gyarmatosítást közvetlenül megelőző, s az azt előkészítő jeles felfedezők egyikeként jó helyen járt a nagy kontinens geológiai egyik legérdekesebb és ásványkincsekben leggazdagabb részén Délnyugat Afrikában.

Afrika területének több mint felét (kb. 57 %-ot) prekambriumi, ősi kontinentális pajzs alkotja. A szárazföld magját képező, másfél milliárd évesnél idősebb kéreglemez darabokat 1,2 milliárd évnél fiatalabb – de 600 millió évnél idősebb – hegységképződések során felgyűrt területek kapcsolják össze. Ezek együttesen alkotják a kontinens 96 %-át adó ősi Gondwana-föld idős, kristályos kőzetekből álló maradványát. Magyar László a Délnyugat – Afrika-i útja során mindkét geológiai szerkezeti elem képződményeit többszörösen is bejárta. Ennek is köszönhető megfigyeléseinek sokszínűsége.

A pajzsdarabok területén bányásszák ma a legtöbb aranyat, gyémántot, krómot, azbesztet, vasércet, a prekambriumi felgyűrt területek viszont réz, ólom, cink és ónércben gazdagok. Az

ősföldre a földtörténeti ókorban, a közép – és újkorban tengeri és szárazföldi üledékek rakódtak, bár Afrika felén ma is felszínen van a legősibb kristályos alapzat.

A mai Angola bányakincsekben való gazdagságát tehát, szerencsés geológiai felépítésének köszönheti.

Magyar László leírásait a betűhív kézirat anyagából válogattam össze, mert a korabeli szaknyelvről ad tájékoztatást, s egyéni „veretes” stílusa is rendkívül érdekes és figyelemre méltó. A lelőhelyeket, az egykori földrajzi neveket szándékosan hagytam el, mert a mai elnevezésekkel nem volnának azonosíthatók. A geológiában tudjuk, hogy a történelem és a morfológiai változások során az egykori bányászati helyek, földtani feltárások ennyi idő alatt nyomtalanul eltűnnek, így helyük nem azonosítható.

A Magyar László által leírt képződmények:

Vasérc

„Ezen hasznos értz igen bőven találtatik a felemelkedett belső platokon, melyet a mocsárok körül megnyerve meg is tisztítják a lakosok, s ez a vas a legfinomab svétziainál nem alábbvaló. „

Itt a mocsár vagy gyepvasércet írta le, melyből szerinte a svéd vassal is versenyképes minőségű vasat tudtak a bennszülöttek előállítani.

„A hegyláncolat a második formáció rendszeribe tartozik és gazdag értzbányákat zárva kebelében és nagy bőségben vasat, melyet nagy mennyiségben találtam a patakok ágyaiban, valamint minerali melegforrásokat. „

A földtörténeti ókori képződményekben jó minőségű vasérc volt, mely a lepusztulás során kavicsként jelent meg a patakmedrekben. A geológusok számára az ilyen kavics az első adat arra, hogy a környéken komoly érc kibúvás lehet.

Réz

„A környéken az ásvány ország több nemét is képező értzek vannak, de DK-en gazdag rézbányákat mívelnek, ahol az értzet mint malachitot nyervén alkalmasan tudóák kialoasztani, megtisztítani, s a rezet formába öntve kereskednek vele. „

Arany

„Itt érzekkel teljes hegyek vannak, de a buta babonás népek nem engedik a folyók és hegyek ágyát megforgatni, mert itt több aranybányák jegyeit fedeztem fel. „

„A hegyeket keresztül metsző mély vajjások, a torrentus patakok partjait sztratforma veres agyagos ágyazat teszi ki, melyből aranypor mosása vágyon. „

Magyar László a hegyekben arany telléreket ismerhetett fel. Az időszakos patakok medrében s az egykor lerakódott rétegekben, melyekbe a patak közben bevágta magát aranymosásra alkalmas lelőhelyeket említ.

Vulkán

„Piramidál alakú, magasra fentálló lávából és más eruptív kövelből álló magasságok, melyek sárga, veres vagy fehérlő színűek. „

„Strati forma veres és sárga színű ágyazatú hegyek, melyek erős nyomát viselik a vulcani rendszer alkotásának. „

„A tengerparton több kialudt vulkánok léteznek, hol a láva és a hamu kihányásokkal felmagasodván található és mellettük minden haszon nélkül, megvetve bőséges kénykű és salétrom bányák találtak. „

Magyar László itt észreveszi és leírja a rétegvulkánok szerkezetét, s az utóvulkáni működés során megjelenő bányászható mennyiségű kén és salétrom kiválásokat.

Gránit

„A távolban magas piramid gránit hegyek emelkednek.“

Gneisz

„A völgy fölötti magasságokon fehérlő gneis sziklatömegek vannak. „

A gneisz magas nyomáson és hőmérsékleten keletkezett, átalakult, palás szerkezetű kőzet. Felismeréséhez már geológiai „műveltség” kell.

Kőtenger, gyűrt szerkezet

„A hegyes köves alkotás erősen hullámzó, olyan formán, mint a szélvészről duzzadt és egyszerre jéggé fagyott tenger hullámai lennének.”

Magyar László leírása igen szemléletes.

Mészégetés

„Lubito factoria, hol a kormány mész égető kemenczéi léteznek, mely nem kőből, de tengeri musillon csigák héjából égetik. ”

A környéken nem volt mésző, s a portugálok az építkezésekhez szükséges égetett meszet igen leleményesen állították elő.

Kénes források

„Egy halom aljában van egy kényküves meleg forrás, vize erős kénykű szaggal töltve el a leget. ”

„A kifolyó meleg forrás közelében tenyésző vegetáció mocskos, fekete, majd tavat formálván partjai erős nafta keveretűek. ”

A hévforrások az utóvulkáni működés jelei. Lehetséges, hogy az egyik forrás szénhidrogén tartalmú rétegekkel érintkezett.

Talajok

„A föld keverékje általában silica és alumina kombinációval felette alkalmas a földművelésre. ”

„A talaj általában homokos, bőven keverve humusszal s helyenként kővel és kavicssal. ”

A „silicas” és „aluminás” talaj a kavicsos és agyagos talajt jelenti.

Semlyékek

„A folyam oldalán teknyő alakú nedves sömlékes hajlatok vannak atyák borítással. ”

A semlyék, sömlyék a magyar Alföldön általában a homokbuckák közötti vízállásos terület neve. Tocsogónak és laposnak is nevezi a nép. Az alja agyagos vagy szikes, nyáron ki is száradhat.

Só

„A tengerparton léteznek a természettől alkotott sót készítő tavak, szalinás helyek, melyek kezelés nélkül kimerítetlen mennyiségű tiszta konyha sót szolgáltatnak. „

„A tartomány éjszaki részén némely só bányák vannak, de az itt nyert só nagy mennyiségű földdel vagyon keverve. „

A munka megszületésének szubjektív előzményei

E sorok írója pályája során 1962-2004-ig geológusként dolgozott, s 1957-1962 között a Szegedi Tudományegyetem biológia – földrajz majd földtan szakán szerzett diplomát. Édesapámtól, Szónoky Jánostól (1907-1980) 1948-ban III. osztályos elemistaként 9 évesen kaptam az első Magyar Lászlóról szóló könyvemet. A könyv a háború után a szűkös világban nehezen, csak antikváriumban megszerezhető írás a Pallas Kiadó gondozásában megjelent Ifjúsági Könyvtár kötete⁵. Ez a 70 évvel ezelőtti találkozásom a földrajzzal indította el a tárgy iránti tudatos érdeklődésemet, s végső soron a pályámat.

Édesapám könyvválasztása célirányos volt, mert ekkor magyarázta el nekem és öcsémnek, Szónoky Jánosnak (1943-1969), hogy Magyar László a dédnagybátyánk volt. Az Öttömös községet alapító ötömösi Magyar Imre (1791-1871) az ükapa első házasságából származó három gyereke közül ötömösi Magyar Etelka (1832-1885) volt a dédanyánk. Ő 1852-ben Szónoky (Szlovik) János (1816-1888) pesti ügyvéd felesége lesz, s fiuk Szónoky Béla (1857-1919) nagyapám révén folytatódott a leszármazás. Magyar László tehát dédanyám féltestvére volt. A

⁵ Magyar László utazása a délafrikai Bihé országba. Pallas Irodalmi és Nyomdai RT Kiadása, Ifjúsági Könyvtár 10. szám. Budapest, szerző és évszám nélkül (1920-as évek?) p. 134.

családi hagyományok szerint dédszüleim igen jó kapcsolatot ápoltak Magyar Lászlóval. Ezt a tényt az 1944-ig féltve őrzött kölcsönösen váltott levelek őrizték, amíg a háború végén a Csongrád megyei Sándorfalva melletti Irma major elhagyott gazdatiszti lakából, házunkból a cselédség tüzelő híján a major kenyérsütő kemencéjét Apám könyvtárának és családi irattárának anyagával fűtötte fel. Édesapám a Palavichini őrgróf uradalmának volt gazdatisztje és ekkor az orosz fronton teljesített szolgálatot.

Az elpusztult Magyar László dokumentumokról, a családon belüli visszaemlékezésekről egy készülő családtörténeti cikkben számolok be. Nagyszerű és sorsszerű dolog, hogy Sebestyén Éva és Fluck Dénes által 2008-ban leközölt Magyar László és Magyar Imre levelezésében megtaláltuk a Magyar Etelkához és férjéhez Szónoky Jánoshoz írt levelekre vonatkozó névszerinti utalásokat.

Magyar László munkásságával, geológiai megfigyeléseivel 1960-ban „58 éve” harmad éves földrajz-földtan szakos hallgatóként találkoztam először komoly formában. A „Világ regionális földtana” kollégium hallgatása közben Afrikát tanulva vállaltam fel Koch Sándor professzor úr javaslatára az akkori Angola rendkívül gazdag ásványkincseiről tartandó kiselőadást, miután beszélgetés közben kiderült, hogy Magyar László a dédnagybátyám volt. Érdekes és tanulságos volt ekkor leírni, hogy Magyar László mit vett észre angolai útja közben, s mi minden vált azóta ismertté a modern geológiai nyersanyagkutatás jóvoltából. Megállapítottuk, hogy amit ott az akkori körülmények között látni és felfedezni lehetett, azt Magyar László mind rögzítette elismerésre méltó módon.

Appendix

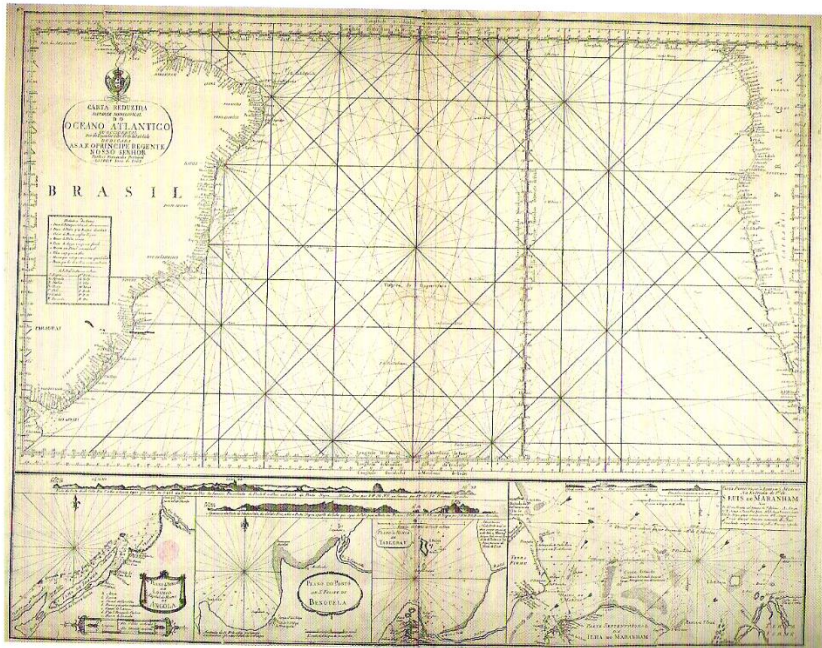
A konferencia egyedülálló és Magyar László emlékéhez igen méltó szellemiségét Ovidius soraival értékelhetjük:

„Laudamus veteres sed nostris utimur annis,” – „Dicsérjük hát ami a múlt, ám éljük vígan a mát.”

**João Carlos Garcia:
Mapas Para Ladislau Magyar: Angola na Cartografia Portuguesa
Do Século XVIII**

Os mapas de Ladislau Magyar têm sido analisados no âmbito das suas narrativas de viagem na África meridional portuguesa: o quanto representam de contributo original para o conhecimento do interior de Angola, o quanto influenciaram as subseqüentes imagens cartográficas desse espaço, ao longo da segunda metade do século XIX. Porém, pouca atenção tem sido dada aos anteriores mapas, manuscritos e impressos, portugueses e estrangeiros, referentes ao futuro território de Angola, com os quais Magyar pode ter tido contacto, antes dos seus itinerários no interior africano. Refiro-me, em particular, aos existentes nos arquivos e bibliotecas, públicos e privados, do Rio de Janeiro, cidade que Magyar visitou várias vezes nos meados da década de 1840, onde se reunira um vasto universo documental, desde a chegada da Família Real portuguesa, do Governo e da corte, em 1808. Até 1821, Portugal e as suas colónias, incluindo Angola, foram governados a partir do Rio de Janeiro, onde se concentravam as instituições públicas, entre elas as militares, que elaboravam e utilizavam largamente a cartografia. Terá Magyar aí consultado ou adquirido mapas sobre o continente africano? Cartografia impressa sobre esses espaços existia e encontrava-se divulgada na Europa mas a qualidade da informação era medíocre e as escalas disponíveis abrangiam vastos territórios, com pouco pormenor.

A presença portuguesa na África do século XVIII teve um peso relativo, se comparada com a realidade brasileira e mesmo com a decadente influência nas costas do Índico. Os locais ou espaços controlados pelos portugueses nos litorais africanos eram escalas nas extensas rotas marítimas mas, sobretudo, entrepostos de tráfico dos escravos enviados para a América.

José Fernandes Portugal – Carta reduzida da parte Meridional do Oceano Atlântico, ... 1802

As etapas da História política e económica colonial explicam os surtos da Cartografia existente nos arquivos administrativos e militares portugueses, mas também franceses e ingleses. Aos mapas diplomáticos do reinado de João V sucedem os mapas urbanos e de fortificações do governo do Marquês de Pombal e, pelo final do século, os de exploração científica colonial, no reinado de Maria I. Ao longo do tempo a importância dos espaços varia, daí uma maior quantidade e diversidade de mapas para cada um deles.

Os mapas existentes correspondem a grandes regiões e sub-regiões geográficas (Angola e Moçambique) mas, particularmente, a Cartografia topográfica e urbana (Guiné, Cabo Verde, São Tomé), com fortes características militares. Poucas são as imagens portuguesas do conjunto do continente africano.

De 1665 data um muito notável atlas manuscrito de África, de João Teixeira Albernaz II, que se conserva nos Archives Nationales, em Paris. Além de um mapa geral, é constituído por 28 mapas dos litorais do continente. As imagens de Albernaz

foram as fontes para Pierre Mortier publicar os mapas de África insertos na “Suite du Neptune François” (Amsterdam, 1700). Guillaume Delisle publicará em 1708, uma nova imagem da África Meridional, também baseada em fontes cartográficas e textuais portuguesas de meados do século XVII.

A publicação de *Determination géographique de la situation et de l'étendue de différents parties de la Terre*, por Guillaume Delisle, em Paris, em 1722, teve consequências políticas, diplomáticas e científicas em Portugal e Espanha, ao colocar de novo o problema da determinação exacta de longitudes, para a fixação das fronteiras nas colónias sul-americanas. As negociações geopolíticas em torno da exploração de territórios coloniais fez-se com base em Cartografia renovada, e estendeu-se ao continente africano.

D. Luís da Cunha, embaixador português que discutira o problema com Delisle, incumbiu o seu sucessor como geógrafo do

rei de França, Jean-Baptiste Bourguignon D'Anville, da realização de estudos geográficos e cartográficos sobre os interesses e domínios de Portugal na África austral, com base em fontes portuguesas. Em causa estava o projecto da ligação, o incremento do comércio e a exploração dos territórios entre Angola e Moçambique, face ao avanço da presença de outras potências coloniais. Projectos e ideias que Ladislau Magyar retomará passado mais de um século.

De 1725 datam quatro mapas manuscritos por D'Anville que correspondem à representação dos reinos do Congo, Angola e Benguela; do espaço entre o Cabo Delgado e o Equador; entre o Cabo Negro e Delagoa Bay (Maputo); à Zambézia e ao Monomotapa.

Estas imagens serão aproveitadas na *Carte de l'Ethiopie Orientale...* (1727), inserta in *Voyage historique d'Abyssinie*, do

jesuíta português Jerónimo Lobo, editada em Paris, em 1728. D'Anville preparará novos mapas, que corrigem significativamente a distância entre as costas da África Austral: *Carte particulière du Royaume du Congo* (1731), *Carte particulière des Royaumes d'Angola, de Matamba et Benguela* (1731) e *L'Éthiopie Occidentale* (1732). Os mapas foram incluídos na obra de J. P. Labat, *Relation historique de l'Éthiopie Occidentale*, editada em Paris, em 1732. Foram estes trabalhos, utilizando o conhecimento geográfico português, que serviram de base ao mapa geral de África de D'Anville, intitulado: *Afrique, publiée sous les auspices de Monseigneur le Duc D'Orléans* (Paris, 1749), modelo cartográfico seguido por muitos autores até ao primeiro quartel do século XIX. Em 1783-1784, Jacinto José Paganino gravou em Lisboa imagens dos litorais do continente africano, desde Marrocos até ao Mar Vermelho. São mapas hidrográficos de pequena escala e que figuram apenas os principais acidentes da costa. Atendendo a que são complementares de roteiros náuticos para as viagens marítimas portuguesas, publicados pelo mesmo autor, alguns dos portos encontram-se mais detalhadamente desenhados. Embora pobres em informação, as obras de Paganino têm um lugar de relevo na escassa Cartografia impressa portuguesa do século XVIII.

Em Portugal, onde as capacidades técnicas de gravação e edição de cartografia não eram muitas, e o público comprador, colecionador e consumidor era restrito, os mapas continuaram a ser maioritariamente manuscritos. Foi o seu reconhecimento internacional através da impressão em países estrangeiros, que em muitos casos permitiu que as imagens chegassem até nós.

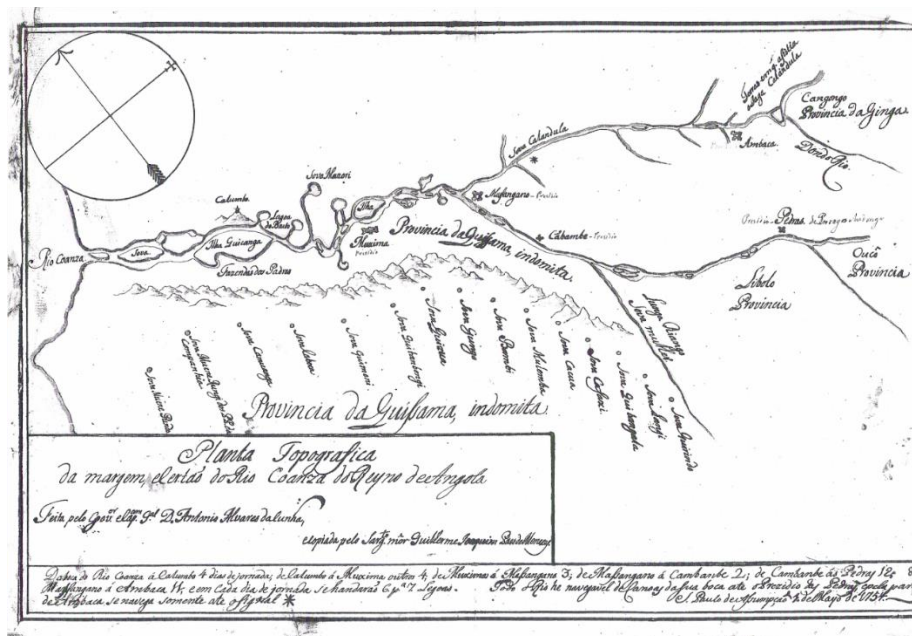
Escala regional

Como referimos, a presença portuguesa na África do século XVIII foi bastante restrita. Nos arquipélagos atlânticos e ao longo dos litorais são maioritariamente implantações à escala local que encontramos, quer como herança dos pontos de apoio à ligação marítima Portugal-Índia (Cabo Verde, Ilha de Moçambique), quer como testemunho dos entrepostos de comércio de escravos (rios

da Guiné, São Tomé, Luanda), e dos produtos chegados do interior do continente. Na costa ocidental, a exceção é o espaço Congo-Angola; na oriental, o vale do Zambeze, as duas grandes regiões há muito percorridas pelos portugueses.

Até à realização dos trabalhos coordenados pelo Coronel Engenheiro Luís Pinheiro Furtado (1773-1790), a imagem portuguesa da costa ocidental da África austral, particularmente de Angola, repartia-se por um conjunto de mapas corográficos parcelares. A explicação dessa percepção passa, por um lado, pela não existência de uma unidade territorial entre os diferentes reinos africanos; e por outro, pelo relativo interesse e conhecimento europeu de parte desses espaços.

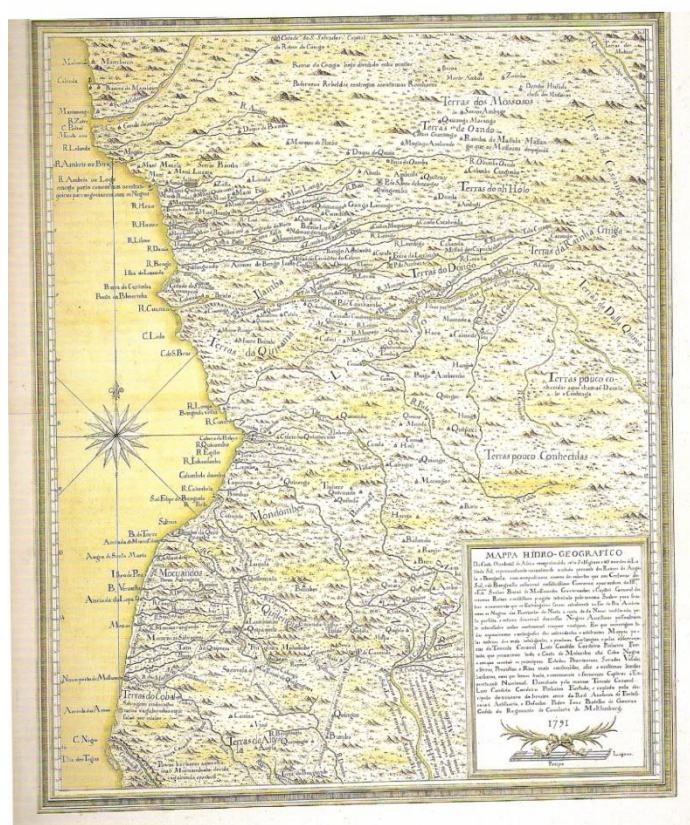
Os mapas, de pequena e média escala, figuravam a fachada litoral, a rede hidrográfica e os itinerários realizados com fins militares, económicos e científicos, como o do naturalista Joaquim José da Silva, na região de Benguela, em 1785-1786.

São documentos importantes para o conhecimento e dominação dos espaços políticos e económicos e para uma melhor compreensão da rede fluvial de comunicação, particularmente

nos vales dos rios Zaire e Cuanza, essencial nos contactos com as rotas comerciais do interior do continente. O domínio das principais bacias hidrográficas e o controlo das comunidades autóctones que nelas viviam e das suas produções agrícolas e mineiras eram fundamentais para o poder europeu. A “Planta topográfica do paiz do Marquez de Mossulo e de Bombe seu aliado conquistado pelas Armas Portuguezas” (1791), de Felix Pinheiro de Lacerda, é um dos melhores exemplos desta cartografia regional colonial. O Visconde de Santarém fará editar o mapa em Lisboa, em 1855, aquando das negociações diplomáticas sobre a soberania da foz do rio Zaire.

A pressão política internacional do início do último quartel do século XVIII contribuiu para o levantamento de informação mais detalhada dos territórios.

Pinheiro Furtado coordenou, em 1790, a carta de conjunto de Angola e Benguela que resultou dos trabalhos levados a cabo nas décadas anteriores, dos quais existem mapas parcelares. Foi assim obtida uma nova imagem daquele reino, sobre a qual se elaboraram várias cópias e variantes manuscritas. Esse “Mappa Geografico da Costa Occidental de África” só foi gravado em Londres, em 1824, e em Paris, em 1825. A partir dos trabalhos originais resultou ainda um outro importante mapa do território a Sul de Benguela, de 1786, reflectindo a estratégia de ocupação ao longo da faixa litoral até às baías do deserto de Moçamedes.

Escala local e urbana

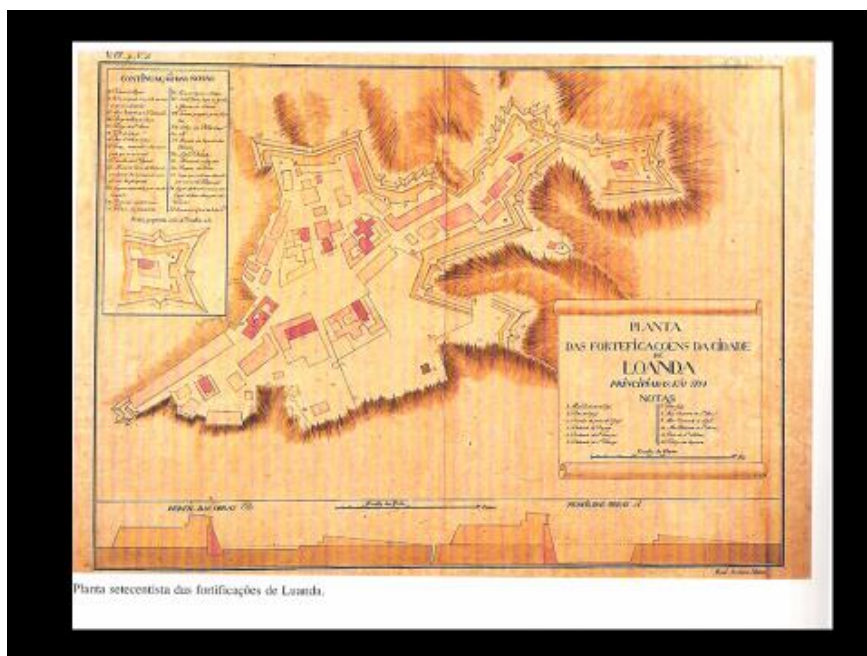
A Cartografia topográfica e urbana portuguesa, no continente africano, refere-se a locais do litoral, estratégicos nas rotas marítimas do Atlântico e do Índico, que serviam de ligação ao comércio com o interior. Na maioria dos casos, os mapas incluem o pequeno núcleo urbano, o porto marítimo, as respectivas defesas militares e o espaço envolvente.

ERDA, Felix Xavier Pinheiro de, *Planta da Fortaleza de Nossa Senhora da Nazarre e S. João do Igo e seu Prospecto, Considerando a Vista Pela Parte Sul, Planta de Humma Parte Parte do Mumbili, e Margem do R. Igo, a Qual se Mostra a Situação do Forte, e das Ruínas (!) do Quimago e Gumbello já Destruídas, s.l., s.d. (1791), 1 agulha e codi., dim. ext.: 468 mm, dim. mancha: 350 x 450 mm, papel de 20 braças/61 mm (ao centro - Descrição da planta e prospecto) - Cartografia 1-G-40.*

Neste contexto, as plantas militares e hidrográficas e as plantas de arquitectura civil foram os instrumentos para o planeamento da ocupação, defesa e expansão do domínio colonial em Marrocos, Guiné, Cabo Verde, São Tomé, Angola e Moçambique.

No universo da cartografia topográfica e urbana de Angola dominaram as plantas militares.

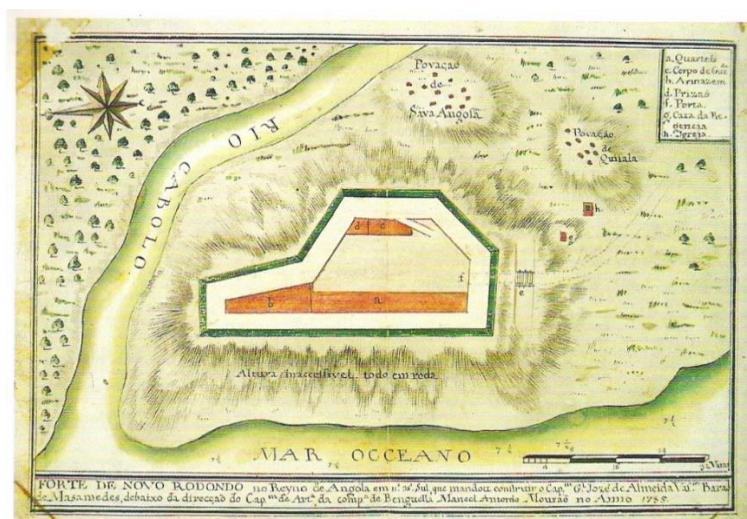

A “Planta do novo forte da cidade de S. Paulo d’Assumpção de Luanda”, coordenada por Guilherme Joaquim Paes de Menezes, em 1755, e a “Planta da fortaleza de Benguela”, de Frederico Jacob de Weinholtz, em 1758, são exemplo da importância dos trabalhos militares dedicados às principais cidades do litoral, Luanda e Benguela. A primeira, capital e sede de bispado, com ligação ao vale do Cuanza; a segunda, importante centro militar, início e terminus de extensas rotas comerciais com o interior.

A política colonial do Marquês de Pombal e a estratégia de desenvolvimento para os reinos de Angola, do governador D. Francisco Inocêncio de Sousa Coutinho (1764 - 1772), conduziram à redefinição da ocupação militar do território e ao levantamento

de mapas à escala local ao longo da costa. A ocupação mais interior de espaços com interesse económico fica patente nos projectos delineados para a povoação de Nova Oeiras e a sua Real Fabrica de Ferro. As plantas elaboradas por Manuel Antonio Tavares, em 1776, são exemplos de planeamento urbano e de arquitectura civil colonial.

No último quartel de Setecentos foram realizados levantamentos hidrográficos nos principais portos e baías de Angola, entre Cabinda e Angra do Negro (Namibe), de que é exemplo o “Plano e prospecto das terras adjacentes ao Porto de Mossamedes”, elaborado por Luís Pinheiro Furtado, em 1785.

Estes trabalhos procuravam um maior conhecimento dos principais portos e baías a Norte de Benguela, como Novo Redondo, e preparar a ocupação de novos pontos costeiros entre Benguela e a Enseada das Areias (Tombua), em direcção à foz do rio Cunene.

Assim, a cartografia topográfica e urbana portuguesa sobre o continente africano foi um importante meio, não só, para o estabelecimento político, económico, social do colonizador, mas também, para a formação do conhecimento desses espaços na Europa. Entre todos estes mapas, quais terá Ladislau Magyar conhecido e levado para as suas viagens?

István Rákóczi¹

Por este rio acima... problemas filológico-historiográficos do texto de László Magyar sobre a sua viagem pelo Congo-Zaire

Na minha modesta contribuição para o Colóquio Magyar 200 seja-me permitido tecer algumas considerações e fazer alguns comentários a respeito do primeiro dos textos enviados por László Magyar para a Hungria sobre as regiões por ele percorridas, intitulado a *Minha incursão no grande rio africano do Congo ou Zaire até as cataratas de Faro-songo*. O ponto da vista da minha análise será o da micro-filologia e da crítica historiográfica da mesma fonte. Pretenderei apontar alguns dos problemas, utilizando por método a crítica massorética da hermenêutica, fazendo uso portanto de comentários ao texto, criando um espaço de contexto interpretativo. Neste espaço mais alargado do texto podemos incluir, e com um valor testemunhal especial, já que escritas pelo mesmo autor as cartas do autor da descrição, o próprio László Magyar. Iremos dar preferência a um anexo especial da sua correspondência, o texto do „*Breve sumário da minha vida*”, tanto por tratar uma informação autodiegética, como por estar cronologicamente muito perto daquele texto que é fruto da sua primeira viagem em Angola.

Da sua correspondência ficamos informados sobre a tradição manuscrita do texto, de que se salientam aqui alguns elementos. Vejamos sucintamente. Sabemos

1º que este texto teria sido enviado pela primeira vez para a Hungria em 1848. Magyar afirma que não recebeu resposta alguma até a data de 1 de julho de 1849 a uma sua carta „*escrita no ano passado, em meados daquele ano*”² (ou seja 1848), cujo anexo teria sido a sua descrição sobre o Baixo-Congo.

¹ Professor com agregação, Ph.D, chefe do Departamento de Estudos Portugueses na Universidade ELTE de Budapeste, investigador correspondente do CHAM da Universidade Nova de Lisboa

² Carta de L.M. para o seu pai Imre Magyar, *Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből* (Diário e cartas de László Magyar do interior de África, közreadja Sebestyén Éva, Balassi Kiadó, MTA Könyvtára, p. 84.

2º Da mesma carta sabemos que a razão da não recepção da sua carta (que continha „*um excerto duma navegação pelo rio Congo ou Zaire para o interior do continente*”) devia ter sido a „*grande revolução política na Europa*”, bem como as circunstâncias de „*a pátria ter sido forçada a lutar contra a águia bicéfala*”. Tais conclusões de Magyar provêm de jornais que lhe faculta „*um capitão dum navio de guerra francês*” ancorado na costa angolana.

3º Apesar de ter deduzido os motivos da não recepção da carta em questão, que constitui a nossa primeira fonte externa, pede para ser acusada a recepção do texto extraviado, o qual chamemos de „**Manuscrito A**”.

4º Duma outra carta, escrita no Bié para o seu pai em 20 de Agosto de 1856 sabemos que „*deixo e anexo a descrição escrita há muito tempo duma minha viagem feita no rio Congo, na esperança de ser apreciado pelo mundo científico, e que peço ser emendada dos erros anteriores e publicada.*” Explica ainda que tem consigo prontos outros trabalhos, interessantes do ponto de vista geográfico, mas que a falta de espaço não lhe permite serem despachados juntos e ao mesmo tempo. Chamemos esta segunda versão de **Manuscrito B**, hoje existente e preservado no espólio familiar (Coleção Fluck, doc.nº 3), de que uma primeira página está reproduzida em Sebestyén 2008.³

O resultado final impresso deste tratado fica inserido no volume de „*Cartas e excertos dos diários de viagem de László Magyar*”, publicado a despesas da Academia das Ciências, e editado por János Hunfalvy em 1857, p. 26-50, reproduzido aliás em edição filologicamente fiel ao manuscrito original por Éva Sebestyén na obra citada entre as páginas 23 e 53.

Do próprio texto da descrição da viagem ficamos informados e convencidos, por mais do que uma alteração, de que entre os Manuscritos A e B existem notáveis diferenças. Por agora, um único exemplo: „*tive ocasião de ver imbondeiros na*

³ idem, *ibidem* p. 141 (na primeira página não numerada do seu livro que publica os documentos que lhe fornece a Coleção Familiar)

parte mais seca” – diz o segundo texto – „e bem mais no interior de África, como em Ou-kanyama também.”⁴ Como sabemos que Magyar percorre esta região só em 1852, tal frase não podia portanto ter figurado numa versão escrita em 1848. Mais importante é repararmos que a última parte do Manuscrito B contém uma série de emendas e notas assinaladas por seu autor com cruces e asteriscos, respectivamente. O recurso a tais acrescentos, que servem como indicações tipográficas, permitem-nos qualificar este texto, dada a preocupação especial do seu autor, como uma versão elaborada e destinada já a um editor com instruções do autor para a tipografia do seu texto. Por alusão feita na última frase do texto a uma viagem que foi efectuada por David Livingstone em 1852, também podemos delimitar a altura da sua redação/reelaboração: por tanto, esta segunda versão deve ter sido redigida entre 1852 e 20 de Agosto de 1856, logicamente bem mais perto da última destas duas datas. A existência de relativamente poucas emendas, bem como a própria letra do texto do manuscrito, levam-nos também deduzir terem por base comum, tanto o manuscrito A como B, um autógrafo original, que chamaremos de „**Manuscrito 0**”, e que podia ter sido precedido (ou não) de um rascunho, o qual por seu turno podia ter sido lavrado num esquema cronológico simples, correspondendo a um diário das notas ou de observações feitas na própria viagem.

Nesta mesma carta de 20 de Agosto de 1856 há uma interessante alusão a um rol de livros que não chegaram às mãos de Magyar, mas cuja índole sabemos da seguinte citação: „lamento imenso não me teres podido mandar os livros pedidos, de que preciso muito para a redacção do meu trabalho, razão pela qual volto a pedir-te agora que me faças chegar às mãos na primeira possibilidade que surja: um tratado de história natural de algum bom autor, se possível acompanhado de desenhos, bem como a descrição da viagem pela África austral de vários autores, muito particularmente a do dr. David Livingstone, que viaja comigo nas mesmas paragens e cujos excertos podem ter sido já publicados entretanto em Inglaterra”. Daí podemos concluir que

⁴ Sebestyén, *op. cit.* p. 44. nota 40.

a evolução interna do texto final da descrição podia incluir também não apenas e exclusivamente as suas observações, ou sejam do próprio Magyar, como também as que se encontrassem em outras fontes, as quais de resto podiam servir ao explorador húngaro como modelos e/ou base de comparação.

Sabemos também por indicações explícitas e implícitas dos outros textos seus que, apesar das várias queixas recorrentes⁵, László Magyar não estava terminantemente cortado daquelas notícias que mais lhe interessavam a respeito do interior de Angola, pois lê, por exemplo, *O Boletim Oficial do Governo de Angola*, como observa Sebestyén⁶, tendo igualmente acesso a algumas informações que lhe chegam curiosamente do Brasil. No seu „Breve sumário da minha vida”⁷ diz concretamente que - cito - „depois de ter percorrido longíquas terras, e de ter atravessado inúmeros rios [...] voltei aqui de integra saúde, onde recebi a tua amável carta /ou seja a do seu pai, R.I./ bem como me esperavam numerosas cartas de amigos meus do Brasil, acompanhadas de jornais do Rio de Janeiro, com exemplares desde Janeiro até o final de Junho de 1850”, o que, remata, lhe servia de „sustento espiritual.”

László Magyar, por outro lado também não desconhece os esforços da exploração geográfica de gerações anteriores e coevas de insignes viajantes, cujos nomes são citados nas suas cartas: „Quis seguir Mungo Park, Denham, Claperton, notáveis exploradores africanos”⁸ E numa outra passagem numa outra carta acrescenta ainda: „Afiguram-se entre os vultos de maior e digno mérito: o sábio inglês dr. David Livingstone, seguido de

⁵ Apontemos aqui uma humana e significativa nota psicológica: uma parte das cartas escrita a familiares (à exceção das dirigidas ao seu pai, mais íntimo e uma espécie de assessor, de quem aceita e põe em prática vários conselhos sobre por exemplo a estruturação das suas observações) é datada de 25 de Dezembro, ou seja, no Natal.

⁶ Sebestyén, *op. cit.* p. 53. nota 55.

⁷ Publicado primeiro por Hunfalvy in: *op. cit.* (1857, Pest, Eggenberger, Ferdinand, livreiro da Academia das Ciências, pp. 14-18)

⁸ Carta escrita em Humpatao ao seu irmão Imre Magyar júnior, em o 25 de Dezembro de 1853.

Francis Gallon⁹ (sic!), Barth, e o português duma profunda visão António Candido Pedroso Gamito (...). Uma futura investigação – facilitada pelo facto de ter sido efectuada já uma tradução deste texto para português – deve esclarecer os possíveis textos de apoio e influências ou empréstimos – se é que os tenha havido – de outras descrições anteriores ou coevas de que podia valer-se Magyar no momento da escrita ou reelaboração desta sua obra. Seria igualmente de incalculável valor encontrarmos o Manuscrito A do seu texto, dado hoje por perdido, para analisarmos através dele uma evolução interna do seu autor, que em 1848 não dá mais do que um primeiro passo apenas, seguindo-se um posterior salto epistemológico, para vir a crescer e passar a converter-se de simples aventureiro a conceituado explorador. De qualquer forma, o resultado final, em termos geográficos absolutos, é muito mediocre: embora ofereça as coordenadas geográficas dos pontos visitados e faça uma descrição da paisagem e habitat, não acompanha o seu texto de um mapa que visualize o espaço percorrido. Não é este o caso de James Kingston Tuckey e da „*Narrative of an expedition to explore the River Zaire, usually called the Congo in South Africa*”, de 1816, que se traduz no *Tuckey’s Map of the Congo River*, de amplíssima divulgação. A viagem de Magyar não pode ser comparada com esta bem preparada - e mesmo assim „nafragada” - expedição, que embora faça o reconhecimento dum troço do rio além de Jellala, é porém dizimada por fatais doenças. Tuckey levava consigo instruções específicas e, desde botânicos a linguistas, uma longa lista de exploradores especializados, enquanto o nosso solitário Magyar, sem qualquer rectaguarda colonialista, emprestava apenas o seu olhar curioso e atento a uma narrativa subjectiva. Qual será, mesmo assim, o seu mérito? O foco evidentemente será outro: constitui mesmo hoje em dia uma fonte primordial da fase ilegal do trato negreiro, volvida uma década sobre a sua proibição. Mesmo assim, seguindo a crítica filológico-historiográfica do seu texto-depoimento, cabe colocar duas perguntas essenciais: porque foi escrito e para quem? Por mais

⁹ Entenda-se Galton, naturalmente.

intrigantes que sejam estas questões, adiantemos que a língua do documento em questão é a húngara e não outra, bem como o facto de o destinatário da versão editada ser um público leitor húngaro¹⁰, segundo o testemunho da carta de 1849. Embora tenhamos umas „respostas prontas”, havemos de insistir quanto aos motivos da redacção do texto e seus prováveis leitores ou destinatários.

Ao serviço de quem?

A crítica moderna tem apontado tanto para várias incongruências No texto da descrição, como para algumas das suas características dificilmente explicáveis. „László Magyar, no verão de 1848, ao chegar a terras angolanas, começa a sua carreira de explorador, cujo primeiro tema principal é o tráfico ilegal dos escravos, centrado nas feitorias do trato negreiro, situadas no norte de Angola. No início da sua actividade, partindo de Ambris, de tão má fama pelo seu tráfico de escravos, visita as feitorias ilegais junto do rio Congo. Não consta nos arquivos o que o teria motivado a fazê-lo, uma incumbência portuguesa ou inglesa, ou o seu intuito de explorador.”¹¹

Antes de colocar e pôr logo de lado a segunda das hipóteses, queria realçar um facto tão evidente e banal como incontornável: em 1848, do que Magyar possuía experiência era nada mais nada menos que precisamente do trato negreiro, para além das suas recicladas habilitações em matéria de marinhagem. É de amplo conhecimento que Magyar, numa fase anterior ao seu estatuto de „self-made-explorer”, vivia precisamente deste trato, e confessa-se ter sido afortunado por este tráfico, pois compra destes seus proventos os seus instrumentos náuticos (os mesmos que depois utiliza em Angola também para as suas observações

¹⁰ Mesmo assim, Szilárd Biernaczky, nas actas do colóquio Magyar200, Szombathely, 14-15 de Dezembro de 2018 - por publicar neste volume - num seu ensaio intitulado *Magyar László recepciója itthon és külföldön* (A recepção de László Magyar entre nós e no estrangeiro), aponta para o facto de que o abade Dinomé, em „Magyar, László: Résumés des voyages exécutés dans l'Afrique Australe en 1848, 1849 et 1852”, In: Dinomé trad. e org., *Nouvelles annales de voyages de la Géographie, de l'Historie et de l'Archéologie*, tome IV, [sixième series - quatrième année], pp. 5-54 --- (traduzindo Petermann 1857), proporciona uma circulação internacional ao texto estudado.

¹¹ Sebestyén, *op. cit.* p. 49, nota 44.

astronómicas) e cobre os custos do aprimoramento profissional que lhe proporcionará colocar-se depois como primeiro oficial e capitão ad hoc de viagens marítimas em outros mares e oceanos. O episódio da sua contratação efêmera como capitão de navio de guerra no conflito entre o Uruguai e a Argentina, subsequente ao bloqueio internacional do Rio da Prata em 1845, e a sua frustrada proposta para efetuar viagens de exploração sul-americanas de modo a reunir uma coleção de peças arqueológicas para a Academia das Ciências da Hungria, constituem um capítulo intercalar de um obscuro prelúdio da fase da sua vida entre a de explorador de escravos e explorador do Continente Negro. Ele nunca nega o seu envolvimento no „perigoso e maldito trato”¹², mas assaz curiosamente no texto da sua *Navegação pelo Rio Congo* omite qualquer referência a este passado, não tão remoto quanto se poderia pensar. Por um episódio singular relatado neste texto, em que conta ter vencido as suspeitas da „corja internacional e piratesca” do trato ilegal na feitoria em Ponta da Lenha, oferece porém ele próprio uma pista interpretativa diferente do até agora proposto. Não resisto em citar o dito episódio na minha modesta tradução, que aguarda ainda publicação:

„Imagem os meus leitores a minha situação, que sendo o único de nacionalidade húngara, vindo de paragens e paradiços desconhecidos, apareço de repente na comunidade de comerciantes de escravos composta por trinta nações e que levavam uma vida pirata. Embora dominasse o seu português e espanhol, pela minha condição, sendo eu antigo oficial de marinha, bem podia ser considerado seu inimigo implacável.”

„O que andarás a fazer aqui este cão austro-húngaro?” – perguntavam entre si os mais grosseiros, enquanto outros tinham por certo tratar-se no meu caso simplesmente dum espião de algum navio inglês de caça-negreiros, vindo para indagar pormenorizadamente a topografia dos seus esconderijos, a quantidade, a hora e o lugar do embarque dos escravos comprados, para facilitar aos ingleses não apenas a captura dos escravos embarcados no mar, mas também, uma vez conhecida a

¹² Texto do seu *Breve sumário da minha vida*, que deixo aqui na minha tradução, em anexo a este trabalho, caso tivesse intenção para a sua publicação.

navegação fluvial, arrasar os depósitos do seu trato aqui instalados.

Francamente, não me parece que possa haver uma explicação mais lógica do que esta para justificar a sua incômoda presença no curso navegável do baixo Congo/Zaire, salpicado por agentes do trato ilegal, do que a hiperbolicamente referida: a espionagem. O facto de ter passado pelas mãos de franceses e britânicos e de receber uma indulgência de última hora junto dum tribunal marcial após a sua detenção em Maldonado, parecem reforçar ainda mais esta suposição. É mais do que curioso realçar, continuando a narração dos acontecimentos, e voltando a dar a palavra ao próprio Magyar, que é precisamente nesta passagem que é recordado um anónimo „conhecido das águas de la Plata”:

„Tudo isto não era por mim ignorado, e cheguei a perder todas as minhas esperanças de poder continuar a viagem pelo rio acima, embora afortunadamente as opiniões relativamente a minha pessoa fossem divergentes. Tanto mais que pude receber, por obra dum conhecido que aqui reencontrei dos tempos das águas do Rio da Prata, até certa simpatia por parte de outros em relação a mim. Depois duma estada de 16 dias, e dada a influência deste conhecido, pude acalmar as dúvidas que levantava a minha permanência aqui.”

A alusão aos tempos em que László Magyar servia como oficial de marinha de guerra na Argentina em 1845 levantam algumas legítimas dúvidas. Tal „amigo”, na melhor das hipóteses, pouco podia ter-lhe valido no Congo, e talvez seja mesmo de *outros tempos* este conhecido que o ajudara a pôr-se a salvo da sua grave situação. Seja como for, Magyar não chega a identificar o seu „salvador”, numa narrativa que, confessemos, é um pouco rocambolesca. Contudo, o texto, e sem uma sua interpretação factual, deixa outras questões em aberto também.

Outros paradoxos interpretativos

A não ser que a permanência de László Magyar no Reino de Calabar (1846/1847-1848) seja apenas um *build story*, uma história para encobrir uma outra, o que por agora não passa de uma mera hipótese da nossa parte, devemos examinar uma outra plausível

- se bem que de sobrevalorizada interpretação - , nomeadamente a de László Krizsán¹³ quanto ao financiamento da viagem pelo Baixo Congo. Tal expedição, que previa custos para os remadores cabindas, presentes aos chefes locais, mantimentos, produtos de troca europeus e boas equipagens, é pouco provável que um Magyar solitário pudesse ter reunido tais e tantos recursos em menos de dois anos, recém-chegado a estas partes da África, sem ter acumulado recursos, pois financeiramente falando fora “inactivo” na América do Sul, mesmo com o soldo de capitão da marinha local, que efectivamente possa ter ganho ao chefe Trudodati Dalaber Almanzor - cuja existência não está aliás comprovada de forma incontroversa. Sendo assim, não carece de lógica a proposta de Krizsán de tratar-se neste caso de mais do que uma licença recebida por parte de “sua Majestade negra” - como o chama Magyar na sua autobiografia - para ausentar-se a fim de restabelecer a sua saúde, mas sim dum ‘mecenato’. Aceitando esta premissa, Krizsán lança ambiciosas conclusões, pois, no seu entender, tratar-se-ia dum investimento cultural e duma cooperação científica que ocorre pela primeira vez entre africanos e europeus ao serviço da exploração geográfica do Continente Negro, sendo financiada pela parte africana. Uma última hipótese a este respeito levar-nos-ia para o outro lado do Atlântico, para procurarmos os seus “patrocinadores” entre grupos brasileiros interessados em obter alguma informação actualizada sobre a origem de escravos dum dos seus focos mais activos, em tempos de crise de colocação da mão de obra africana no mercado transatlântico.

Por causa da falta de novas fontes à nossa disposição, que permitissem consolidar a arquitectura de qualquer uma das hipóteses tratadas supra, só podemos aventurar conjecturas e votar arbitrariamente naquelas em que possamos encontrar menos dúvidas. Uma última observação, que fora feita já por Éva

¹³ „Első együttműködés a történelemben fehér és fekete bőrűek között Afrika tudományos megismerésében” („A primeira cooperação entre homens de pele braca e negra na exploração de África”. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 12. szám, pp. 15-22.)

Sebestyén¹⁴, e que também merece ser considerada: embora que não se encontre qualquer documento que comprovasse um serviço à Coroa Portuguesa, é digno de nota que Magyar trate com certo pormenor em este seu texto a questão da navegabilidade do rio, que foi uma das linhas de acção mais procuradas na exploração geográfica da colónia portuguesa em todo o século XIX. Em relação a esta questão, julgo não ter sido inútil o tratamento filológico que fiz ao texto da descrição de Magyar. Na minha leitura, é só precisamente a versão B do manuscrito – uma reescrita, uma nova redacção da primeira –, que podia e pretendia já satisfazer aquela curiosidade que caracterizava a mentalidade das autoridades coloniais portuguesas, que de resto também não precisavam muito das já conhecidas conclusões genéricas que Magyar tira, se bem que algumas observações pontuais sobre a profundidade da água e os rápidos do curso do rio possam ter tido algum interesse prático.

Conclusões

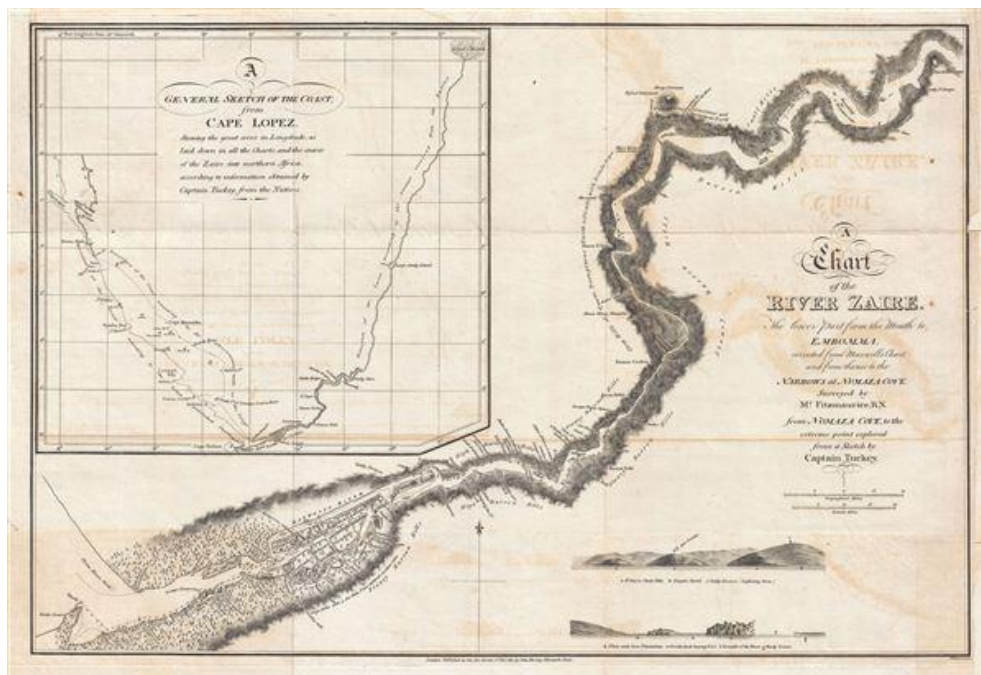
Na minha modesta opinião e interpretação, esta descrição feita por Magyar sobre o rio Congo pode ser qualificada de um palimpsesto de informação, de que podemos fazer a ecografia de camadas sobrepostas, uma análise que corresponde a diversos tempos da sua 're-escrita'. Esta, por seu turno, acompanha uma evolução intelectual, e um trajecto modelador do seu autor. Csaba Ecsedy, no seu ensaio publicado em húngaro em 1969, mas também em inglês em 1984¹⁵, chama a atenção para este documento não apenas como uma fonte de informação ímpar relativamente à feitoria ilegal de Boma, mas enquanto meta-documento que serve para apresentar uma evolução interna do seu autor. Como observa Szilárd Biernaczky, trata-se duma metamorfose: „dum oficial da marinha para um viajante busca-aventuras, que posteriormente transforma-se no descobridor

¹⁴ Sebestyén, *op.cit.* p. 49, nota 44.

¹⁵ Csaba Ecsedy „Magyar László: 1818–1864”, In: *Ethnographia*, 53, 4, pp. 557-564, „An African Hungarian: László Magyar (1818-1864)”, In: *Africana Budapest*, 1nº, pp. 9-23.

autodidacta de factos geográficos e etnográficos por ele observados.”¹⁶

Apêndice

A Chart of the River Zaire, the lower part from the Mouth to Embomma, 1816

¹⁶ Szilárd Biernaczky: op. cit. In. *Actas* por publicar.

BREVE SUMÁRIO DA MINHA VIDA

Como várias das minhas cartas não chegaram ao destino, resolvi voltar a redigir de novo este assunto sucintamente e sem nenhuma relação cronológica, uma vez que não tenho acesso, de momento, ao meu original.

Tendo deixado Trieste num paquebote austríaco, onde fui contratado como cadete do navio, com a bem-sucedida viagem ao Brasil, lancei âncora na Bahia de Todos-os-Santos e abandonei o serviço de navegação austríaco. Velejei para as Índias Ocidentais e, embarcado num navio espanhol que fazia contrabando, naveguei até a costa sarracena da Guiné. Mais que afortunado neste perigoso e maldito trato, consegui voltar a Cuba depois de cinco meses de viagem, embora de saúde assaz fraca, mas com uma bolsa bem recheada. Os 1.500 reais espanhóis do ganho não seduziram a minha alma, desejosa de continuar os estudos, e pelo contrário serviram como primeiro instrumento para executar os meus antigos projectos: disso paguei as aulas a um insigne professor de náutica durante seis meses. Aperfeiçoada a minha formação, e tendo adquirido os necessários instrumentos para a navegação, embarquei no navio espanhol Albatroz como segundo piloto rumo às Índias Orientais, donde, falecido o capitão, chegou o barco - passando por Sumatra e Java - até a ilha de Madagascar, ancorando na Baía de Antongil. Aqui fiquei doente, a ponto de perder a vida, padecendo de febre amarela. Passageiro dum navio de guerra francês, viajei ao Cabo de Boa Esperança, onde em dois meses de cura a minha saúde fora restabelecida no hospital dos marinheiros. Daqui segui a minha viagem, já como primeiro piloto dum barco português, até o Rio de Janeiro.

Sabendo que nesta cidade morava *József Vámosi*, um compatriota meu, natural de Debrecen, achei boa ideia fazer-lhe uma visita. Fui muito bem recebido por este ilustre patrício, que pelos negócios bem-sucedidos chegou a juntar uma fortuna considerável. O meu amigo Vámosi não tardou em participar-me a notícia de que o ditador da república platina, *D.Manuel Rosas*, dera instruções ao seu ministro aqui residente para que contratasse oficiais para a sua Marinha de Guerra. Vento em popa

e equipado com as cartas de recomendação necessárias e recebidas da parte do meu amigo, cheguei a Buenos Aires, onde graças às cartas de recomendação fui recebido em audiência pelo ditador, o qual, tendo sido informado sobre o meu desejo, agendou um dia para as minhas provas, nas quais, coroado por um êxito maior do que esperava, recebi ao mesmo tempo a minha carta-patente de tenente da Marinha de Guerra e a da cidadania. Meu doce pai, nunca tinha sentido maior alegria na minha vida do que ver resplandecer pela primeira vez a patente militar sobre o galão de ouro no meu ombro, realizando assim o meu sonho acarinhado desde os tempos de adolescente. – Parece redundante aludir ao contexto da sangrenta guerra entre os estados do Rio da Prata e do Uruguai, sendo esta última potência apoiada tanto pela armada inglesa como pela francesa, razão de sair quase em todas as ocasiões vitoriosa no conflito. A flotilha de Buenos Aires no Rio da Prata ficou desbaratada pelo prolongado fogo de artilharia da armada inglesa e francesa, e eu fiquei cativo, nas mãos do inimigo uruguaio, onde o tribunal marcial me sentenciou, juntamente com outros camaradas, à pena de morte, acusado (falsamente) de ter participado no assassinio de cativos de guerra uruguaio. Graças ao depoimento do generoso capitão dum navio de guerra francês – de nome Lainé – que foi testemunha da minha sorte, demostrei ao tribunal a minha inocência, ficando assim absolvido, e podendo até conservar a minha patente de oficial, desde que me compromettesse a não prestar qualquer serviço à bandeira buenairense contra o estado uruguaio durante a sua guerra, o que me levou a despedir-me de Montevideu e voltar ao Rio de Janeiro. Habitado a levar uma vida laboriosa, os dias de ócio acabaram por aborrecer-me ao ponto de me propor a viajar ao coração do continente sul-americano, passando a cordilheira dos Andes, e indagar no país dos *Incas* ou *no Peru* as suas antiguidades. Para realizar este projecto, dirigi-me à sociedade científica de que fazes referência na tua carta, mas fiquei frustrado nos planos de fazer esta viagem dispendiosa. – Com a minha carta-patente de Buenos Aires não pude contar colocar-me ao serviço da marinha de guerra inglesa, francesa ou norte-americana sem perder a minha patente, e como não quis trocar o

cavalo uma vez montado por uma mula, velejei para a costa ocidental de África, onde fui promovido comandante da flotilha do rei negro do Kalabar, *Trudodati Dalaber Almanzor*, servindo esta Majestade durante quase dois anos com o seu total agrado. A minha saúde porém foi tão corroída pelo clima mortal, que não pude continuar vivendo aqui sem arriscar uma morte certa. Por esta razão, passadas largas horas fumando juntos o cachimbo, fiquei autorizado a ausentar-me por um período indefinido, e despedi-me e instalei-me uns 15 graus mais a sul, nas colónias portuguesas, a fim de restabelecer a integridade da minha saúde. - Durante a minha presença aqui, tive ocasião de aperceber-me dos grandes lucros que o comércio com o interior africano significava (marfim, borracha, urzela, cera, etc.) e fiquei a saber também por homens experientes de maravilhosas províncias existentes numa planície, a umas 80290 milhas geográficas no interior do país, que tem o melhor e mais salutar dos climas, de povos pagãos valentes, corajosos viajantes e hábeis caçadores de elefantes e que são, por obra da sua alargada rede de comércio, com que comunicam com todos os povos do interior da África, cosmopolitas por natureza, e que tratam bem de todos os forasteiros. Converti as minhas economias - uns dez mil francos - em artigos com que se fazia o trato com o interior. Tendo conhecido e trocado cartas em Benguela com várias companhias de comércio, com a primeira caravana empreendi a minha viagem em 15 de Janeiro de 1849 para o país do Bié, onde cheguei são e salvo em 40 dias, com a firme vontade de construir aqui a minha casa, estabelecendo relações consanguíneas e comerciais com os povos de cá, já que só por este meio é que sou capaz de explorar o interior de África sem apoio estrangeiro. Graças à minha ventura, todos os meus desejos se tornaram realidade. No país do Bié tenho uma casa numa maravilhosa região, chamada Massissi Cuito, sendo que o xerife ou chefe da província, Kajaja-Kajangula, deu-me por mulher uma das suas filhas, cujo casamento, embora não me tenha trazido fortuna em ouro, trouxe-a sim em numerosos escravos armados, todos eles valentes e intrépidos caçadores de elefantes e bons viajantes.

Em 20 de fevereiro de 1850 parti da minha casa acompanhado por 285 homens armados (parte deles os meus próprios escravos) para a caça de elefantes e a exploração do interior de África. Tendo passado por países maiores e menores, por povos mais ferozes ou mais mansos, rios ignorados antes pelos europeus, cujo curso determinei astronomicamente, divagando em várias direcções, cá estou de volta totalmente bem de saúde, onde fui surpreendido, ultrapassando todas as expectativas, não apenas pela tua amável carta, que já mencionei, mas por numerosas outras cartas de amigos brasileiros, bem como jornais do Rio de Janeiro, entre Janeiro de 1850 o fim de Junho, graças ao criador do universo, que me preserva no meio deste país agreste tanto sustento espiritual.

No que diz respeito ao teu desejo de poder receber de cá objectos de raridade, posso responder que poderei mandar abundantes amostras e exemplares do mundo natural, bem como de objectos artesanais não apenas para satisfazer a tua curiosidade e a da tua família, mas também também para o enriquecimento das colecções dos museus nacionais, com a observação de que precisamos juntar certo dinheiro para este objectivo e depositá-lo numa credível companhia comercial de Lisboa, que encarregar-se-ia de receber e depois enviar-vos para Hungria sem falta a tal remessa de raridades, tais como dentes de elefantes, hipopótamos e rinocerontes, peles de leões, tigres, zebras, leopardos e outras espécies, bem como outros objectos do reino animal, a par de armas, tecidos e vestidos artesanais, e utensílios para a agricultura deste povos. Suponho que não seria descabido, seguindo o exemplo de outras nações civilizadas, criar uma pequena sociedade, cujos membros, por meio de suas ofertas, poderiam juntar facilmente o valor necessário para poder realizar este louvável objectivo.

Finalmente, meu doce pai, queria que me escrevesse circunstancialmente se existirão na nossa nação húngara - e não tenho dúvidas a este respeito - ilustres varões entusiastas e de alma e coração entregues à gloria nacional e literatura pátria, que poderiam subsidiar o meu ambicioso projecto de atravessar toda a África Austral, desde a costa ocidental do Oceano Atlântico até

a oriental do Mar Índico. Mande-me uma lista dos nomes destes mecenas, que poderiam com alguma verba apoiar este objectivo, e se possível, informa-os pessoalmente do meu projecto, já que, como patriota que sou, sinto-me obrigado a recorrer primeiro a apoio dos meus compatriotas. Se e enquanto quiser obter o apoio português, posso pedi-lo ao governador-geral destas colónias, e tenho a convicção de o obter a breve trecho, mas neste caso penoso me é constatar que a minha obra não será já húngara, mas sim apenas traduzida, como dum autor estrangeiro. – Peço-te penhoradamente de tomar este assunto pelo seu peso moral e informar-me sobre a viabilidade ou não da sua execução.

A minha família, dado o modo de vida da poligamia (que neste país constitui uma obrigação inevitável, por causa do respeito social, pois, quantas mais mulheres a gente tem, maior influência exercerá na sociedade) é assaz numerosa, e já tenho vários filhos de diferentes mulheres minhas, embora tenha uma esposa principal, Ina-Kullu-Ozoro, filha do xerife de Bié, que te manda as suas respeitadas saudações. Esta minha mulher principal está comigo.

Mando os meus cumprimentos e beijos à tua querida família, pedindo a benção sobre vós com o meu abraço, pedindo ao pai dos céus para preservar a tua tão cara vida por muitos anos em completa alegria: sê feliz e bem-aventurado, não te esquecendo nunca de mim, alegrando-me eu com notícias tuas, o mais frequentes possível. Cumprimentos ao meu amigo Pali e sua tão prezada esposa Fáni e demais parentes. Deus vos abençoe. – Son-ange van-ange! Bem te ama e respeita até à morte o teu filho László Magyar, tenente de mar e guerra.

(tradução de
István Rákóczi)

Búr Gábor¹

Magyar László és David Livingstone: széttartó párhuzamok

„a szerecsenek őt (ti.: David Livingstone-t) mindenütt Munári névvel nevezik, ... Hihető, sokat hallotta ő is említeni Enganna Komót (ti.: Magyar Lászlót), de mikép gondolhatta volna, hogy egy árva magyar kóboroghat a forró afrikai sivatagokban”

Magyar László: levél Magyar Imréhez.
(Bihé, 1856. augusztus 20.)²

Ha egyáltalán létezik olyan, hogy az „utca embere”, s mi rátalálva megkérdeznénk tőle, meg tud-e nevezni legalább egy híres felfedezőt, akkor borítékolhatóan David Livingstone neve bukkan fel először, leginkább persze egyedülként. A populáris kultúra, a tudományos-ismeretterjesztőnek eladott szenzációhajhász TV-csatornák terjedése miatt így van ez még nálunk is, pedig mi magyarok rendelkezünk a Márffy Judit néven született Judith Listowel megfogalmazásával egy „másik Livingstone”-nal.³

Az 1970-es, 80-as években magyar, vagy magyarországi születésű kutatók tudományos életpályáinak meghatározó törekvése volt, hogy bizonyítást nyerjen: Magyar László Afrika addig ismeretlen területeinek felfedezésében egyenrangú, néprajzi megfigyeléseit tekintve pedig fölötte is áll Livingstone-nak. Sajnos ezek a törekvések nem jártak, de nem is járhattak eredménnyel. A szakmaiatlansággal nem vádolható kézikönyvek és atlaszok manapság is rendre kihagyják Magyart a meghatározó 19. századi felfedezők névsorából. Itthon is ambivalens a viszony, Magyar Lászlónak vannak ugyan emléktáblái, sőt még szobrai is, ám a szélesebb közvélemény alig ismeri. Pedig Magyar László

¹ Búr Gábor történész, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

² THIRRING, Gusztáv: Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalékok a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai. Kilián Kiadó, Budapest, 1937, p. 133.

³ LISTOWEL, Judith: The other Livingstone. Scribner Kiadó, London, 1974.

élete kétségkívül számos rokon vonást mutat az általa is példaképnek tartott skót felfedező és misszionárius életpályájával.

Kortársak voltak, hiszen Livingstone 1813 március 19-én, Magyar László pedig öt évvel később, 1818 november 13-án született. Egyikőjüket sem ringatták előkelő bölcsőben, gyermekkoruk akár átlagos 19. századi gyermekornak is nevezhető, tehát nagyon nehéz volt. Livingstone nem volt ugyan törvénytelen gyermek, mint az édesanyja után Horváthként anyakönyvezett Magyar, ám a nélkülözést ő is közelről ismerte. Nagyapját a bekerítés⁴ űzte el a skót felföld egyik szigetéről a Lanarkshire grófságban fekvő Blantyre falujába. Krizsán László, a máig egyetlen magyar nyelvű Livingstone életrajz szerzője forrásai alapján teakereskedőként határozta meg az apa, Neil Livingstone foglalkozását.⁵ Krizsán ebből a szempontból elég szűkszavú, s így pontatlan, viszont leírja a már akkor sem feltétlenül szükséges kötelező köröket, amelyekben szerepel pl. a borogyinói csata (Oroszország/Szovjetunió dicsérete, egy mindössze 14 oldalas Livingstone életrajzban!), valamint az imperialista gyarmatosítók elítélése. Tim Jeal, számos jeles viktoriánus életrajzírója, akinek 1973-ban megjelent Livingstone életrajzát 2013-ban a felfedező-misszionárius születésének 200. évfordulójára javított és bővített formában a Yale University Press újra kiadta, már sokkal akkurátusabb és a felesleges sallangoktól mentes.⁶ E munka alapján tudhatjuk, milyen is volt valójában

⁴ A bekerítés (enclosure) többek között a bérlőket is (ilyen volt Livingstone nagyapja is) az általuk művelt, de nem tulajdonolt földek elhagyására kényszerítették, hogy a birtokosok a jövedelmezőbb gyapjútermelésre állva juhlegelőként hasznosítsák.

⁵ KRIZSÁN, László: „Homo Regius” Afrikában – emlékezés David Livingstone halálának 100. évfordulójára („Homo Regius” in Africa – Remembering the 100th Anniversary of David Livingstone's Death.) IN: Tanulmányok a fejlődő országokról, 78. szám, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1975. pp. 7-20.

⁶ Az életrajz sikerességére jellemző, hogy a művet 1975-ben, 1985-ben, 1993-ban, 1994-ben, 1996-ban és 2001-ben is újra nyomták Nagy-Britanniában, illetve az Egyesült Államokban.

Livingstone gyermekkorára. Magyar László biztosan nem cserélte volna el vele saját gyermekkorát.

A Glasgowban szabóként sikertelenül próbálkozó Neil Livingstone valójában nem teakereskedő volt, hanem házalóként tért vissza szülőfalujába.⁷ Elnyerte viszont mestere lányának, Mary Hunternek a kezét. David Livingstone a második volt az összesen 7 gyerek közül. A család anyagi helyzete miatt a fiú már 10 éves korától a helyi textilgyár munkása lett. A korban általános volt, hogy a család otthonát biztosító épület, a Shuttle-Row (ahol ma Livingstone múzeuma található) is e vállalkozás tulajdonát képezte. Ennek harmadik, legfelső szintjén lakott a család.⁸

A korai ipari forradalom még kezdetlegesebb textilipari gépei gyakorta szakították el a fonalakat, amelyeket kézzel kellett összecsomózni. Erre a durva férfikezek alkalmatlanok voltak, ezért alkalmaztak előszeretettel nőket, de különösen gyerekeket az ilyen feladatokra. David Livingstone idejében a gyárban, ahol dolgozott a munkások háromnegyede gyerek volt. A munkaidő a hét hat napján reggel hattól este nyolc óráig tartott, fél óra reggeli-és egy óra ebédszünettel. A zajos gépek, az állandóan megkövetelt figyelem, a testi fenyítések, a napi 20-30 kilométernyi gyaloglás a gépek között még a felnőtteket is elfárasztották, a gyerekek a munkaidőn kívül pedig lényegében csak aludtak. A Livingstone család lakása olyan volt, mint a többi családé az épületben, egy 3x4 méteres helyiségből állt, amely napközben konyha volt, éjjelre a kiterített szalmazsákoknak köszönhetően átalakult hálószobává, ahol a két szülő együtt aludt öt életben maradt gyermekével. Folyóvíz nem volt, viszont a szennyvizet a többi családdal együtt egyszerűen a ház elé öntötték, s így orrfacsaró bűz terjengett. Egy idő után a nagyszülők megszánták a gyerekeket, s Davidet a bátyjával együtt magukhoz vették, s így enyhült a zsúfoltság.⁹

⁷ Az éppen ekkor népelelmzési cikké vált tea viszont fontos szerepet játszott a házaló kereskedők életében.

⁸ ROSS, Andrew: David Livingstone: Mission and Empire. Hambledon and London Kiadó, London, 2002. p. 1.

⁹ JEAL, Tim: Livingstone: Revised and Expanded Edition. Yale University Press, New Haven, 2013. pp. 7-8.

A szegénység ellenére a skót társadalom a korban igen műveltnek számított, s így volt ez a Livingstone családban is. Hihetetlen, de a napi robot mellett a gyerek Livingstone sokat olvasott, s a napi munka után néhány másik gyerekkel még a gyár által fenntartott iskolába járt. Az apjától már írni-olvasni megtanult fiú már az első évben latin nyelvet tanult, s tanárának is feltűnt a tehetsége. Keresetéből egyre komolyabb tárgyú könyveket vásárolt, amelyeket akár éjjel is olvasott, gyakran kellett a szülőknek kioltani a mécsesét, mivel másnap reggel 6-ra munkába kellett állnia. Mivel ez nem illett a vulgármarxista világnézetbe, Krizsán itt ismét megragadta az alkalmat némi antiklerikális propagandára egy szövegkörnyezetéből kiragadott, s hivatkozás nélküli idézettel, ami a gyerekkorból az ifjúkorba lépő Livingstone természettudományos olvasmányait illeti:

„Apám, mint korának annyi más embere, tévesen azt hitte, hogy a természettudomány ellenkezik a vallásos felfogással, nem nézte jó szemmel ezeknek olvasását, jobb szerette volna, ha teológiai műveknek szenteltem időmet. Nézeteltérésünk részemre mindig szomorúan végződött. Az utolsó nádpálcabüntetést is azért kaptam, mert megtagadtam egy vallásos könyv elolvasását. A vallásos könyvek iránti ellenszenvem évekig tartott...”¹⁰

Ezzel szemben a szülői ház, elsősorban az apa hatása meghatározó volt a későbbi felfedező életére. Még a missziós tevékenység iránti vonzalmat is az apjától örökölte David Livingstone, hiszen a családfő maga is a korban divatosnak számító távoli utazásokról, indiai és kínai térítőtevékenységről olvasott legszívesebben. Az viszont igaz, hogy a nem vallásos tárgyú könyveket az apja gyakran szemétre valónak (trashy novels) titulálta.¹¹

Livingstone és Magyar gyermekkorára tehát nehéz, de messze nem kilátástalan volt, s megállapítható, hogy előbbinek nagyobb nehézkedési erőt kellett leküzdenie a későbbi sikerek zálogát jelentő iskolázottság és műveltség megszerzéséhez. S míg Magyar apjának hála iskolába járhatott, Livingstone a szó szoros értelmében „est in” végezhetette csak tanulmányait 10 éves kora óta.

¹⁰ KRIZSÁN, i.m. pp. 8-9.

¹¹ JEAL, i.m. p. 11.

Gyermekkora tehát nem is volt, hiszen mielőtt gyári munkás lett, már a fiatalabb testvéreire kellett vigyáznia. 19 éves volt, amikor fonógépezelő vált belőle, s 23, amikor elhatározta, hogy a missziós tevékenységhez nélkülözhetetlen orvosi tanulmányokba fog. Akkoriban nem volt felvételi vizsga a brit egyetemekre, mindenki tanulhatott, aki kifizette a tandíjat. Livingstone esetében ez 12 font volt szemeszterenként (akkoriban „session”), amit a mai Glasgow-i Egyetem egyik jogelődjének számító Anderson’s University orvosi karán kellett fizetni. Még az életrajzíró, Tim Jeal is hibásan közli az intézmény nevét (Anderson’s College), mert ezt a nevet az intézmény csak 1877-ben, évekkel Livingstone halála után vette fel.¹² A heti alig 4 shillinget kereső Livingstone-nak ez roppant nagy összeg volt, egy teljes évig kellett kuporgatnia, s még így is csak egyik fivére segítségével volt képes kifizetni.¹³

Livingstone Glasgow-i orvosi tanulmányait 1836 és 1838 között folytatta, majd felvételre jelentkezett a Londoni Missziós Társaságnál (LMS).¹⁴ Krizsán – tévesen - orvos-teológus „szakot” említ, ilyen azonban nem volt, pusztán arról volt szó, hogy Livingstone önszorgalomból látogatta az egyébként nyilvános teológiai előadásokat.¹⁵ Mivel ekkorra már apjával együtt otthagyta a skót egyházat és belépett a kongregacionalista egyházba, Livingstone választása logikus volt, hiszen más

¹² A mai Anderson College 1796-ban jött létre, alapítója a Glasgow-i Egyetem professzora, John Anderson volt. Eredeti neve Anderson’s Institution volt, amit 1828-ban változtattak meg, így lett Anderson’s University, majd 1877-től Anderson’s College. Orvosi karát 1800-ban alapították, amely 1887-től önállósodott. 1947-ben beolvadt a Glasgow-i Egyetembe. A másik Glasgow-ban székelő skót egyetem, a University of Strathclyde szintén jogutódnak számít.

¹³ A decimális rendszer bevezetése előtti Nagy-Britanniában 12 penny jelentett 1 shillinget, 20 shilling pedig 1 fontot, ebből könnyen kiszámítható, hogy Livingstone, több mint egy évet kellett, hogy dolgozzon csak a tandíja kifizetéséért.

¹⁴ Az 1795-ben alapított, s hivatalosan 1818-tól Londoni Missziós Társaság a 18. század végén Tahitin, majd a 19. század elején Kínában kezdte meg térítő munkáját, de a napóleoni háborúk lezárulása után a burját-mongolok között is tevékenykedett. Első afrikai missziója 1819-ben indult.

¹⁵ KRIZSÁN, i.m. p. 12.

protestáns egyházak mellett az LMS alapvetően erre az egyházra épített. Próbadőre Essexbe, majd Londonba küldték tanulni, s ez már tényleg alapvetően teológiai képzést jelentett. Orvosi diplomáját 1840-ben vette át Glasgow-ben.

Felfedező, vagy kalandor?

Alig több, mint két héttel a diplomája átvétele után Livingstone 1840. december 8-án a George nevű hajó fedélzetén elbúcsúzott szülőföldjétől és első, fokföldi állomáshelyére indult. Ez tulajdonképpen a véletlennek volt köszönhető, mivel eredetileg Kínába készült, de az éppen zajló első ópium háború ezt megakadályozta. A karibi térségbe szándékozták küldeni, de találkozott a szintén skót Robert Moffattal, későbbi apósával, aki már két évtizede Dél-Afrikában tevékenykedett, s ennek hatására kérte magát is ebbe a térségbe. Az utazás Rio de Janeiro érintésével történt, véletlen egybeesés, hogy néhány évvel később Magyar László is időzött ebben a városban, mielőtt Afrikába ment volna. Az addig lényegében párhuzamosan futó életpályájuk innentől kezdve nyílik szét. Paradox módon pedig itt kerülnek földrajzilag a legközelebb, egyszer mindössze két napi járóföldre, hogy azután máig nem teljesen világos okokból kifolyólag mégse találkozzanak egymással személyesen.

A találkozó elmaradásának okáról számos feltételezés látott napvilágot, kivétel nélkül a Magyart méltató munkákban, hiszen Livingstone nem emlékezett meg „kollégájáról” sem naplójában, sem leveleiben, könyveiben. Ennek oka lehet természetesen a mottóban szereplő tény, hogy a skót az afrikaiaktól egy Enganna Komónak, Micsoda Úrnak hívott emberről hallhatott, akiről a fáma jó esetben tudta, hogy fehér ember, de semmiképpen nem, hogy magyar.¹⁶ Kellett hozzá némi hidegháborús paranoia, hogy ebből Livingstone felfedezői féltékenységére lehessen követni Magyarral szemben. Jogosan kérhető viszont számon Livingstone nagyszámú életrajzíróin, hogy munkáikban rendre említés nélkül hagyták Magyart, s az

¹⁶ THIRRING, i. m. p. 133.

általára elért eredményeket. Justin D. Livingstone máig utolsó (2014-es) David Livingstone életrajza, amelynek a beszédes „Livingstone életei: egy viktoriánus ikon metabiográfiája” nevet adta, lehetne akár üdítő kivétel is, ha a „Magyar László”-ként szerepeltetett személy egyszeri említése nem az utolsó, már a „viktoriánus ikon” utóéletével foglalkozó „Revisionism: sins, psyche, sex” fejezetben történt volna.¹⁷

Terjedelmi korlátok miatt nem térhetünk ki sem Livingstone, sem Magyar afrikai felfedezőútjainak ismertetésére, megtették ezt már a fentebb citált szerzők, s természetesen még sokan mások is. Nem maradhat említés nélkül Magyar László vonatkozásában Sebestyén Éva munkássága,¹⁸ Biernaczky Szilárd összeállításában Magyar László műveinek bibliográfiája,¹⁹ legutóbb pedig ugyancsak Biernaczky kitűnő szintézise Magyar László szellemi hagyatékáról, „az elvégzett és az el nem végzett kutatási feladatokról”.²⁰ Földrajzi és térképészeti vonatkozásban Nemerkenyi Zsombor munkássága megkerülhetetlen, nem csupán egy sokáig lappangó eredeti, Magyar által rajzolt térképet talált, de az általa készített összeállítások jól mutatják a térben és az időben mikor keresztezte egymás útjait Livingstone és Magyar.²¹

Livingstone felfedezésének jelentőségét már a kortárs magyar tudományos közvélemény is felismerte, nem is kívánta soha Magyar Lászlót elébe tolni. Ha esetleg bárkinek kétsége támadna, elég csupán Magyar akadémiai pártfogójának, munkái

¹⁷ LIVINGSTONE, Justin: Livingstone's 'lives': A metabiography of a Victorian icon. Manchester University Press, Manchester, 2014. p. 275.

¹⁸ SEBESTYÉN, Éva: Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza. ELTE Eötvös, Budapest, 2008., ill.: SEBESTYÉN, Éva (szerk.): Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből. Balassi-Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, feladatokról 2008.

¹⁹ BIERNACZKY, Szilárd: Még egyszer Magyar Lászlóról. IN: Magyar Tudomány - 172. évf. (2011.) 6. sz. (2014. június)

²⁰ BIERNACZKY, Szilárd: Magyar László szellemi hagyatékáról. Az elvégzett és az el nem végzett kutatási- születése 200. évfordulóján. IN: Vasi Szemle. 2018. LXXII. évfolyam 5. szám. pp. 523-550.

²¹ NEMERKÉNYI, Zsombor: Magyar László térképei Kolozsvártól Gotháig. Geodézia és Kartográfia, 65. évf., 5-6. szám, 13-18. old.

kiadójának, Hunfalvy Jánosnak idevágó sorait elolvasni: „Vége Livingstone Dávid, miután Oswell és Murray társaságában a Ngámi tó vidékét bejárta volt, tömérdek vesződséggel az egész afrikai szárazon utazott keresztül, egyik partjától a másikáig, mit ő előtte soha európai ember nem tett vala. Ekkép mind utazásai terjedelménél, mind sokoldalú vizsgálatainál fogva az összes eddigi afrikai utazókat felülmúlta, s munkája (*Missionary Travels and Researches in South Africa, etc.* London, 1857), mely tizenhat évi utazás és kutatás eredményeit foglalja magában, kétségkívül a legalaposabb, melyet Déli Afrikáról bírunk.”²²

Ha abból indulunk ki, hogy Livingstone nem tudott Magyarorról amikor egymástól nem messze tartózkodtak a mai Angola területén, Magyar helyzetének megértéséhez forduljunk első valóban tudományos igényű életrajzának szerzőjéhez, Thirring Gusztávhoz:

„Elszigeteltségében nehezen jutott a kortársak kutatásairól szóló információkhoz. Még a Felsőfolyamodványhoz csatolt Észrevételekben is írja, hogy „tudományos munkám szerkeztetésére oly igen szükséges természet történelmi könyvek, egyáltalán hibáznak és csak egyedül a mathematicai munkára szükségesek vagynak kezemnél... Magyarországra küldött leveleiben több alkalommal is kérte, hogy a kiemelkedő utazók munkáiból is küldjenek neki, amikből az eredményeikre nézve felvilágosítást szerezhet és egyszersmind a további kutatásainak irányát szabhat. Miután Hunfalvy Jánostól megkapta David Livingstone munkáját, szinte felszólításnak vette, hogy megírja saját utazásainak eredményeit. Éppen emiatt, a még letisztázásra és elküldésre váró kötetét megelőlegezve, az említett tartományokról egy bővebb leírást küldött. („Rövid vázlat a Kunéne és Kubángo folyamok között elterülő tartományokról.” (Lucira, 1858. november).²³

Érdekes, hogy mindkét felfedező esetében megfogalmazódott a kalandorság vádjá. Livingstone esetében erre az igencsak eredménytelen missziós térítő tevékenység,

²² HUNFALVY, János: Előszó. Magyar László délafrikai utazásai 1849–57. években. A Magy. Tudom. Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta Hunfalvy János, I M. T. Ak. L. Tag. Első kötet. Egy földképpel s 8 köriratú táblával. Pest, 1859. pp. IV-V.

²³ THIRRING, i. m. p. 164.

Magyar esetében pedig a beházasodás a helyi uralkodó családjába adott okot. A kérdés azonban már a kortársak számára eldőlt, Livingstone-t a londoni székhelyű Királyi Földrajzi Társaság, Magyarat a Magyar Tudományos Akadémia támogatták. A nagy különbség a mértékben volt, míg Magyarnek alig csurrant-cseppent valami, addig Livingstone gyakorlatilag kimeríthetetlen forrásokra támaszkodhatott. Livingstone számára sohasem merült fel, hogy ne a hazája számára végezze feladatát, míg Magyarat még saját apja is az idegen országok ajánlatainak elfogadására bízta. Livingstone soha nem kényszerült hasonló sorok leírására: *„Kötelességem, mint hazafinak mindenekelőtt honi segélyért folyamodni, ha portugál segítséget akarok kérni a gyarmatok fő kormányzójától bizonyos vagyok benne, hogy azt hamar megnyerem, de ekkor fájdalom! Munkám már nem magyar.”*²⁴

Az is szimptomatikus, hogy Livingstone „eltűnésekor” költséges expedíciót küldtek megtalálására, Magyar 1864-es haláláról pedig a szülőhazában csak négy évvel később szereztek tudomást. A párhuzamok széttartása haláluk után a legegységesebb, Livingstone-ból már halála pillanatától hőst faragtak, míg Magyarnek ez csak sokkal később és sokkal kisebb mértékben jutott ki. Livingstone-t a Westminster apátságban helyezték örök nyugalomra, míg Magyar sírját a mai napig nem sikerült megtalálni...

Ha igaz a közhelyes megfogalmazás, hogy az életrajzok nem mások, mint regények lábjegyzetekkel ellátva, akkor esetünkben ez hangsúlyosan igaz, Livingstone és Magyar esetében. Regényesebb életet, mint az övék volt, nehezen lehetne elképzelni. Mi magyarok büszkéek lehetünk, hogy nekünk is van egy „másik Livingstone-unk”, csak becsüljük is meg, saját értékén tiszteljük és ne hagyjuk, hogy elfelejtődjön!

²⁴ Vajda, László: Magyar László (1818–1864). IN: Nagy Magyar utazók (19. század). Művelt Nép, Budapest, 1951. p. 22.

Biernaczky Szilárd

Magyar László recepciója itthon és külföldön

Magyar László munkásságának megismerése akkor kezdődött, amikor 1852-ben Magyarországra elsőként eljutott naplókivonata és levelei a *Magyar Hirlap*ban megjelentek. A következő években hazai és külföldi lapok, folyóiratok sora adott hírt afrikai utazásairól. Magyarul az *Új Magyar Múzeum*, a *Pesti Napló*, a *Budapesti Szemle*, az *Akadémiai Értesítő*, az *Erdélyi Múzeum*, a *Vasárnapi Ujság*, a nagyszzebeni *Transylvania*, a *Magyar Sajtó*, a *Budapesti Hirlap* vagy még a *Hölgyfutár is*, idegen nyelveken mindenekelőtt a Gothaban kiadott *Petermanns's Geographische Mittheilungen*, valamint a *Pester Lloyd*, a *Pest-Ofner Zeitung*, vagy a *Mittheilungen der Kaiserlich-Königlichen Geographischen Gesellschaft*, sőt, a londoni és párizsi kiadású *Athenaeum*, továbbá a *Daily News* (bár ezek szomorúságomra a megjelölt helyeken nem találhatók!), és persze hivatalos vagy szakmai portugál, francia és angol kiadványok, mint a *Boletim e Annales do Conselho Ultramarino*, az *Oficial do Governo Geral da Província de Angola*, a *Nouvelles annales de voyages de la Géographie, de l'Historie et de l'Archéologie*, a *Revue moderne*, a *Le Tour de Monde* vagy éppen a *Journal of Royal Geographical Society* adnak hírt rövidebb-hosszabb formában, esetleg napló- vagy levél-részleteket is közölve, a magyar felfedező utazóról.

Az eddigi felsorolásra figyelmezve tehát nem egészen osztozhatunk abban a megállapításban, amely már Thirring Gusztáv korai írásaiban (1884, 1888) megfogalmazódik. Már amennyiben Magyar László jeles életműve árnyékban maradt, és amelyet még inkább elhomályosított a Magyar halála után az azonos terepeken járó Serpa Pinto portugál ezredes két kötetes beszámolója. Lásd ennek kapcsán: Richard Francis Burton megjegyzéseit: ez a Livingstone méretű brit felfedező utazó Pinto könyvéről írva részletes kritikát (1881), erősen kifogásolja, hogy a portugál ezredes nem ismerte vagy nem akarta ismerni Magyar munkáját. De Ecsedy Csaba is felveti ezt a gondolatot, még szűkebbre vonva a magyar utazó hazai és nemzetközi

ismertségének körét, és erőteljesen hangot adva annak, hogy a nemzetközi tudomány Magyar egyedülálló értékeit (máig csak nála bemutatott népek, a rabszolga-kereskedelemre vonatkozó egyedülálló ismeretek, a biéi ovimbundu nép teljes körű és még a változások előtti, korai leírása stb.) a nemzetközi tudomány máig nem ismerte fel (1969, 1978). Krizsán László is többször hangot ad ennek a kárhoztató megítélésnek. Magyar-monográfiájában (1983:10-11) a következőket írja:

„...nemcsak arcképét, de életművét sem ismerjük jelentőségéhez méltóan és igazán. Nem ismeri – elsősorban nyelvi okokból – a világ tudományos közvéleménye, és nagyon keveset tudnak a legnagyobb magyar felfedezőről korunk magyarjai.

Pedig Magyar László életműve nagyobb figyelmet érdemel. Nagyobb figyelmet az egyetemes Afrika-tudomány részéről és nagyobb figyelmet azon nemzedék részéről, melynek valós értékeit és alkotóképességét az is meghatározza, hogy mennyit képes méríteni nemzeti tudományunk gazdag örökségéből és az örökhagyók példájából.”

Kétségkívül mindhármuknak igazuk van persze abban a tekintetben, hogy sem a kontinens belsejébe elsőként behatoló skót felcserhez, Mungo Parkhoz, sem még inkább David Livingstone-hoz mérhető világszerte mindmáig élő kultusz nem veszi körül a honi berkekben oly jelentősnek tekintett magyar Afrika-kutatót. Mindemellett a kép általuk (és mások által is) túl sötétre van festve, mivel – amint ez később látni fogjuk – a csonkán maradt életmű, a hiányzó angol nyelvű fordítások mellett és ellenére Magyar László a 19. század második felében, majd a múlt században szellemi hagyatéka által mindinkább részesévé vált az egyetemes tudományosságnak.

De még mielőtt rátérnénk Magyar László művelődéstörténeti utóéletének vázlatos felvillantására, egy pillanatra tartsunk még tükröt magunk elé az ő produkcióját és sorsát számba véve. Sok éve már, hogy a kezembe került a patinás brit kiadó, a Frank Cass *African Studies* című katalógusa. S e füzetben több száz 18. és főleg 19. századi angol, francia, portugál, német és más nyelvű, afrikai utazási beszámoló címével voltam kénytelen szembesülni. Vagyis a mi ragyogó felfedező-utazónknak egy ilyen hatalmas ismeretekkel telt hajóhad közepén

kellett és kell kormányoznia saját terepmunka eredményekkel felszerelt szkunerét (sonerét), már ahogy ő maga említi e hajótípust a kalabári szultánra való hivatkozásai során.

Ami viszont szerencsétlen sorsát illeti? Hát bizony aligha vigasztalhat bennünket, hogy hozzá hasonlóan elszánt utazók százai pusztultak el ifjú korukban a kontinens fertőzései, egészségtelen klímája, állatok vagy törzsek támadásai következtében. Hirtelenében az egyébként is eredményeit, szemléletmódját tekintve Magyarra párhuzamba állítható és már említett Mungo Park jut eszembe, aki második útja során – keresve a Niger torkolatát – már jóval a nagy kanyarulat után egy vélhetően hauszák indította folyami támadás során fulladt a folyóba 35 éves korában (1806-ban). Ugyanígy aligha vigasztalhat bennünket az, hogy nem Magyar az egyetlen, akinek e kockázatos expedíciók során nagy értékű tudományos anyagai, jegyzetei, gyűjteményei elvesztek.

Sajnálkozva, fájdalommal, akár mítoszokat is melengetve a szívünkben (hátha mégis megtalálható volna az a bizonyos két ládányi írat és könyv) nincs más lehetőségünk, minthogy megpróbáljuk – lám-lám a mégis csak rendelkezésre álló gazdag anyag folytán –legalább vázlatosan feltárni Magyar László munkásságának a megismerését, a magyar és a külföldi kulturális és tudományos élet véráramába való bekerülése útját. Ennek a folyamatnak bizonyos halovány és még nem igazán tudatos mozzanatai már Hunfalvy János, Thirring Gusztáv, Márki Sándor, Sámi Lajos, Jankó János és más 19. századi szakírók műveiben is felfedezhetők.

Thirring ugyanakkor a recepciókutatás talán legfontosabb területén is úttörő, amikor pl. nemcsak eme kötetében, hanem egy korai tanulmányában (1888) korabeli útleírások adataival veri vissza azt a vádat, hogy Magyar földrajzi nevei (illetve a mögöttük rejlő helység-, terület-, hegy-, völgy- és vízrajzi helyek helybéli megjelölései) légből kapottak.

Természetesen nincs módunk (már a dolgok elejétől kezdve) itt a Magyar híradásainak ideje (1852–1654), majd a halálától a századfordulóig terjedő időszak viszonylagosan, reagálásokban gazdag időszakát részletesen ismertetni.

Mindenesetre említjük, hogy két könyvének szerkesztője, Hunfalvy János akadémikus a legszorgalmasabb a tájékoztatás területén, hiszen tucatnál több megnyilvánulása lát napvilágot magyarul és németül. Közöttük az ismertetések mellett kritikai hangot megütő elemzési kísérleteket is találhatunk bennük. Különösen a nagy könyv bevezetőjében és azokhoz készült jegyzeteiben kifogásolja Magyar szakmai felkészületlensége mellett pl. nyelvi-nyelvészeti adatolásainak módszerét, és számos helyen némi didaktikussággal próbál háttérrel adni a már ismert nemzetközi szakirodalomból utazónk leírásaihoz.

Mindemellett ezeknek az első reakcióknak a zöme az első egy-két évtized során egyrészt rácsodálkozás az ismeretlen világra, másrészt az egzotikusnak érzékelt utazások ismertetése a rendelkezésre álló hazaküldött iratok alapján, mindenféle kritikai megjegyzés nélkül.

Hadd idézzük itt Dinome abbé, az egyébként felderíthetetlen háttérű francia földrajzi szakíró megállapítását (1860), amelyet Hunfalvyra alapozva fogalmaz meg (e szerző egyébként két évvel korábban lefordította a Petermann-féle évkönyvben 1857-ben megjelent, Magyar naplókivonataiból készített összeállítást is franciára):

„Bár tudjuk, hogy ezt a könyv nem elégíti ki azt a mércét, amint e témát illetően M. J. Hunfalvy is megjegyzi, hogy teljes mértékben megfelelően a földrajztudomány csúcsainak (ami általában csak az utazási beszámolók nagyon kis számát jellemzi), azonban úgy véljük, hogy e mű nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy tovább építse mindazt, aminek a keresése során próbálnak (már az utazók-kutatók) mindent megismerni az afrikai országokról és népekről, nem csak azáltal, hogy szórakoztató olvasmánnyal szolgáljanak, de meg vagyunk győződve arról, hogy jelentősen szélesíthetjük velük az Afrikával kapcsolatos ismereteinket, és korrigálhatjuk azt, amit már eddig megtudtunk.

Ez az útleírás három részre oszlik, az első tartalmazza a Bihe-be utazás leírását, a kimbundák által elfoglalt különféle országok fizikai, politikai és társadalmi leírását, a második foglalkozik azokkal, akik a Mun Ganguella földeket lakják, a harmadik magában a Mombuella országgal.”

Nem véletlenül idéztük az utóbbi mondatot. Ilyen és hasonló tévedések, félreértések tarkítják számos esetben a Magyarra vonatkozó, egyébként pozitív hangvételű reagálásokat ebben a korai szakaszban. Hiszen a Mun Ganguella földek, és Mombuella ország leírása csak terv volt és maradt. Vagyis az ismertetett monográfia nem állt három részből, ha a második és harmadik része valóban elkészült, akkor az, sajnos, lángok martalékává vált.

Ami ezeknek az első évtizedeknek a jelentős hozadéka, az a számos híradás, ismertetés, kivonatolás, átírás mellett nem más, minthogy német és francia nyelven születnek Magyar könyveiből és naplókivonataiból – Dinomé említett német fordításból készített francia változata mellett – további idegen nyelvű Magyar-mű kiadások. Ezek szerepe azért rendkívül fontos, mert lényegében mindmáig ezek a közreadások adnak egyedül lehetőséget arra, hogy Magyar munkásságát külföldön megismerjék. A középpontban természetesen Hunfalvy monográfia-fordítása áll, illetve a két terjedelmesebb közlemény a Petermann-féle évkönyvben. A Hermann Wagner vagy Charles John Andersson (egyképpen 1863), majd Richard Oberländer (1874) szerkesztette népszerűsítő kötetekben, terjedelmesebb formában közreadott német nyelvű monográfia-részletek ugyancsak Magyar megismertetését szolgálták. És eközben, Dinomé abbé említett fordítását követően, egy két részes, kivonatos, francia nyelvű fordítás is született (Onesime Reclus, 1868). Viszont nem tudjuk másképpen elkönyvelni, mint egy kimaradt nagy lehetőséget, amennyiben a már ugyancsak említett Sir Richard Francis Burton lefordította Magyar könyvét a német változathoz, de ennek kiadása (mivel nem a magyar szövegből született a fordítás!) megbukott az angol kiadók ellenállásán.

A 19. század második feléből még Ernst Behm belső Afrika földrajzi feltárásáról készített összefoglalóját (1858) említhetjük, aki részletesen megemlékezik Magyararról. A már említett R. F. Burton egy könyvében (1876) ugyancsak meleg hangon utal Magyar eredményeire. De a portugál Manuel Ferreira Ribeiro sem feledkezik meg róla könyvében (1885). Érdeemes egyébként R. F. Burton sorait idézni

„Miközben a néhai Ladislaus Magyar, aki korábban tájékoztatta a benguelai kormányt, a Casais (folyó) mint ahogy elmondták neki, beleömlik, számos ismeretlen helyen átjutva, az Indiai Óceánba, (ő maga) 1851-ben követte ezt a nagy főeret, tovább, mint bármely más ismert utazó. Megtudta, hogy legtávolabbi kutatási pontján (a déli szélesség $6^{\circ} 30'$ és a keleti hosszúság G. 22°)¹ túl északkeleti irányt követ, és sok mérföldnyire nagy hullámokat vet, amelyek veszélyesek a csónakokra. A vizek továbbra is edesek, és egy olyan töba ömlenek, amely más néven Mouro vagy Moura (Moráve vagy Marávi?), Uhanja vagy Uhenje (Nyanza?), és amelyről feltételezhető, hogy Urengé vagy Ulenge, amelyről Livingstone is hallott a déli szélesség 3° és keleti hosszúság (G.) 26° körülről. A magyar utazó természetesen azonosította azt a mitikus Nyassza-tóval, amely oly rettenetes kárt okozott, és amely mostanában elmaradt. Magyar azt is állítja:² »A különféle beszámolókból meggyőződhettem, hogy a Kongó emelkedik, egészen a Moluwa magas fennsíkját elfoglaló Inhanha nevű mocsárig, a lubák földjéig, egyesülve a régió számos patakjával; a forrástól számított öt napi járóföldre mély, de keskeny folyóvá válik, amely nyugat felé folyik, sűrű erdőkkel borított, sík vidéken keresztül, melynek északról (?) és délről érkező számos patakja a folyóba torkollik; aztán észak-nyugat felé fordul Kuango néven.« Itt találjuk a megfulladt földeket, a Livingstone-féle „szivacsokat”, ő azonban sokkal közelebb helyezte el a forrásokat délkeleti irányban. (Richard F. Burton: *Two Trips to Gorilla Land and the Cataracts of the Congo*, 1876, London, in two volumes, vol. 2., Chapter X. Notes on the Nzadi or Congo River, 183-184. old.)

¹ Petermann's Geog. Mitt., 1860, 227–235. Szükségszerűen beszereztem Pestről Hunfalvy professzor engedélyét, aki 1859-ben kiadta a magyar és német változatot, a rendkívül érdekes kötet, Ladislaus Magyar egyetlen hagyatéka, angolra fordításához, hiszen az utazó 1864. november 19-én meghalt, miután Dél-Afrika nagy és korábban ismeretlen területeit kereste fel. A munkát R. C. G. O'Callaghan konzuli káplán, Trieszt végezte, és remélem, hogy hamarosan az általam készített jegyzetekkel megjelenik. Ez jól fog illeszkedni Dr. de Lacerda „Utazás a Cazembe földjeire” c. művéhez (*Lacerda portugál nyelvű könyvéből Burton publikált terjedelmes angol nyelvű kivonatot – bsz*).

² Geog. Mitt., 1857, p. 190.

Ugyanakkor mindenképpen fel kell figyelniünk itt Burton jegyzeteire is, amelyből egyrészt kiderül, hogy Magyar könyvének angolra fordítását vélhetően először nem ő tervezte elkészíteni. Másrészt, hogy a brit utazó nemcsak Magyar könyvét, hanem más írásait is ismerte.

Viszont mindezzel a gazdagságot sugárzó időszzakkal szemben a huszadik század, mondhatni, egyszerűjű első évtizedeivel kell szembenéznünk magyar vonatkozásban. Mégpedig azért, mert Thirring Gusztáv néhány ugyancsak fontos cikke, tanulmánya mellett közreadva majd fél évszázados előkészületek után már említett monográfiáját, gyakorlatilag az egyetlen ekkor, aki érdemben, újdonságokat hozva foglalkozik Magyar munkásságával. A jeles tudós, akinek folyamatosan művelt szakmája (statisztika, demográfia), jól tudjuk, lényegesen eltért ezúttal vállalt témájától, elsőként ad, máig is értékelhetően, alapos áttekintést és elemzéseket Magyar dokumentumainak földrajzi vonatkozásairól (a korábban súlyos kritika alá volt földrajzi nevek tekintetében összevető vizsgálatok sorozatával igazolja Magyar afrikai helyneveinek helyességét), sőt, megkísérli értékelni a művek néprajzi adalékait is. Nem véletlen, hogy a 20. század második felében kivirágzó Magyar-kutatások főszereplői minduntalan említik, hogy az érdemi munkálatok kiindulópontja csak Thirring monográfiája lehet. Így, amint említettük, 1937-ben közreadott jeles munkájában lelhetjük meg az Magyar Lászlóra vonatkozó szakirodalom módszeres feltárásának kezdetét is. Ő nem kevesebb, mint öt sűrű oldalon sorolja a vonatkozó kritikai írások adatait, mi több, az egyes tételek kapcsán több esetben kritikai értékelést is kapunk.

Így például a Pester Lloyd 1856-os közleményéről megjegyzi:

„Közöl képtelen dolgokat, azt állítja, hogy Magyarnek 50-nél több gyereke van. Nagy elismeréssel szól tudományos eredményeiről.” Vagy a legutóbb (2018, Érd, október 16.) Vajkai Zsófia által is elemzett Bánfi János-féle ifjúsági regényről (1892) megállapítja, hogy *„Afrikai utazásait Magyar könyve és cikkei alapján ismerteti. A fiatalságát tárgyaló 1-9. fejezet, valamint a 21-25 fejezet merőben a fantázia szüleménye.”*

Természetesen illenék itt még (és mégis) említeni Halász Gyula tanulmányát (1936), még inkább Bendefy-Benda László könyvét (1934), továbbá Kéz Andort, aki Lexikonába (1937) beilleszti Magyar életrajzát, és könyvében is foglalkozik vele (1938). Azonban úgy véljük, a huszadik századi tudományosság jegyében a kizárólag ismertetésre és kivonatolásra alapozó, jól ismert adatokat megismétlő írások nem különösebben kelthetik fel figyelmünket. Más kérdés, hogy az első világháború előtti évtizedekben született, esetleges külföldi reagálások mindmáig nagyrészt felderítetlenek. Csak hazánkfia, Torday Emil nevét említhetjük, aki angol nyelvű írásaiban többször visszatér Magyar Lászlóra, megkísérli útjai során megtalálni elődje terepeit, és többször foglalkozik az ún. dzsaga kérdéskomplexummal, aminek ismertetésére ezúttal nincs lehetőség. Itt említjük, hogy például sajnos mind a 19., mind a 20. századi portugál források jórészt megközelíthetetlenek, vélhetően főleg abból következően, hogy a szükséges művek digitalizálásában esetükben sajnos jelentős lemaradások tapasztalhatók.

A második világháború után kezdődő és máig tartó, mintegy háromnegyed évszázados korszakot a Magyar-recepció folyamatos hazai és külföldi bővülése jellemzi. Főleg az interneten, de folyóiratszámokban és könyvtári anyagokban újabb és újabb reagálásokra bukkanhatunk. A továbbiak során így csak egy igen vázlatos szemlét tudnunk elővarázsolni, elsőként a hazai, a következőkben a nemzetközi hozzájárulások tekintetében, törekedve persze arra, hogy a legfontosabb eredményeket hozó tudományos közlések kerüljenek előtérbe.

A nemrégiben Münchenben elhunyt Vajda László professzor értő és a nemzetközi ismertség korlátait előtérbe helyező, a néprajzi eredményekre is kitekintő életrajzi összefoglalását (1951) követően elsőként Ecsedy Csaba magyarul és angolul is megjelent dolgozatát (1969, angolul: 1984) kell említenünk, amely számos tanulságos megállapítást tartalmaz. A kongói felhajózás leírását tartalmazó naplókivonat kapcsán hívja fel a figyelmet az egykori törzsi főnökségek, királyságok leírásának fontosságára, a bomai rabszolgatelepről adott leírását pedig igen magasra értékeli. Írásának mégis

legfigyelemreméltóbb elemzéssora arra irányul, aminek feltárását egyébként már Thirring is megkísérli könyvében (1937, 75-81. old.), hogy bemutassa Magyar szellemi fejlődését, a haditengerészből hogyan válik kalandkereső utazóvá, majd pedig a földrajzi és néprajzi tények autotidacta feltárójává.

Viszont minden bizonnyal Krizsán László (1929–2006) az, aki a legtöbbet foglalkozott Magyar László munkásságával. Számos írásában és az egykor a Szovjetunióban megvédett, itthon azonban a honosítás folyamatában elakadt nagydoktori disszertációja is a Magyar Lászlónak a rabszolga-kereskedelem kapcsán fellelhető újszerű megfigyeléseit igyekszik feltárni. Lásd a koncentrált vagy másként szűkülő rabszolga-kereskedelemre vagy a rejtőzködő népekre, illetve a titkos kilombók (tanyák) létére vonatkozó elméletét. Hazai kutatók egyfajta vulgár-marxizmust vetnek a szemére. Én megvallom, értékelve törekvéseit és figyelemfelkeltését, inkább arra gyanakszom, Krizsánnak nem állt módjában a korabeli nemzetközi kutatási eredmények szakirodalmához hozzáférni, és néha túlzó, sőt fantáziálásba hajló megállapításai elsősorban ebből a tájékozhatatlanságból fakadnak. Bár tegyük azt is hozzá, ezek mindig az afrikai népek nagyrabecsüléséből fakadtak. Mindemellett levéltárosi-történelmi szakmájához méltóan igen sok adatfeltárással is megajándékozta a hazai tudományosságot. A korszerű hazai kutatások korát jelenti a nyolcvanas-kilencvenes évektől keletkezett szakirodalom: Fodor István, Vajkai Zsófia, Sebestyén Éva, Nemerkenyi Zsombor, Sárkány Mihály immár a legmagasabb szintű szakmai felkészültség jegyében tárt fel Magyar munkásságából egy-egy területet, szinte véglegesnek tekinthető eredményekre jutva.

Így egyedülálló magas-épület Fodor István könyve, amelyben a kiváló nyelvész terepmunkásunk umbundu nyelvi adalékait veszi számba, dolgozza fel azt rendkívül sokoldalú, fonetikai, lexikológiai és grammatikai szempontok szerint, ráadásul teljes képet adva az umbundu nyelv nemzetközi szakirodalmáról.

Hasonlóképpen nagy értékű Vajkai Zsófia kísérlete Magyarok a hagyományos mezőgazdaságra vonatkozó adalékai feltárása (1989) tekintetében.

Sebestyén Évának angolai terepmunkásunk kézírásával kapcsolatos hosszadalmas grafológiai elemzéseit, őszintén szólva, nem igen tudom követni. Annál fontosabbnak ítélem a három könyve (2008, 2008, 2012) bevezetőiben adott sokoldalú elemzéseket. Különösen nagyra kell becsülnünk a monográfia betűhív kiadásához (2012) fűzött megállapításait, amelyek hősünk kutatómunkájának különféle területeit tekinti át. Igen jelentősnek véljük az ovimbundu nép Magyar által feljegyzett eredetmítosának elemzését, részben a Silva Porto hatalmas kéziratanyagában megtalált két másik, rövidebb változat közreadását, illetve a szöveg történelmi, néprajzi, folklorisztikai háttérvizsgálatára vonatkozó kísérletet.

Nemerkényi Zsombor látszólag egy szűk terület, a földrajzi szakirodalomban mégis csak igen jelentős momentum, a mára már ismert két eredeti Magyar-térkép értékelésében járt kanosszát. Hiszen egyébként több szempontból is értékes disszertációjában a második térkép egy olyan változatát elemezte, amely, közben kiderült, nem az eredeti. Önkritikusan bevallva ezt (bár tudjuk, hogy az ilyen tudománytörténeti elcsúszások szinte természetesen az adatok feltárásának buktatói következtében), újabb elemzési kísérletét (2013) még újabbak követhetik. Miközben térképész kutatónk már a disszertációjában megkezdett egy olyan lényeges munkálatot, amely Magyar írásainak várva várt kritikai kiadását előlegezi: már amennyiben a nagyszámban említett egykori földrajzi név mai változatainak listába szedéséből adott terjedelmes ízelítőt. Arról nem is beszélve, hogy eközben a legteljesebb szakirodalmi bibliográfiát is összeállította.

A második világháború utáni külföldi kutatási eredmények bemutatása, már amelyekre fény derült mindeddig, szinte csak nevek felsorolására szorítkozhat.

Három fontos angol kutató, Gladwyn Murray Childs (1949, 1964, 1970), Merran McCulloch (1951, 1952) és Adriann Edwards (1962) könyveit, írásait kell mindenképpen említenünk, mivel ők

az ovimbunduk, illetve szűkebben a Bihé királyság történelmével, földrajzi környezetével, társadalmi berendezkedésével, rokonsági rendszerével, néprajzával foglalkoznak, sőt, általános leírását (McCulloch) is megadják.

Angola történelmének különféle korszakait és jelenségeit dolgozza fel műveiben David Birmingham brit (1965, 1976, 1981, 2004, 2015) és Beatrix Heintze német professzor (többek között 2004). Birmingham egy nemrégiben hozzám írt levelében írja, hogy Magyar könyvét még pályája elején, a hatvanas években olvasta nagy élvezettel.

De hasonlóképpen kell rövidre fogott fonalunkra felfűzni Jan Vansina neves tanítványa, Joseph C. Miller (1972, 1975, 1975, 1976, 1977, 1982), John Kelly Thornton (1978, 1988, 1991, 2004) vagy Inge Brinkman (2000) és mások nevét, akik Angola történelmét vizsgálva gyakran fókuszálnak a jaga (dzsaga) kérdés-komplexumra. Ugyanis az Magyar választott népe, a bihéi ovimbunduk szempontjából is fontos, hiszen eredetmítoszuk ehhez a 16. századig visszavezethető, vad, erőszakos, állandóan pusztító harcokat kezdeményező, rabló, fosztogató, de erőt sugárzó néphez kötődik. Ide kell fűznünk még ugyanakkor az Oral History Research iskolateremtő tudósának, Közép-Afrika történelme egyik legkiválóbb ismerőjének, a nemrégiben elhunyt Jan Vansina professzornak (1929–2017) jó néhány munkáját, mivel azokban számos alkalommal fedezhető fel Magyar Lászlóra való hivatkozás, hiszen a több mint 50 jeles kutatót útjára indító mester a jaga-kérdéskörtől, a jagák alapította Kassanje királyságon át a 16-20. századi angol történelem számos mozzanatáig sokféle téma kidolgozására vállalkozott.

A német kutató, Roma Mildner-Spindler írta minden kétséget kizáróan az utóbbi 2-3 évtized egyik legfontosabb Magyar-tanulmányát (1996), amelyet a *Vasi Szemlé*ben megjelent tanulmányomban ismertettem. Kár, hogy doktori disszertációja és egy másik tanulmánya nem férhető hozzá, amelyben feltételezhetően további utalások lapulhatnak Magyar Lászlóval kapcsolatosan.

Aligha felejtkezhetünk meg Judit Listowel (Márffy Mantuano Judit, 1903–2003) munkájáról (1974), amelyben az

újságírói pályát választó arisztokrata származású bárónó vállalkozott az első jelentős figyelemfelhívásra angol nyelvterületen, amikor Magyar Lászlót Livingstone-nal párhuzamba állítva mutatja fel olvasóközönségének (*The Other Livingstone*). A kötetet egyébként megkülönböztetett szakmai pontosság és igényesség jellemzi, mint szerzője más afrikai köteteit (lásd Tanzánia-könyvét, *Making of Tanganyika*, 1964, vagy Idim Amin ugandai diktátorral foglalkozó könyvét, *Amin*, 1973), hiszen pl. vállalkozott arra, hogy Angolában kiterjedt nyomozást folytasson Magyar nyomait felkutató, megtalálva annak feltételezett leszármazottait.

Természetesen igen gazdag – tematikailag kissé szélesebbre nyitott körben – a portugál kutatók hozzájárulása is vizsgálati terepünkhöz. Az utazási irodalmat, a karavánkereskedelmet, a népesség szám alakulását, az éhezés méreteit, az egészségügy (trópusi betegségek) problematikáit vizsgálják többek között és többnyire Magyar adatait is felhasználva, sokszor Silva Porto kapcsán. Maria Emília Madeira dos Santos (1986, Silva Porto kapcsán), José C. Curto (1992, 1999, 2005, 2011), Roquinaldo Amaral Ferreira (1999, 2006, 2011, 2012), az USA-ba szakadt Mariana P. Candido (2005, 2007, 2006, 2013), Maria da Conceição Neto (2012) vagy Constança do Nascimento da Rosa Ferreira de Ceita (2014) nevére hívhatjuk fel többek között a figyelmet.

Külön ki kell emelnünk Alexandra Aparíció, konferenciánk remélt video előadója nevét, aki nálunk tanult, több dolgozatában is (1995, 2001, 2017) foglalkozik Magyar Lászlóval, és az egyik legkényesebb kérdéssel néz szembe az egyik fontos írásában (1995): vagyis hogy miként, milyen megítélésben rajzolódik ki az afrikai, konkrétan az ovimbundu nép emberi arculata a bihéiek akkori fővárosa környezetében letelepedő és a főnöki családba beházasodó magyar kereskedő-utazó, utóbb audodidacta etnológussá lett útleíró munkáiban.

Csak futólagosan tudjuk említeni, hogy számos más munka mellett sajnos nem tudtuk megszerezni többek között Ralph Delgado fontos könyveit (1940, 1944, 1945) vagy Joachim

Rodrigues Graça sokat hivatkozott könyvméretű tanulmányát (1890) sem.

Szemlénk közvetlenül tudományos részének végére érve mondjuk el, hogy egy Sebestyén Évával folytatott több menetes eszmecsere során ő a Magyar-munkásság elterjedésének korai szakaszát látta kiemelkedően fontosnak megvizsgálni. Én véleményével ellentétben, mivel a korai korszak inkább csak Magyar kivonatolásával és ismertetésével volt elfoglalva, a 20. században készült feltárásokban, elemzésekben, e korszaknak is főleg a második világháború után kezdődő évtizedeiben látom a kutatásoknak azt az időszakát, amelyre különösen nagy figyelmet kell szentelnünk, és amelynek feltárásában még sok a teendőnk. Vélhetően a recepció-kutatás különös fejezetének tekinthetjük, hogy ML immár belépett a világirodalomba is. A *Vasi Szemlé*ben idézetet hoztunk Havas Antal 1895-ös elbeszélő költeményéből, amelynek nagyobb része Magyar angolai tevékenységét jeleníti meg Arany János-ra ütő verselési stílusban. Az utolsó évek nagy eseménye viszont Ana Paula Tavares angolai költőasszony vállalkozása, amely Ozoro és Magyar szerelmét idézi fel szép költeményében, és amely immár két magyar fordításban is létezik, hiszen Rákóczi István nívós magyarítása mellé saját próbálkozásunk is felsorakozott. Előbbi kiadásáról már tudunk, utóbbi az általunk rövidesen megindítandó új periodika, a *Philologia Africana Letteraria Hungarica* hasábjain lát majd napvilágot, számos néprajzi vonatkozású jegyzet kíséretében.

Nem lenne viszont teljes eme szemlénk, ha nem utalnánk meglepő mozzanatokra is Magyar László munkásságának utóélete tekintetében.

Ugyanis a Magyar-szakirodalom bővelkedik sajátos tudománytörténeti furcsaságokban. Néhány buktatóról már megemlékeztünk. Krizsán is poentírozza azt az egykori hamis hírt, miszerint „Magyar László fia, miután Bihében elfoglalta anyai nagyatyja trónját, bizonyos évi járadék ellenében felajánlotta az országot a Monarchiának.” (Krizsán, 1985, 583. old.)

Thirring még két hírlapi kacsáról értesít minket: 1936-ban elterjedt a híre, hogy 45 évvel azelőtt a pesti éjszakában gyakran

találkozhattak azzal a kis cigánybőrű fiatalemberrel, akit királyfinak hívtak... Tóth Béla pedig arról ír, német lapok szerint Bihe trónján egy Magyar nevű fejedelem ül, illetve hogy gyöngéje egészsége helyreállítása céljából Kamerunban tartózkodik.

Nicolas de Kun, hazánkfia, világhírű geológus professzor, az afrikai ásványkincsek egyik legjobb korabeli ismerője 1960-ban francia nyelvű Magyar-tanulmányában viszont még mindig Szabadkát jelöli meg Szombathely helyett Magyar születési helyének.

Isabel Burton 1893-ban, néhány évvel férje, Sir Richard Francis Burton (1821-1890) halála után közzétett róla egy két kötetes életrajzot, amelynek végén külön felhívja a figyelmet a Magyar-monográfia kiadatlanul maradt fordítására. Jóllehet ehhez a ma egy kaliforniai alapítványi archívumban őrzött kéziratához nem lehet hozzájutni.

Többször összedugtunk fejünket kutatók azon a furcsaságon elmélkedve, hogy vajon a kiváló kutató, Wilfrid Dyson Hambly számos terepmunkán is alapuló és az ovimbundukra vonatkozó tanulmányában, illetve nagy terjedelmű könyvében miért nem használja fel Magyar adalékait, bár a monográfiát címként ismeri és említi.

1950-ben, az isten háta mögötti *Northern Rhodesia Journal* első évfolyamának első számában egy olvasó felteszi a kérdést: Richard Burton egyik könyvében (*Lacedra' Journey to Cazembe in 1798*) szereplő térképen feltüntet két, Magyar László, illetve Szilva Porto utazásaira vonatkozó útvonalat, s vajon mit tudhatunk e két utazóról. A könyvtáros válaszában többek között minden német nyelven ismerhető Magyar-forrást felsorol.

A legmeglepőbb adat viszont: Verne Gyula, minden idők legolvasottabb ifjúsági írója az *Öt hét léghajón* c. könyve végén az utazási irodalmi adatok sorában felsorolja Magyar könyvét.

És utoljára: jóllehet Ferenc József, illetve a Monarchia nem nyújtott támogatást a magára hagyott Magyar Lászlónak, Alexander Brandt és Paul Kainbacher 2010-es bibliográfiájában (*Österreichische Forscher und Reisende in Afrika vor 1945*) Magyar László osztrák utazóvá lép elő.

Összefoglalás helyett. Magyar László üzenete a mának

Első üzenet: együttműködés Afrikával: José Eduardo Agualusa nemzetközi híró angolai író Tavares említett poémájára reflektálva azt írja, Magyar terepmunkája azért egyedülálló mind a mai napig, mert azt nem valamely európai állam, intézmény, társaság, vállalkozás vagy személy, hanem egy afrikai törzsi király szponzorálta. Íme, Krizsán igazolása, amikor arról ír, első együttműködés a történelemben európaiak és afrikaiak között.

Második üzenet: a helyét kereső Magyar László ráébred az afrikai népek történelmének, kultúrájának, civilizációs produkciójának, társadalmi gyakorlatának szerepére, mint az emberiség összeműveltségének alkotórészére, és ezzel akár Leo Frobenius szemléletmódjáig mutat előre, aki az afrikai kultúra felértékelésével képes volt felszabadítani a négritude híres-nevezetes főszereplőit, Aimé Césaire, Léopold Sédar Senghor és Léon Damas, majd sokan mások gondolkodását

Harmadik üzenet: amint Alexandra Aparício is kiemeli dolgozatában (1995), Magyar László beilleszkedve egy afrikai törzsi királyság emberi kapcsolatrendszerébe, feltárja – számos kritikai megjegyzés mellett is – az afrikai emberek tehetségét, emberi jó tulajdonságait, nagy melegséggel emlékezik meg utazásaihoz kapcsolódó kíséretének tagjairól, gyermek- és család szeretetéről, vagyis utat mutat a minden (bármiféle) emberek közötti hídépítés lehetőségei és fontossága vonatkozásában.

Negyedik üzenet: az emberi kapcsolatok egy magasabb foka is megteremtődik Magyar László házasságával, amelynek Tavares ad hangot – természetesen erősen idealizálva Ozoro hercegnő és a magyar utazó szerelmi kapcsolatát – egyfajta társadalmi tablót festő poémájában.

Ötödik üzenet: Napjaink nagy nemzetközi társadalmi-politikai, sőt immár szinte történelmi méretű feszültséget okozó vitáiban rendkívüli jelentősége van Magyar László azon szándékának,

hogy szeretne hazatérni, fiát pedig magával hozni, mégpedig nem azért, hogy itt élhesse le életét, hanem azért, hogy tanulhasson, majd visszatérve Afrikába népe művelt vezetőjévé válhasson, és bölcsebb kormányzással – teszem én hozzá – elvezesse az ovimbundukat saját fajuk jobb megbecsüléséig, az okosabb boldogulásig, megtanítsa őket egy humánusabb, célratörőbb, érdemlegesebb gondolkodásmódra, felszabadítsa az afrikai emberekben is rejtőző alkotói képességeket.

Bibliográfia

APARÍCIO, Maria Alexandra

- 1995 Um Húngaro entre Bienes em Meados do Século XIX: Interpretação e Análise das suas Relações, in: *Actas do Seminário. Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995*, Lisabon, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, pp. 391–403.
- 2001 Ismeretlen dokumentumok Magyar Lászlóról, ford. és gondozta VAJKAI, Zsófia, *Ethnographia*, 2001, 112. évf., 1–2. szám, 223–243. old.
- 2017 (CUANGO-MUTOMBO, Tiago-val) Mandume, símbolo de la resistencia de los Owawambo, *Santiago*, No 146, mayo-agosto, 384-397. old. (Magyarról: 386. old.)

BEHM, Ernst

- 1858 Süd-Afrika im Jahre 1858. Eine geographische Skizze der neu erforschten Regionen des Innern. Vornähmlich nach Dr. D. Livingstone. *Petermann's Geographische Mittheilungen*, Band IV, 177-226. pp. (Magyarról: p. 158., 196., ???.)

BENDEFY-BENDA, László

- 1934 *Magyar László. Tizenöt év Dél-Afrikában*, Budapest, 212 old.

BIERNACZKY, Szilárd

- 2018 Magyar László szellemi hagyatékáról. Az elvégzett és az el nem végzett kutatási feladatokról – születése 200. évfordulóján, *Vasi Szemle*, 74. évf., 5. szám, 523-550. old.

BIRMINGHAM, David

- 1965 The Date and Significance of the Imbangala Invasion in Angola, *Journal of African History*, Vol. 6, No. 2, p 143-152.
- 1966 *Trade and conflict in Angola. The Mbundu and their neighbours under the influence of the Portuguese, 1483-1790*, Oxford, Clarendon Press, ... pp. (portugálul lásd: 2004)
- 1976 The Forest and the Savanna of Central Africa, in: J. D. FAGE – Roland OLIVER ed.: *The Cambridge History of Africa*, 5. kötet, c. 1790 – c. 1870, Cambridge, Cambridge University Press, 222-269 (tanulmány/study), 512-514. old. (bibliographical essay).
- 1981 *Central Africa to 1870. Zambezia, Zaire and the South Atlantic*. Chapters from the Cambridge History of Africa, Cambridge, Cambridge University Press, 177 pp. (on L. Magyar: pp. 113, 115, 156, 162, 171)
- 2015 *A Short History of Modern Angola*, Oxford, Oxford University Press, 159 old. (on Magyar: pp 27, 42-44, 51, 140)

BRANDT Alexander und KAINBACHER Paul ed.

- 2010 Magyar, Laduslaus, in: *Österreichische Forscher und Reisende in Afrika vor 1945 Eine Biographie und Bibliographie von A – Z*, Baden, 120 p. (Magyar László mint osztrák utazó)

BRINKMAN, Inge

- 2000 Ways of Death: Accounts of Terror from Angolan Refugees in Namibia, *Africa*, Vol. 70, No. 1, 1-24 pp. (több helyen hivatkozik Magyar könyvére)

BURTON, Isabel

- 1893 *Life of Captain Sir Richard Burton*, 2. vols., London, Chapman and Hall Ltd.,

BURTON, Richard Francis Sir (1821-1890)

- 1873 *The Lands of Cazembe* – Lacerda's Journey to Cazembe in 1798, translated and annotated by captain R. F. BURTON, London, Royal Geographical Society – John Murray, 1-164. pp.
- 1876 *Two Trips to Gorilla Land and the Cataracs of the Congo*, Vols 1-2, London, Sampson Low, Marston, Low, and Searle, 261 + 355 old. (Magyarról: számos helyen / in numerous places)
- 1881 How I crossed Africa, by Major Serpa Pinto, translated from the Author's MS. by Alfred Elwes, in 2 vols. (Sampson Low), *The Academy*, May 21, No. 472, pp. 365-367. (Magyarról fontos mondat/important note: p. 366.)
- m. s. Monográfia angol fordítása Magyar László könyvének német változatából, Metcalfe Collection, Huntington Library, San Marino, California (USA)

CANDIDO, Mariana P.

- 2005 *Usurping Freedom: Processes of Enslavement In Benguela's Hinterland, 1780-1850*, lecture, Harriet Tubman Seminar, source: Internet, 54 pp. (About Magyarról: számos helyen / different places)
- 2007 *Merchants and the Business of the Slave Trade at Benguela, 1750-1850*, *African Economic History*, vol. 35, 1-30. pp.
- 2008 *Trade, Slavery, and Migration in the Interior of Benguela: The Case of Caconda, 1830-1870*, in: Betrix - Heintze - Achim von Open eds.: *Angola on the move. Angola em movimento. Transport Routes, Communications, and History*, Frankfurt am Main, Verlag Otto Lembeck, 63-84. old. (preliminary electronic version, 2004)
- 2013 (2015) *An African Slaving Port and the Atlantic World. Benguela and Its Hinterland*, New York, Cambridge University Press.

CHILDS, Gladwyn Murray

- 1949 *Umbundu Kinship and Character*, London, Oxford University Press for International African Institute, 245 pp.

- 1964 The Kingdom of Wambu (Huambo): A Tentative Chronology, *Journal of African History*, Vol. 5, 367-379. old.
- 1970 The Chronology of the Ovimbundu Kingdoms, *The Journal of African History*, Vol. 11, No. 2., 241-248. pp
- CURTO, José C.
- 1992 A Quantitative Reassessment of the Legal Portuguese Slave Trade from Luanda, Angola, 1710-1830, *African Economic History*, No. 20, pp. 1-14+16-25.
- 1999 The Anatomy of a Demographic Explosion: Luanda, 1844-1850, *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 32, No. 2-3, pp. 381-405.
- 2005 Resistência à escravidão na África: o caso dos escravos fugitivos recapturados em Angola, 1846-1876, *Afro-Asia*, 33, 67-86. old.
- 2011 Alcohol under the Context of the Atlantic Slave Trade. The Case of Benguela and its Hinterland (Angola), *Cahiers d'Études Africaines*, No. 201, 51-85. old.
- DELGADO, Ralph
- 1940 *A famosa e histórica Benguela: catalogo dos governadores (1770 a 1940)*. Benguela *vagy* Luanda: Governo Geral da Província de Angola, 536 old. (A híres és nevezetes benguelai kormányzók ismertetése.)
- 1944 *Ao Sul do Cuanza (Ocupação e aproveitamento do antigo Reino de Benguela)*, Lisboa, 2. vol. (A Quanza folyótól Délre. A régi benguelai királyság elfoglalása és kiaknázása)
- 1945 *O Reino de Benguela: do Descobrimento à Criação do Governo Subalterno*, Lisboa, Beleza.
- 1948-1955 *História de Angola*. 4 volumes. Benguela/Lobito: Edições do Banco de Angola.
- DINOMÉ abbé
- 1858 Magyar, László: Résumés des voyages exécutés dans l'Afrique Australe en 1848, 1849 et 1852, DINOMÉ abbé ford. és szerk., *Nouvelles annales de voyages de la Géographie, de l'Histoire et de l'Archéologie*, tome IV,

- [sixième series – quatrième année], pp. 5–54. old. ---
(Petermann 1857 fordítása)
- 1860 Publication du premier volume de Ladislaus Magyar,
Nouvelles Annales des Voyages (Paris), Tome 1960/I, 349-
354. (ism.)
- ECSEDY Csaba
- 1969 Magyar László: 1818–1864, *Ethnographia*, 53, 4, 557-564.
old.
- 1984 An African Hungarian: László Magyar (1818-1864),
Africana Budapest, 1. szám, 9-23. old.
- EDWARDS, Adrian
- 1962 *The Ovimbundu under Two Sovereignties: a Study of Social
Control and Social Change among a People of Angola*,
London, OUP for the IAI, VIII + 169. old.
- FERREIRA DE CEITA, Constança do Nascimento da Rosa
- +2014 *Silva Porto na África Central – Viye / Angola: história social
e transcultural de um sertanejo (1839-1890)*, Tese de
Doutoramento, Lisboa, Universidade Nova de Lisboa,
325 old. (sok helyen idézi magyar Lászlót)
- FERREIRA, Roquinaldo.
- 1998-1999 Escravidão e revoltas de escravos em Angola
(1830-1860), *Afro-asia*, v. 21-22, pp. 9-44. (számos helyen
idézi Magyart)
- 2006 Atlântica: A Micro-Escala do Tráfico de Escravos em
Benguela, séculos XVIII-XIX, *Tempo*, Vol. 10, no. 20, 23-
49 pp.
- 2011 The suppression of the slave trade and slave departures
from Angola, 1830s-1860s. A supressão do tráfico de
escravos em Angola (ca. 1830-ca. 1860), *História
Unisinos*, Janeiro/Abril, Vol. 15, No 1, 3-13. pp.
- 2012 *Cross-Cultural Exchange in the Atlantic World: Angola and
Brazil During the Era of the Slave Trade*, Cambridge,
Cambridge University Press, 262 pp.
- FODOR, István
- 1983 *Introduction to the History of Umbundu. László Magyar's
Records (1859) and the Later Sources*, Budapest, Akadémiai
Kiadó, 327 old.

- GRANÇA, Joaquim Rodrigues
 1890 Expedição ao Muata yanvua, *Diario, Boletim da Sociedade de Geografia de Lisboa*, ser. 9, n. 8-9, p. 365-466.
- HALÁSZ Gyula
 +1936 Magyar László (1820-1864), in: *Öt világrész magyar vándorai: magyar felfedezők Benyovszkytól napjainkig*, Budapest, Grill Károly, 191 old. (Magyarról: 49-60. old) (második kiadás: 1937, 243 old. – Magyarról: 77-89. old.)
- HAMBLY, Wilfrid Dyson
 1934 *The Ovimbundu of Angola*, Chicago, Field Museum of Natural History, 362 old + ix-xcii tábla.
- HAVAS, Antal
 1895 *Afrikai képek. Különös tekintettel Magyar Lászlóra*, Szabadka, Krausz-Fischer, 84 old.
- HEINTZE, Beatrix
 2004 (ed.) *Pioneiros Africanos: Caravanas de carregadores na África Centro-Occidental (entre 1850 e 1890). Tradução de Marina Santos*. Lisboa, Editorial Caminho; Luanda. (van német nyelvű kiadása is)
- KÉZ Andor
 1937 Magyar László, in: *Felfedezők lexikona*, Budapest, Franklin Társulat, 87-89. old.
 1938 Magyar László küszködése, in: *Észak- és Dél-Afrika (A Föld felfedezői és meghódítói, 2. köt.)*, Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 302-313. old.
- KRIZSÁN László
 1975 „Homo Regius” Afrikában. Emlékezés David Livingstone halálának 100. évfordulójára, Budapest, MTA Afro-Ázsiai Kutató Központ, 42 old. (Tanulmányok a fejlődő országokról, 78) (angol nyelven is) (Petermann véleménye Livingstone és Magyar földrajzi adatközléseiről: 39-42. old.)
 1982 *Társadalmi struktúra, tulajdonformák és életmód a Kimbundu (Ovimbundu) nép társadalmában a XIX. század közepén – Magyar László kutatásai alapján*, Akadémiai doktori disszertáció, Budapest, TMB, 419 old. (oroszul is)

- 1983 *Magyar László*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 227 old. (A múlt magyar tudósai, 11)
- 1988 Magyar László Afrika-kutató (1818-1864). Elhagyatva: tündöklő életmű sötét hátérrel, *Vasi Szemle*, 42, 2, 233-246. old.
- 1993 Első együttműködés a történelemben fehér és fekete bőrűek között Afrika tudományos megismerésében., *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 12. szám, pp. 15-22. (Utalás: *Vajkai, Zs.: Um Húngaro em Angola. 1997. p. 373.*)
- 1993 Kilombó-közösségek az afrikai társadalmak öngazgatású mikró-bázisai a XIX. században, *Vasi Szemle*, 2- sz., 205-219. old.
- 1994 *A fekete földrész vándora. Szemelvények Magyar László afrikai útleírásaiból*, válogatta és a kísérszöveget írta: Krizsán László, Budapest, Terra Print, 197 old.

KUN, Nicolas de

- 1960 La vie et le voyage de Ladislaus Magyar dans l'intérieur du Congo en 1850-1852, *Acad. Royale des Science d'Outre-Mer, Bull. des Séances*, Bruxelles, Nouv. Serie, 6, No. 4. pp. 605-636.

LISTOWEL, Judit

- 1974 *The Other Livingstone*. For the first time the story can be told four men who played a crucial part in David Livingstone's discoveries...London, Julien Friedmann, 292 old. (Magyar Lászlóról: 74-113, 132-145, 234-238, 247 old.)

MAGYAR, László

- 2012 *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849-1857 években*, közreadja SEBESTYÉN Éva, Budapest, Balassi Kiadó - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 332 old. ill., + 1 térkép.

McCULLOH, Merran

- 1951 *The Southern Lunda and related peoples*, London, International African Institute, 109 old (Ethnographic Survey of Africa) (említi Magyart)

1952 *The Ovimbundu of Angola*, London, International African Institute, 50 old (Ethnographic Survey of Africa, West-Central Africa, Part II)

MILDNER-SPINDLER, Roma

1987 *Grundzüge der ethnischen Entwicklung im Territorium Angolas, ethnische Gemeinschaften und ethnische Prozesse von den Anfängen bis 1960*, Leipzig, Univ., Diss. A. (Nicht f. d. Austausch)

1993 Ethnien im zentralen Angola - Anmerkungen zur ethnischen Geschichte der (Ovi-)Mbundu (bis zu den 60er Jahren unseres Jh.), DASP-Hefte, krt Nr. 41/42, 23-50. pp.

1996 Entdecker oder Abenteurer? Die Forschungen László Magyars (1818-1864) in den inneren Gebieten Angolas, *Paideuma*, Bd. 42, (Zur Geschichte der Afrikaforschung), pp. 105-140.

MILLER, Joseph C.

1972 The imbangala and the chronology of early Central African history, *The Journal of African History*, Vol XIII, n° 4, pp. 549-574.

1975 Nzinga of Matamba in a New Perspective, *The Journal of African History*, Vol. 16, No. 2, 201-216. old.

1975 Legal Portuguese Slaving from Angola. Some Preliminary Indications of Volume and Direction, 1760-1830, *Revue Française d'Histoire d'Outre-Mer*, vol. LXII, nos 226-227, pp 135-176.

1976 *Kings and Kinsmen. Early Mbundu States in Angola*, Oxford, Clarendon Press, 312 old.

1977 The Imbangala, in: Suzanne MIERS - Igor KOPYTOFF ed.: *Slavery in Africa. Historical and Anthropological Perspectives*, Madison, University of Wisconsin Press, 205-234. old. (Magyar L. kilombók kérdésköre: 212. old.)

1977 Angola Before 1900: A Review of recent research, *African Studies Review*, 20, 1, 103-116. old.

1982 The Significance of Drought, Disease, and Famine in the Agriculturally Marginal Zones of West-Central Africa, *Journal of African History*, 23, 1, 17-61. pp.

- NEMERKÉNYI, Zsombor
 2013 (Bartos-Elekes Zsomborral) Magyar László térképei Kolozsvártól Gotháig, *Geodézia és Kartográfia*, 65. évf., 5-6. szám, pp 13-18. old.
- NETO, Maria da Conceição
 2012 *In Town and Out of Town: A Social History of Huambo (Angola), 1902-1961*, PhD Thesis, SOAS, University of London, 353 old.
- OBERLÄNDER, Richard
 1874 *West-Afrika von Senegal bis Benguela*, Leipzig, Verlag on Otto Spamer, 464 old. (Magyar: 406-456. old.)
- PETERMANN, August - MAGYAR, László
 1857 Die Reisen von Ladislaus Magyar in Süd Afrika Nach Bruckstücken seines Tagebuches, reported by - -, *Petermann's Geographische Mittheilungen*, Band III., 181-199. old.
- RECLUS, Onésime
 1868 Voyage de Ladislas Magyar dans l'Afrique australe, *Revue Moderne*, Tome 44, No 1 és 2, 110-131, 251-272. old. (Magyar könyvének kivonata a német kiadás alapján)
- SANTOS, Maria Emília Madeira dos
 1986 *Viagens e apontamentos de um portuense em África: diário de António Francisco Ferreira da Silva Porto, I., leitura com introdução e notas por Maria Emília Madeira SANTOS*, Coimbra, Biblioteca Geral da Universidade de Coimbra, 462. old. (Magyar: p. 441.)
- SEBESTYÉN Éva
 2008 *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 288 old.
 2012 Magyar László műve és életútja, in: *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849-1957-es években*, közreadja: SEBESTYÉN Éva, Budapest, Balassi Kiadó - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 7-58. old.
 2015 A sociedade ovimbundu nos relatórios de viagens do húngaro László Magyar: sul de Angola, meados do século XIX, *História: Debates e Tendências* - v. 15, n. 1, jan./jun., pp. 83-100.

- 2018 Escravização, escravidão e fugas na vida e obra do viajante-explorador húngaro László Magyar – Angola, meados do século XIX, in: Denise VIEIRA DEMETRIO, Ítalo SANTIROCCHI, Roberto GUEDES (organização): *Doze capítulos sobre escravizar gente e governar escravo: (Brasil e Angola – séculos XVII-XIX)*, 2018, Rio de Janeiro, Mauad Editora, 291-312. pp.

TAVARES, Ana Paula

- 2018 *Ozoro hercegnő és a magyar Magyar László szerelmes históriája*, ford. RÁKÓCZI István, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 14 + 14 old. (kétnyelvű Janus-kötet)

THIRRING Gusztáv

- 1884 Bevezetés. Dél-Afrikában tett legnevezetesebb utazások rövid vázлата, in: Brozik Károly átdolg.: *Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül. Az Atlanti Óceántól az Indiai Óceánig*, Budapest, Franklin Társulat, 3–42. old.
- 1888 Újabb adatok Magyar László életrajzához, *Földrajzi Közlemények*, 333–344. old.
- 1937 *Magyar László élete és tudományos működése*. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaival, Budapest, Kilián, viii + 166 old. + 2 térkép.

THORNTON, John Kelly

- 1978 A resurrection for the jaga. *Cahier d'études Africaines*, v. 18, n. 69-70, p. 223-227.
- 1988 The art of war in Angola, 1575-1680. *Comparative Studies in Society and History*, v. 30, n. 2, Apr.. 360-378. pp.
- 1991 Legitimacy and Political Power: Queen Njinga, 1624-1663, *Journal of African History*, vol. 32, no 1, pp. 25-40. pp
- 2004 *África e os africanos na formação do Mundo Atlântico, 1400-1800*. Rio de Janeiro: Campus. (angolul is)

TORDAY, Emil

- [1923] *Bolyongások Afrikában*. Három utazás az egyenlítő vidékén, Budapest, Világirodalom, pp 160 old. + 13 t. + 2 t. (A hat világrész. Utazások és fölfedezések, 4)

- 1924 *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*, Budapest, Világirodalom, 320 old. (A hat világrész. Útikalandok és felfedezések, 13)
- 1928 Dualism in Western Bantu Religion and Social Organisation, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 58, 1, 225–245. old.
- 1928 The Influence of the Kingdom of Congo on Central Africa, *Africa*, 1, 2, 157–169. old.
- 1931 Central Africa, in: M. P. R. SMITH ed.: *International Conference on African Children*, London, 3–36. old.
- TORDAY, Emil – JOYCE, Thomas Athol
- 1905 Notes on the Ethnography of the Ba-Mbala, *Journal of the Royal Anthropological Institute* (London), 35, pp 398–426. old.
- 1907 On the Ethnology of the South-Western Congo Free State, *Journal of the Royal Anthropological Institute* (London), 37, 133–155. old. + 4 tábla.
- VAJDA László
- 1951 Magyar László (1818--1864), in: *Nagy Magyar utazók (19. század)*, Budapest, Művelt Nép, 75-100. old.
- VAJKAI Zsófia
- 1989 Notas de László Magyar explorador da Africa, sobre a agricultura dos povos angolanos, in: *8Estudos em Homenagem e Ernesto Vega de Oliveira*, Lisboa, Instituto Nacional de Investigação Científica – Centro de Estudos de Etnologia, 825–850. old
- VANSINA, Jan
- 1966 *Kingdoms of the Savanna. A History of the Central African States until European Occupation*, Madison, University of Wisconsin Press, 354 pp. (265 jegyzet: Dél-Afrikai Utazás)
- 1963 The Foundation of the Kingdom of Kasanje, *The Journal of African History*, 4, 355-374. old.
- 1966 More on the Invasions of Kongo and Angola by the Jaga and the Lunda, *JAH*, 7, 421-429. old.
- 1996 Quilombos on São Thomé, or in Search of Original Sources, *History in Africa*, 23, 453-459. old.

- 2007 On Ravenstein's Edition of Battell's Adventures in Angola and Loango, *History in Africa*, 34, 321-347. old.
- 2008 Communications between Angola and East Central Africa before c. 1700, in: Betrix Heintze – Achim von Open eds.: *Angola on the move. Angola em movimento. Transport Routes, Communications, and History*, Frankfurt am Main, Verlag Otto Lembeck, 130-142. old. (elektronikus változat: 2004)

WAGNER, Hermann szerk.

- 1863 Ladislau Magyar's Reisen in Benguela und Bihe, in: DU CHAILLU, Paul BELLONI – MAGYAR, Ladislaus – ANDERSSON, Charles John: *Afrika. III. Die neusten Entdeckungsreisen an der Westküste Afrika's*. Bearb. von Hermann WAGNER, Leipzig, (teljes kötet terjedelme: 288 pp., Magyar László szövege: 184-268. old., --- 1859-ben megjelent könyve német változatának kivonatai)

Sárkány Mihály¹

Magyar László kutatásainak utóélete a tudomány nemzetközi vérkeringésében

Ebben a rövid előadásban arra teszek kísérletet, hogy két tudomány, a nyelvtudomány és az etnológia oldaláról megvizsgáljam, hogyan állják az idő próbáját Magyar László tudósításai Földünk egy olyan térségéből, mely az európaiak számára nem volt teljesen ismeretlen, viszont azzal a körülbelül 400x1000 km-es térséggel kapcsolatban, amelyet bejárt², Magyar László joggal hangsúlyozta, hogy csak kevésbé volt ismert, vagy pontatlanul volt ismert, sőt helyenként teljesen ismeretlen volt³, legalábbis európai szemszögből.

Megragadom az alkalmat, hogy itt reagáljak Maciel Santos úrnak a 2018 november 13-án, az MTA Könyvtára és Információs Központja valamint az Angolai Nagykövetség által megszervezett Magyar László bicentenáriumi konferenciáján elhangzott előadásának egyik, a kereskedelem lebonyolításával kapcsolatos ismeretekre vonatkozó megállapítására, hogy tudniillik mi olyan dolgokról beszélünk a tudás gyarapításaként, amelyek az ott, a mai Angola területén élők számára nem voltak

¹ A szerző az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének intézeti seniora, nyugdíjazásáig (2013) Etnológiai Osztályának vezetője volt. 1975 és 2010 között az ELTE különböző tanszékein Afrika néprajzát oktatta, 1998-tól egyetemi docensként a Kulturális Antropológia Tanszéken. 1987-1988-ban bejárta Kelet-Afrika országait a Magyar Tudományos Afrika Expedíció tagjaként, 1993-ban és 1995-ben Kenyában, egy kikuju faluban (Rititi) kutatott.

² Mildner-Spindler, Roma: Entdecker oder Abenteuer? Die Forschungen László Magyars (1818-1864) in den inneren Gebieten Angolas. IN Paideuma 1996, 42, pp. 105-140, id. hely. 130.

³ MAGYAR László: Délafrikai utazásai 1849-1957. években. Emich Gusztáv nyomtatása. Pest, 1859. p. 5. A továbbiakban is erre a kiadásra hivatkozom, jöllehet Sebestyén Évának köszönhetően - aki az utóbbi években a legtöbbet tette, másokat is inspirálva, Magyar László életének és munkásságának jobb megismertetéséért - megjelent Magyar László eredeti kézírata is (MAGYAR László utazása Dél-Afrika belsejében az 1848-1857-es években. Balassi Kiadó - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 2012.). Magyar László teljesítményét azonban az utókor az 1859-es, Hunfalvy János által gondozott és németre fordított változathoz ismerte meg és tanulmányozta eddig.

ismeretlen dolgok, csak az odalátogatónak voltak azok, aki felfedezőnek tekinti magát. Ebben tökéletesen igaza van. Nem feledkezhetünk azonban meg arról, hogy tudni valamiről, alkalmazni a tudást egy bizonyos helyzetben, nem azonos a tudás felhalmozásának és ellenőrzésének azzal az építményével, ami az ismeretek leírása és összevetése révén jön létre. Azok, akik a szóbeliség szintjén őrzik a tudást, „...egy hullámmódozó történelem foglyai maradnak...”, mint Lévi-Strauss figyelmeztet, no meg arra is, hogy az írással felhalmozás, a jövő tervezésének lehetősége, a haladás valamely cél felé, bizony egyben a mások fölötti uralom megszerzésének eszköze is⁴.

A leírást, az összevetést, az ismeretek felhalmozását egyaránt szükséges hangsúlyozni, hiszen a leírás önmagában nem eredményez tudományt, legfeljebb tudományt.

Mit igazol az utókor tudománya a maga összetevőiként azokból a közlésekből, amelyek egy kétszáz évvel ezelőtt született magyar tudós rendkívüli teljesítményének köszönhetünk? Forrásértékűvé váltak-e adatai, esetleg megkerülhetlenné ideái, serkentőleg hatnak-e még gondolatai, vagy voltak olyan tudósításai, amelyek ma már legfeljebb tudománytörténeti értékkel bírnak, esetleg a körülmények folytán még azzal sem, mert azokat nem aknázták ki senki, jóllehet hasznosulhattak bírtak volna avatott elmékben? Ezekre a kérdésekre a szakirodalom rövid szemléjével igyekszem választ adni, természetesen csak azoknak a műveknek révén, amelyeket alkalmam volt áttekinteni. Ami Magyar László nyelvi közléseit illeti, jórészt az utóbbi két kategóriába sorolhatók, jóllehet – térképei mellett – munkásságának ez az eredménye az, amely talán a legszakszerűbb figyelmet kapta. Köszönhető ez Fodor Istvánnak, aki *Bevezetés az umbundu nyelv történetébe: Magyar László adatai (1859) és a későbbi források* című, 1983-ban angolul megjelent monográfiájában kimerítően és kritikusan elemezte Magyar László közléseit, és lényegi megállapításokat tett. Úgy látta, hogy jóllehet Magyar Lászlónak nem volt nyelvészeti képzettsége,

⁴ LÉVI-STRAUSS, Claude: Szomorú trópusok. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 339-340.

adatai mégis fontos források lehetnek az umbundu nyelv történeti vizsgálatában. Szövegközlései és szóanyaga még a nyelvtani szerkezet részleges rekonstruálását is lehetővé teszik, megismerhetők belőlük prefixumok és névszói osztályok, prozódiai és fonetikai sajátosságok, amelyek összevethetők későbbi nyelvleírásokkal. Ez utóbbiak szerzői azonban nem hasznosították Magyar László adatait, aminek fő oka minden bizonnyal az volt, hogy nyelvészeti fejtegetései csak nagy művének magyar kiadásában jelentek meg. A német kiadásból, éppen a nyelvészeti felkészületlenség miatt, kihagyta azokat Hunfalvy János, a szerkeszt-fordító, csupán a szójegyzéket közölte néhány közmondással együtt.⁵ A magyar kiadáshoz fűzött jegyzetében ki is tért a hiányosságokra⁶. Magyar nyelvész olvasó azonban Fodor Istvánig nem akadt, aki a bantu nyelvekre specializálódva áttekintette volna Magyar közleményét, addigra viszont az umbundu nyelvet a 19. század végétől kezdve sokan tanulmányozták és ismertették. Ez nem meglepő, hiszen az umbundu nyelv Angola nagy nyelveinek egyike, Hambly szerint a nyugat-afrikai hauszához vagy a kelet afrikai szuahélihez, tehát a a nagy közvetítő kereskedelmi nyelvekhez hasonlítható, amelyet „Angolában sokfelé megértenek a nagy, fosztogató és kereskedő ovimbundu karavánok útjai folyományaként”⁷. Az Ethnologue adatai szerint ma mintegy 6 millióan beszélik.⁸ Bizonyára az ismeretek halmozódásának egyik következménye, hogy Fodor könyve sem irányította már a figyelmet Magyar László nyelvészeti közleményeire⁹, így a rövid moluwa és ka-

⁵ MAGYAR, Ladislaus: Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1957. I. Verlag von Laufer & Stolp, Pest – Leipzig, 1859. pp. 440-445.

⁶ MAGYAR 1859, magyar kiadás, id. mű, p. 452.

⁷ HAMBLY, Wilfrid D.: The Ovimbundu of Angola. Field Museum of Natural History, Publication 329. Chicago, 1934, p. 234.

⁸ Ethnologue. Languages of the World.

<https://www.ethnologue.com/language/umb>. Letöltés 2018. 12. 7.

⁹ Fodor könyvének viszont már volt értő kritikusa Magyarországon, lásd FÜSSI NAGY Géza: Fodor István: Introduction to the History of Umbundu. In: Helikon Világirodalmi Figyelő, 1986, 32, pp. 573-574.

lobar szójegyzékre sem, hiába jelent az meg német kiadványban¹⁰ és újraközlésként Fodor könyvében is.

Érdekes adalék, hogy Fodor az anyagot megmutatta az umbundu nyelvet jól ismerő Livela páterrel, aki szerint Magyar különböző dialektusokat elegyítve közli adatait, nem az umbundu nyelv bihéi dialektusában, ahogyan Fodor István vélte, sőt ezt az elegyet inkább „*ganguelának*” ítélte, ami pejoratív jelzője az ovimbundu¹¹ térség déli-délkeleti részén lakóknak, illetve az ebben az irányban szomszédos nép neve¹².

Ha a nyelvből indulnánk ki, igazolva láthatnánk Thirring Gusztáv 1888-ben megfogalmazott félelmét, aki Magyar László teljesítményének tisztelője és védelmezője volt, hogy tudniillik „...az a kevés, mit a felfedezések története róla feljegyzett, napról-napra jobban elhalványul s feledésbe merül...”¹³, ezért közölte akkor először Magyar Lászlónak azt a tudósításnak is beillő, Benguela portugál kormányzójához írott levelét, amelyet Jankó János és Xantus János fordítottak magyarra. Az arra adott válasz Sebestyén Éva Magyar László leveleiből összeállított könyvében található¹⁴.

¹⁰ Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851, 1855 bereisten Länder Moluwa, Moropu und Lobal. Petermann's Geographische Mitteilungen 1860, 6, pp. 227-237, id. hely: pp. 234-235.

¹¹ Mint az afrikai népnevek sokaságánál, ebben az esetben is különböző nevek forognak az irodalomban. Megjegyzendő, hogy az umbundu a nyelv és nem a nép neve. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban ovimbunduként írok róluk, ha csak az egyes szerzők, akiket idézek, más nevet nem használnak.

¹² FODOR, István: Introduction to the History of Umbundu. L. Magyar's Records (1859) and the Later Sources. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, p.172. Lásd továbbá BAUMANN, Hermann: Die Sambesi-Angola Provinz. IN BAUMANN, Hermann (szerk.): Die Völker Afrikas und ihre traditionellen Kulturen. I. Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1975, pp. 513-648, id. hely: p. 545.

¹³ THIRRING Gusztáv: Újabb adatok Magyar László életrajzához. In Földrajzi Közlemények 1888, 16. köt. pp.333-344, id. hely: 334.

¹⁴ SEBESTYÉN Éva: Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből. Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 2008, pp. 100-103.

Szerencsére más lett a sorsa Magyar László etnográfiai leírásainak.

Még a földrajzi helymeghatározásait némileg tamáskodva fogadó földrajtudósok egyike, Sir Roderick Murchison – aki amellet, hogy aggodalmának adott hangot az addigra már elhunyt tudós életéért, kinek haláláról akkor még nem értesült – 1866-os, a Brit Királyi Földrajzi Társasághoz intézett beszédében ekként méltatta Magyar László németül megjelent könyvét: „az elbeszélés...érdekes megfigyelésekben gazdag a népek erkölceire valamint politikai és vallási intézményeire vonatkozóan, amelyekhez ellátogatott az utazó, aki beszélte nyelvüket és szinte bennszülöttként élt közöttük¹⁵. Magyar nevének fenntartásáról gondoskodott Torday Emil a 20. század első éveiben, például a bambalákról T.A. Joyce-szal közösen írott tanulmányaiban¹⁶. Felbukkan Magyar neve az 1929-30-ban az ovimbunduk körében hosszú terepmunkát végző Hambly már idézett munkájának irodalomjegyzékében is, bár a felsorolt korábbi beszámolók szerzői között nem, hivatkozást sem találunk műveire sehol a szövegben, igaz másokéira is alig, a szerző láthatólag saját adatai eredetiségének bemutatását tekintette céljának.

Ugyanakkor nem hiányzik Magyar németül megjelent könyve a 20. század közepén született nagy afrikai áttekintések bibliográfiáiból, így az *Ethnographic Survey of Africa*¹⁷ Merran

¹⁵ MURCHISON, Roderick L.: Address to the Royal Geographical Society. In Proceedings of the Royal Geographical Society of London, 1865-1866, 10, 5, pp. 185-264, id. hely: p. 262.

¹⁶ Például TORDAY, Emile – JOYCE, T. A.: Notes on the Ethnography of the Ba-Mbala. IN: The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1905, 35, pp 398–426. Id. hely: 398. TORDAY, Emile – JOYCE, T. A.: Supplementary Note to Notes on the Ethnography of the Ba-Mbala. IN: The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1906, 36, p. 59.

¹⁷ A hivatkozott munkák: McCULLOGH, Meran: The Southern Lunda and Related Peoples. International African Institute, London, 1951, (Ethnographic Survey of Africa, West Central Africa Part 1). McCULLOGH, Meran: The Ovimbundu of Angola. International African Institute, London, 1952, (Ethnographic Survey of Africa, West Central Africa Part 11), pp. 2-7.. Az ovimbundukat bemutató kötetnek van újabb kiadása is (Routledge, London,

McCulloch által írott, angolai népeket áttekintő köteteiből, sőt az ovimbundukat bemutató kötet egyik legtöbbet idézett forrása Magyar könyve műve volt, akire mind a viyéi (bihéi) eredetmonda, mind lélekszámok kapcsán hivatkozik. Megtaláljuk Magyar László könyvét George Peter Murdock 1959-ben megjelent Afrika-kultúrtörténeti áttekintésében is mind az ovambokat, mind az ovimbundukat tárgyaló fejezet bibliográfiájában¹⁸, ám, hogy mit hasznosított belőle, nem egyértelmű. Apróbb hivatkozásokat találunk Baumann 1975-ben megjelent áttekintésében, ahol két fejezetben is foglalkozik az ovimbundukkal a bihéi eredetmítosz és az ovimbunduknál az uralkodók családjára korlátozódó, egyébként nem létező fiú beavatási szertartások, valamint a dohány elterjesztése kapcsán, korántsem merítve ki a forrás adta lehetőségeket¹⁹. Ez az eljárás bizonyára összefügg ezeknek a munkáknak a – mondjuk úgy – „műfajával”. Egyfelől összegzések ezek, amelyekben a szerzők szinte minden állításhoz terjedelmes hivatkozásözünt fűzhetnének, ám ezekről az olvasmányosság érdekében lemondanak, illetve eléggé meglepő módon választják ki a hivatkozásra érdemesnek tartott észrevételeket. Másfelől az is lényeges, hogy ezeknek a munkáknak a célja az etnikai és kulturális tagoltság, valamint a kulturális érintkezés, a kulturális kapcsolatok bemutatása volt, ami az egyes etnikumokhoz köthetően hagyományosnak felfogott kultúra „időtlen”, azaz az európai utazók-kutatók által a 16-20. században megismert és az európai hatásokat megelőzően általánosíthatónak vélt képének megrajzolását jelentette. Igaz ez még Baumann esetében is, aki pedig a történeti megközelítés élharcosa volt, a kulturális provinciák felvázolásában történeti tényezőket vett figyelembe,

2017), sajnos a könyv egyik változatában sem található meg magyarországi könyvtárakban.

¹⁸ MURDOCK, George P.: Africa: its Peoples and their Culture History. McGraw-Hill, New York, 1959.

¹⁹ BAUMANN id. mű p. 573, p. 604, továbbá BAUMANN, Hermann: Die Südwest-Bantu-Provinz. IN BAUMANN, Hermann (szerk.): Die Völker Afrikas und ihre traditionellen Kulturen. I. Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1975, pp. 473-511, id. hely: p. 504.

de az egyes provinciák kulturális jellemzőinek leírásakor mintha nála is megállt volna az idő, ennyiben az 1970-es években megjelent új összegezés voltaképpen az afrikai kultúrák először 1940-ben megkísérelt áttekintésének adatokban gazdagabb, a provinciák formálódástörténetének körütekintőbben megvilágított változata lett.²⁰

A II. Világháború után a brit szociálintropológiában fontos fordulat következett be, éppen az „időtlenséggel” szakított a kor egyik meghatározó személyisége, az Oxfordi Egyetem professzora, Edward Evan Evans-Pritchard, odáig menve, hogy 1950-re magáévá tette a történész Maitland véleményét, mely szerint „végső fokon az antropológiának nem lesz más választása mint hogy vagy történelemmé vagy semmivé váljon”,²¹ amivel a módszertan, a megközelítés hasonlóságára és nem az eltérő tényfeltáró technikákat alkalmazó két tudomány összemosására gondolt.²²

Ebben a megközelítésben az etnológiai ismeretek keletkezésének és körülményeinek vizsgálata, a források egymással összevetése, az időbeli változások rögzítése előtérbe került, ami egy 19. század közepén keletkezett dokumentum sokoldalúbb felhasználására vezetett. Nem lepődhetünk meg ezért, hogy a korábban említett átfogóbb munkák szerzőinél bizonyíthatóan nagyobb mértékben támaszkodott Magyar László fő művére a már a fordulat szellemében vizsgálódó Gladwin Murray Childs, aki 1949-ben írott monográfiájában az ovimbundu társadalom szerkezetének és sajátosságainak, valamint az ovimbundu történeti tudatnak részletező leírásával szolgált. 26 helyen hivatkozik Magyar László különböző közléseire és meglátásaira a témák széles körében, amelyek az eredetmítosztól

²⁰ BAUMANN, Hermann: Die Völker und Kulturen Afrikas. IN BAUMANN, Hermann – Westermann, Dietrich – Thurnwald, Richard: Die Völkerkunde von Afrika. Essener Verlagsanstalt, Essen, 1940.

²¹ EVANS-PRITCHARD, E. E.: Szociálintropológia: múlt és jelen. IN Bohanna, Paul – Glazer, Mark (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem, Budapest, 1997, pp. 558-574, id. hely: p. 572.

²² EVANS-PRITCHARD, E. E.: Social Anthropology and Other Essays. The Free Press, New York, 1962, pp. 184-185.

a szülés technikájáig terjednek. Mindmáig ő hasznosította a legkimerítőbben Magyar László útleírását, és tesz egy fontos általános megállapítást egy lábjegyzetben: „A kép, amelyet Magyar (*Reisen in Süd Afrika*) ad az umbundu életről abban a korai időszakban [a 19. sz. közepéről van szó, S.M.], nagyon jó, de sok használt kifejezés megértéséhez a portugál és az umbundu ismerete szükséges. Megkérdőjelezhető viszont szavahihetősége a rabszolgakereskedelemmel kapcsolatosan, ha összevetjük a Valdez,, Monteiro és különösen Bastos által szolgáltatott bizonyítékokkal.”²³

Arról van ugyanis szó, hogy a 19. század közepén Afrikának ezen a részén éppen az ovimbunduk voltak a rabszogakereskedelem fő közvetítői.

Valdez munkája 1861-ben jelent meg hat évnyi utazás összefoglalásaként, Monteiro ugyancsak több évnyi utazóként szerzett tapasztalatát írta le, Augusto Bastos 1912-ben adta ki egy olyan város, az 1836-ban, kereskedelmi utak találkozásánál alapított Catumbella történetéről írott monográfiáját, amely a megalapítását megelőzően is kereskedelmi karavánok találkozóhelye volt, és az ezekben a művekben található adatok összevethetők voltak Magyar László közlésével.²⁴

Ebből a szempontból talán nem érdektelen, hogy Magyar László Bihéből kiinduló nagyobb útjai 1850-1851-ben kelet-északkelet felé vezettek, azoknak a kereskedelmi utaknak a közelségében, amelyeken a harcias Lunda államból hozták a rabszolgákat. Márpedig Magyar László szerint az Atlanti-óceánon Angolából átszállított rabszolgák mintegy egyharmada ebből az államból származott,²⁵ onnan pedig útjuk ovimbundu

²³ CHILDS, Gladwyn Murray: *Umbundu Kinship & Character*. London, Oxford University Press, London, 1949, pp. 207.

²⁴ VALDEZ, F. Travassos: *Six Years of a Traveller's Life in Western Africa*. 1-2. Hurstand Blackett, London, 1861. MONTERIO, Joachim John: *Angola and the River Congo*. 1-2- Macmillan, London, 1875. BASTOS, Augusto: *Monografia de Catumbella*. Siciidade de Geografia de Lisboa, Lisboa, 1912.

²⁵ MAGYAR 1860, id. mű: p.231. Ez az adat David Birmingham közismertté vált a történeti irodalomban. BIRMINGHAM: David: *The Forest and the Central Savanna*. IN FAGE, J. D. – OLIVER, Roland (Főszerk.): *Cambridge History of*

területen haladt tovább. Arra is érdemes figyelni, hogy a Lunda állam felé több mint 400 fős „hadsereggel” indult el – a nagyságrend érzékeltetésére álljon itt egy adat: Teleki Sámuel a Turkana-tóig vezető expedíciója alig haladta meg a háromezáz főt, és messze a legtöbben teherhordók voltak, fegyveres aszkariként csak kilenc embert fogadtak fel²⁶. Ezek a számok arra vallanak, hogy az angolai felfedező út minimum veszélyes volt. Magyar ír az idézett helyen arról, hogy csokve területen megtámadták, harcra kényszerítették²⁷, vagyis nyugtalan idők jártak arrafelé, karavánokat támadtak meg, raboltak ki, ezért talán újabb, az ovimbundu kereskedőknek kedvező, lehetséges karavánutak feltárását is célozhatta a Lunda államba, majd onnan vissza Bihébe vezetett expedíció²⁸.

Childs fentebb idézett elismerő véleményét olvasva nem csodálkozhatunk, hogy tanítványa A.C. Edwards is kézbe vette Magyar könyvét, amikor a társadalmi berendezkedést és annak változását vizsgálta egy ovimbundu településen, és ugyancsak merített abból.²⁹

Az 1960-as évektől kezdve a néprajzi és történeti kutatás még erőteljesebben összefonódott a 19. századi Közép-Afrika és Angola múltjának feltárásában és nem csupán az ovimbunduk miatt egyre többen támaszkodtak Magyar László közleményeire. A történész, a már említett David Birmingham éppúgy a 19. században útjaikról nagyszerű beszámolókat írók közé sorolta³⁰,

Africa. 5. 1790-1870. Szerk. John FLINT. Cambridge University Press, Cambridge, 1976, pp. 222-269, pp.512-514, id. hely: p. 227.

²⁶ HÖHNEL, Lajos: A Rudolf és Stefánia tavakhoz. I. Ráth Mór, Budapest, 1892, pp. 30-50.

²⁷ MAGYAR 1860. Id. mű: p. 229.

²⁸ Hasonlóképpen, alternatív karavánút kereséséről számol be Catumbella környékén Silva Porto 1852-ből, CHILDS, id. mű: 201. Egy ilyen feltevést alátámasztanak a Bihé és Lunda államok közötti kereskedelmi konfliktusokról szóló híradások is, lásd VANSINA, Jan: Long-Distance Trade Routes in Central Africa. The Journal of African History 1962, 2, pp. 375-390, id. hely: 383.

²⁹ EDWARDS, Adrian C.: The Ovimbundu under two sovereignties: a study of social control and social change among a people of Angola. Oxford University Press, London, 1962.

³⁰ BIRMINGHAM id. mű: p. 513.

mint ahogyan a közép-afrikai, a gyarmatosítást megelőző kereskedelem felderítésében úttörő, már szintén hivatkozott Jan Vansina messzemenően támaszkodott Magyar útleírására.³¹

Ettől az időszaktól kezdve az angolai térség gazdasági-kereskedelmi állapotával foglalkozók szinte mind hasznosították Magyar Lázló írásait, azok beépültek a sokat forgatott források közé, Jól példázza ezt az a Beatrix Heintze és Achim von Oppen által szerkesztett kötet, amelyben többen hivatkoznak Magyar különböző, német nyelven elérhető közléseire.³² Ebbe a sorba illeszkedik Vajkai Zsófia tanulmánya, aki a magyar néprajzban meghonosodott történeti néprajzi szemlélettel áttekintést adott a 19. századi angolai földművelésről Magyar László adataiból kiindulva.³³

Egy más téma, amelyben Magyar adatszolgáltatása perdöntővé vált, az angolai etnikumok története, hiszen a 19. század közepén jelentékeny népmozgások voltak Angolán belül és azóta is, eltűntek népnevek, helyettük új etnikai integrációk következtek be. Ezeknek a változásoknak a nyomozásában fontos Magyar László tanúságtétele, amire már utalt Jill R. Dias³⁴ és Ecsedy Csaba³⁵ is, Krizsán László meg egyenesen teóriát épített az idevágó szórvány adatokra.³⁶

³¹ VANSINA Id. mű: 383-384.

³² HEINTZE, Beatrix – von OPPEN, Achim (szerk.): .Angola on the Move. Transport Routes, Communication and History. Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 2008. Id. hely: pp. 72-73, pp. 133-135.

³³ VAJKAI, Zsófia: Notas de László Magyar, explorador da África, sobre a agricultura dos povos angolanos. IN: Estudos em Homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira. INIC-Centro de Estudos de Etnologia, 1989, Lisboa, pp. 825–850.

³⁴ DIAS, Jill R.: Famine and Disease in the History of Angola c. 1830-1930. IN The Journal of African History 1981, 22, pp. 344-378, id. hely: p. 357.

³⁵ ECSEDY Csaba: Magyar Lázló, 1818-1864. Ethnographia 1969, 80, pp. 557-564. Id. hely. pp.560-562.

³⁶ KRIZSÁN László: Magyar László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, pp. 164-211. Krizsán László elképzelésének értékelésére lásd megjelenés alatt áll tanulmányom, amely 2012-ben, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum Magyar László emlékkonferenciáján hangzott el: SÁRKÁNY, Mihály: Magyar László szerepe és helye a magyar Afrika kutatás történetében. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 2019, 20, pp. 86-93, id. hely: 89.

Az etnikumtörténet szempontjából valószínűleg legalaposabban Roma Mildner-Spindler tekintette át Magyar László adatait, aki a Lipcsei Egyetemen 1987-ben védte meg és hozta nyilvánosságra doktori disszertációját, melynek címe: *Grundzüge der ethnischen Entwicklung im Territorium Angolas, ethnische Gemeinschaften und ethnische Prozesse von den Anfängen* volt. A disszertációt nem volt alkalmam olvasni, ám azért bátorodom a legalaposabb munkának ítélni a témakörben, mert a továbbiakban a szerző tanulmányt írt Magyar László munkásságáról, amelyben szaktudásáról meggyőződtem. Megállapítja, hogy „Magyar hagyta ránk az ovimbundu történelem és etnográfia legfontosabb és leggazdagabb forrását, és ezzel az egyik legkorábbi, résztvevő megfigyelésen alapuló etnográfiai monográfiát alkotta meg.”³⁷

Ehhez nem mérhetők más népekről adott leírásai, sem a látható tényekre, sem a társadalomszervezetre vonatkozóan, jóllehet törekedett arra, hogy monografikusan közöljön tényeket településmódról, gazdálkodásról, természeti erőforrásokról, cseretárgyakról, egyenértékekről különösen a csokvékre, lundákra vonatkozóan. Az elsők között írt a dél-angolai khoisanid népekről, a vakwankalákról (mu-kánkálá) és a vasekelékről (ka-ssekele), akikről részletesebben majd csak 1880-ban ír Serva Pinto. Tévesen ítélte meg, hogy a Chela-hegység és a Kunene folyó között élők egyetlen népként foghatók fel (munyanéka), valójában két csoportról van szó: az ovanyanekákról és az ovankumbikról, de ennek felismerésére a 16 napos idő, amit azon a tájon töltött, nem bizonyult elegendőnek. Nem igazolható, hogy valaha is látott ovambókat.³⁸ Ugyanakkor sok olyan részletet közölt a karavánkereskedelemről, annak az útvonalán élő népekről, amelyek forrásértékűek – és mint utaltam rá, ezt fel is használják a témakörök kutatói.

Mildner-Spindler hívta fel a figyelmemet továbbá egy más jellegű kutatásra, amelyben Magyar László adatai új megvilágításba kerültek.

³⁷ MILDNER-SPINDLER id. mű: pp. 133-134.

³⁸ MILDNER-SPINDLER id. mű: pp. 125-128.

Az afrikai történelem egyik legnehezebben tisztázható kérdése, írásos források hiányában, a demográfiai viszonyok alakulása. Linda Heywood és John Thornton³⁹ kísérletet tettek arra, hogy felhasználják Magyar László becslését az ovimbundu tartományokban található falvak és a bennük lakók számáról.⁴⁰ Magyar adatai részben a saját szemrevételezésén, részben általa megbízhatónak ítélt személyek adatközlésén alapultak, és kerekített számok voltak. A szerzők azonban úgy ítélték meg, hogy valószínűségük értékét növeli két tényező: az ovimbundu államokban adófizetési és katonaállítási kötelezettség volt, ezért az uralkodó által ezzel a feladattal megbízottak, akik informátorai lehettek Magyarinak, megfelelő ismeretekkel rendelkeztek. Az adatokat térképre vitték, és megállapították, hogy jelentős eltérések vannak az ovimbundu terület tartományai között népsűrűség tekintetében. Az így kialakult képet összehasonlították az I. Világháborút követő portugál gyarmati népszámlálási adatokkal, és azok hasonló eltérést mutattak a tartományok között, miközben a népesség jelentékeny növekedését is mutatták. Találtak egy 1799-ből származó portugál összeírást, ami a portugál telepek védelme érdekében készült. Nem egészen feleltek meg az összeírás egységei, de voltak összevethető térségek, amelyek azt mutatták, hogy 1799 és az 1850-es évek között is jelentékeny népességnövekedés volt. A jelentékeny népességnövekedést a rabszolgakereskedelemmel magyarázták, amely több nőt hozott az angolai középső magassíkság térségébe keletről, a rabszolgákat kibocsátó államokból. Ilyen volt a lunda állam, amelyből Graça-tól, a jeles portugál utazótól 1847-ből származtak adatok. A lunda állam népességszámára vonatkozóan Magyar is közzétett egy átfogó becslést. Az adatok valottak, hogy a lunda állam, gyéren az ovimbundu államoknál jóval gyéribben volt, és még tovább csökkent a népessége az áttekintett időszakban, mégpedig feltehetőleg a rabszolgák kibocsátása révén, akik főként nők

³⁹ HEYWOOD, Lynda - THORNTON, John: African Fiscal Systems as Sources for Demographic History: The Case of Central Angola, 1799-1920. IN The Journal of African History, 1988, 29, pp. 213-228.

⁴⁰ MAGYAR 1859, id. hely: 358-406.

voltak, és akik azon a területen, ahova érkeztek, ilyen volt az ovimbunduk lakta térség, termékenységükkel gyorsabban növelték a népességet. Úgy ítélték meg, hogy az adó begyűjtésére vonatkozó, olykor szóbeli közlésen alapuló adatok értékesebbek lehetnek népességszámok meghatározása szempontjából, mint amennyire azokat a korábbi kutatás becsülte, amiben bizonyára igazuk van.

Eddig olyan kutatásokról beszéltem, amelyekben jól éltek Magyar László tudásával. Vannak azonban olyan esetek is, amikor ennek a fordítottja történt, és éppen egy olyan adatsóporttal kapcsolatban, ami különösen értékes Magyar közlései között. Magyar több művében is ír a rabszolgakereskedelemtől és különösen hosszan a rabszolgaság intézményéről, a patriarchális rabszolgaság körülményeiről az ovimbunduk körében⁴¹. A magyar kutatásban Krizsán László interpretálta ezeket az adatokat, és minthogy erről véleményemet megírtam máshol, itt nem ismétlem meg.⁴² A patriarchális rabszolgasággal kapcsolatos kutatásokban nem látom, hogy hasznosították volna Magyar árnyalt beszámolóját. Rábukkantam viszont egy helyre, ahol a szerző Maria Candido, teljesen félreértette az olvasottakat. Magyar „nyomán” arról ír, hogy az ovimbunduknál a házasságtörésért a nőt nem büntetik, viszont az elkövető, ha gazdag, maga és családja is rabszolgává válhat.⁴³

Magyar László valóban arról ír, hogy a nőt nem büntetik ilyen esetben, viszont nem vagyoni helyzete miatt válhat rabszolgává a sértő fél családja, hanem azért, ha a sértett férj az uralkodó nemzetségébe tartozik, ilyen esetben a sértő maga halállal lakol – történt mindez egy matrilineáris leszármazási rendű társadalomban.⁴⁴

A felsorakoztatott adatok, a bemutatott munkák, úgy vélem, meggyőzően bizonyítják, hogy Magyar László közleményeit nagy

⁴¹ Lásd SEBESTYÉN id. mű: pp. 34-53. MAGYAR 1859, id. mű különösen a pp. 279-334.

⁴² SÁRKÁNY id. mű: 88-89.

⁴³ CANDIDO, Maria: *An African Slaving Port and the Atlantic World: Benguela and its Hinterland*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013, p. 231.

⁴⁴ MAGYAR 1859, id. mű: p. 275, p. 328.

becsben tartják világszerte. Magyar László elérte célját, gyarapította a tudományt.

Végezetül érdemes feltenni a kérdést, hogy mennyiben különbözött Magyar László kortársaitól azoknak a megítélésében, akik között élt, akikről írt. Az nyilvánvaló, hogy a körülményeket elfogadta. Családot alapított a bihéi uralkodótól, mondhatni, kiutalt első feleségével, aki mások számára nehezen hozzáférhető adatok forrása is volt az uralkodó halálát és a trónöröklést övező rítusokról őt felvilágosítva.⁴⁵ Az is bizonyos, hogy becsülte az emberek rátermettségét, ha szépen gondozott volt a földjük, vagy ha a kovács képes volt nem csupán megjavítani elromlott puskáját, de még a Laport feliratot is helyreállította.⁴⁶

Ugyanakkor bőven idézhetünk részleteket, amikor megvetéssel ír szokásokról, viselkedésmódokról, amelyeket civilizálatlannak ítélt. Egyetérthetünk Roma Mildner-Spindlerrel, hogy ebben korának gyermeke volt,⁴⁷ de ez arra nézve is áll, hogy skrupulusok nélkül beszámolt mindenről, amit látott, tapasztalt, éppen ezért hiteles, amit leírt, és ha elborzadt a rabszolgakereskedelem szörnyűségeitől, vagy kegyetlen kínzást látva, úgy joggal tette.⁴⁸

⁴⁵ MAGYAR 1859, id. mű: p. 270.

⁴⁶ MAGYAR 1860. p. 229.

⁴⁷ MILDNER-SPINDLER id. mű: p. 121.

⁴⁸ MAGYAR 1859, id. mű 117-118.

Éva Sebestyén¹

A história de um manuscrito escrito em Angola. A viagem de László Magyar no interior de África Austral nos anos 1849-57.²

A história das explorações em África está cheia de heróis nacionais com apoio institucional do seu respetivo país de origem e personagens solitárias que se executam viagens sem financiamento institucional nenhum, motivados pelo seu espírito de aventura, vontade de contribuir ao mundo científico e/ ou ao engrandecimento a seu país.

O viajante-explorador húngaro László Magyar pertence a esta última categoria e por ter vindo de um país pobre, comparando com os países em emergência de serem poderes coloniais, mal conhecido e cuja recente história levantou certo interesse e simpatia pela sua guerra de libertação de 1848-49 contra Áustria e ao mesmo tempo cuja língua materna é incompreensível. Magyar “um lobo solitário”, considerado um aventureiro curioso em Europa por ter casado com uma princesa africana e ter adaptado completamente no seu meio africano, tem uma avaliação bem distinta de todos os outros da sua época. Ele despertou interesse primeiro pela sua correspondência enviada à Hungria e traduzida algum para a Real Sociedade de Geografia de Londres.³ Mas pela barreira linguística das suas publicações escritas em húngaro e por serem fortemente editadas e traduzidas para alemão limitou o seu conhecimento entre os cientistas do mundo científico. Assim havia dois grupos de cientistas que

¹ Éva Sebestyén, antropóloga, PhD em Antropologia Social.

² Este texto foi apresentado em húngaro na conferência internacional do Bicentenário László Magyar. Devido a presença de vários palestrantes de língua portuguesa achava por bem publicá-lo em português.

³ O Dr Rónay, membro eminente da emigração húngara em Londres, apresentou umas cartas de László Magyar no encontro de Real Sociedade de Geografia de Londres em tradução inglesa em 14 de Fevereiro de 1853 que foi publicada no jornal da Sociedade acompanhada pelas observações do geógrafo Cooley. RÓNAY & H; COOLEY, W.D. Extracts from the Letters of an Hungarian Traveller in Central Africa. IN: Journal of the Royal Geographical Society of London, 1854, v.24, pp. 271-275.

tinham acesso, os seus contemporâneos húngaros que apreciaram o seu trabalho etnográfico e questionaram o seu conhecimento cartográfico. Havia outro grupo de cientistas que dominava alemão, os geógrafos ingleses e franceses e naturalmente os da língua materna alemã. Este último grupo encabeçado por August Petermann, o editor dos artigos de Magyar e das notícias sobre a atividade de Magyar enviadas pelo editor húngaro János Hunfalvy na base da correspondência que o editor teve com Magyar ou notícias que recebeu a família de Magyar. Na base destas publicações feitas por Petermann, o nome e a atividade de Magyar ficaram conhecidas pelo círculo de leitores e pelo mundo científico dos países europeus sobretudo França, Alemanha, Inglaterra. A sua consideração foi bem distinta. O interesse inglês foi expresso pelo presidente da Real Sociedade Geográfica, Roderick Murchison reconhecendo o valor etnográfico do seu trabalho, e criticando a falta de determinação de posição geográfica e identificação dos instrumentos que utilizava para executar os seus mapas.⁴ Esta falha já mencionada pelo editor János Hunfalvy e expressa por August Petermann, mas pelos ingleses foi considerada um erro maior que levou ao desinteresse pelos trabalhos de Magyar. Os franceses, ao contrário aos ingleses acompanharam e traduziam as notícias e os relatórios de viagem de Magyar publicados por Petermann, e vários geógrafos publicaram a sua obra maior de 1857 em forma abreviada. August Petermann considerava importante junto dos seus colaboradores publicar todas as notícias e todos os trabalhos que recebeu traduzidos da Hungria porque achava que apesar das falhas, a contribuição do Magyar é mais importante para exploração geográfica. A receção mais aberta de Magyar aconteceu na França. Tanto os jornais, como os geógrafos mais destacados consideraram de uma maneira integral a vida e atividade de Magyar. Unanimemente todos ficaram fascinados pela figura aventureira de Magyar, seu casamento com a princesa africana, a sua adoção a vida africana. França é o único país estrangeiro que

⁴ MURCHISON, R. Address to the Royal Geographical Society of London. Anniversary Meeting delivered on 28th May of 1866. IN: Journal of Royal Geographical Society, 1866, v. 36. pp. CXIV-CXV.

publicou os artigos em todos os jornais mais importantes do país desde os diários, jornais da capital, do interior até aos boletins especializados em geografia, manuais de geografia, enciclopédias e publicações dirigidas a distração ou até em boletins religiosos (por ex. jesuíta). Portugal limitou-se a publicar a proposta de Magyar sobre a sua pretendida exploração geográfica em África Austral⁵ A descrição pormenorizada da decisão positiva feita pelo Conselho Ultramarino encontra-se no Arquivo Histórico Ultramarino⁶e em seguida não chegou a publicar os trabalhos de Magyar utilizando as publicações alemães ou franceses.

Trajectoria de Magyar em relação ao manuscrito de 1857.

Alguns dados importantes sobre o percurso de vida de László Magyar contribuíram para esclarecer a força-motriz que o levava a realizar as suas explorações e os seus escritos sobretudo a sua obra principal, o manuscrito terminado em 1857. Nasceu em 13 de novembro de 1818 em Szombathely, Hungria, como filho ilegítimo de um agrónomo de origem nobre e uma mãe que faleceu três semanas posteriores ao seu nascimento. O pai, no papel de tutor garantia-lhe excelente educação nas escolas dirigidas pelos Padres Pios e uma base científica para as futuras explorações na área de biologia, geografia, línguas, cultura clássica. Graças à biblioteca do Arcebispado de Kalocsa, com uma coleção de centenas de livros de literatura de viagem dos séculos 18 e 19, as obras de Mungo Park, Claperton, Denhan serviram-lhe como exemplos a seguir. Depois de ter uma experiência de trabalho com o seu pai nas propriedades agrícolas ele optou por vida de marinheiro e como aluno privado estudou na escola náutica de Fiúme (hoje Rijeka, na Croácia) e deixou Europa pelo porto austríaco Trieste (hoje na Itália) em 7 de agosto 1843.⁷

⁵ MAGYAR, L.A. Carta ao Governador de Benguella, sobre o interior da África Austral. Gambos, 21 de Março de 1853. IN: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino. 1856. Nº2. Parte não oficial. Série I. Fevereiro de 1854 a Dezembro de 1858. Imprensa Nacional, Lisboa, 1858, pp. 237-240.

⁶AHU, CU, Consulta, 1854. Doc. 57.

⁷ Journal des Oesterreichischen Lloyd's 1843, nº 63.

Depois de uma vida aventureira de alguns anos ele chega a Angola em 1848 e realiza a sua primeira exploração pelo rio Congo, o relatório desta viagem exploratória é um ponto de viragem do aventureiro-viajante para viajante-explorador. É o seu primeiro trabalho reconhecido pelo mundo científico depois do húngaro foi traduzido para alemão e publicado no mesmo ano 1857 tanto na Hungria como no jornal geográfico Petermanns Geographische Mitteilungen na Alemanha. Depois deste trabalho exploratório ele chegou a Benguela em 9 de dezembro de 1848 (Magyar Ms, 1857, p. I) nos inícios de 1849 segue com uma caravana que está a regressar à sua terra, a Bié onde se estabeleceu e casou com uma das filhas do soba de Bié, Inakulo Ozoro. Recebeu de dote um significativo número de escravos, de caçadores de elefantes e de viajantes. Com este grupo, Magyar realizou várias viagens entre 1850 e 1855 para adquirir marfim⁸ para poder financiar as suas viagens exploratórias e cobrir os gastos com os seus escravos.⁹ Entre 1850 e 1852, ele esteve nos reinos de Lunda e Lovar, e entre o segundo semestre de 1852 e o primeiro de 1853 visitou o reino Cuanhama, indo além do rio Cubango; e em 1855 regressou a Lunda e Lovar. O resultado destas viagens é igualmente publicado por Petermann em 1858 e 1860 respetivamente e traduzido e publicado em francês pelo geógrafo francês Dinomé

⁸ Há controvérsias sobre a concorrência entre os Ovimbundu e os sertanejos no comércio de marfim. Maria E. Madeira Santos afirma que com a abolição do tráfico e a diminuição do comércio de escravos foram os sertanejos que organizaram as caravanas para obter marfim. Só depois os Ovimbundu tomaram o lugar dos sertanejos no comércio de borracha. SANTOS, M.E.M.: Viagens e Apontamentos de um Portuense em África. Coimbra, Biblioteca Geral da Universidade de Coimbra, 1986, pp.77-78.

⁹ Em carta escrita ao pai de Chah Quilembe (Lunda) no dia 20 de abril de 1851, Magyar afirmou que seu plano estava realizado com o seu estabelecimento, seu casamento em Bié e com contatos comerciais com povos do interior. Afirmou que conseguia fazer as suas viagens de exploração graças ao dote que acompanhava a filha do soba de Bié. Magyar László Délafrikai levelei és naplókivonatai. (Cartas e excertos do diário de László Magyar da África Austral.) Ed. János Hunfalvy, Eggenberger, Pest, 1857, p.16.]

em 1858¹⁰ e 1861¹¹. A partir de 1856 deixou a atividade de compra de marfim¹² e adentrou nas lidas da coleta de urzela e da pesca na costa atlântica entre Benguela e Moçamedes com um estabelecimento sede em Lucira.

Devido ao assassinio do seu sogro, o soba do Bié, saiu definitivamente da região e retomou a coleta de urzela junto com os seus escravos, o que constitui a sua atividade principal até o fim da sua vida, com alguns intervalos como as menores viagens exploratórias entre os povos pastores no sertão de Benguela, igualmente publicada por Petermann e traduzido depois para francês pelo geógrafo Dinomé¹³. Depois de Lucira, atuou em Equimina e finalmente mudou para a Ponta de Cuio, onde faleceu a 9 de novembro de 1864.

A história do manuscrito de 1857

Em torno da produção literária de Magyar vê-se duas linhas paralelas a correr. A primeira define-se pelo esforço do Magyar fazer publicar os resultados das suas viagens. A segunda linha é um grupo de pessoas que tentavam ajudar a divulgação dos

¹⁰ DINOMÉ, l'abbé. Voyages de Ladislas Magyar dans l'intérieur de l'Afrique Australes en 1848, 1849 et 1852. IN: Nouvelles Annales des Voyages, 1858. n.º.1, pp. 5-54.

¹¹ DINOMÉ, l'abbé. Nouvelles Informations sur l'intérieur de l'Afrique Australe. Extraits en substance de l'un des deux volumes non édités de la Relation de Ladislas Magyar. IN: Nouvelles Annales des Voyages, 1861, n.º. 2., pp. 79-98.

¹² A mudança de marfim para urzela poderá ter várias explicações. Uma seria a falta de transporte. "Por não se usar animais de carga os pretos andam de pé e carregam tudo nas costas até 100 libras de peso, fazendo 12 milhas geográficas por dia e durante meses. Mas não fui capaz de transportar o marfim ao destino por isto esforcei-me a obter a quantidade suficiente de mercadorias europeias [sobretudo tecidos] para vestir os meus escravos e para continuar a viagem. "Carta de Magyar dirigida ao seu pai, Humpata, 25 de Dezembro de 1853. Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből [Diário e cartas de László Magyar na África Austral] Ed. Éva Sebestyén, Balassi & Biblioteca da Academia de Ciências da Hungria, Budapeste, 2008, p. 92.

¹³ DINOMÉ, l'abbé. Nouvelles de Ladislas Magyar. IN: Nouvelles Annales des Voyages, 1863 t. 2. pp. 233-236.

trabalhos de Magyar dentro e fora da Hungria. Estes dois eixos funcionavam muitas vezes como causa e efeito começando com os primeiros artigos sobre as viagens de Magyar feitas entre 1849-51 lidos pelo ex-primeiro ministro Bertalan Szemere da guerra de libertação de 1848-49 no seu exílio em Paris. Ele considerou que estes relatos publicados em jornal na Hungria – poderiam servir à “causa húngara”, ou seja, chamar a atenção internacional para o seu país. Através do seu amigo académico Dr. Jácint Rónay em Londres, Szemere conseguiu que certos artigos fossem traduzidos para inglês para requerer o apoio da Real Sociedade Geográfica de Londres no sentido de orientar, financiar e publicar os trabalhos de Magyar das regiões desconhecidas da África Austral. De facto, o amigo conseguiu que uma amostra fosse lida e depois publicada¹⁴ no jornal da sociedade londrina. Em 1856, o presidente Frederick Murchison, numa carta enviada a Magyar por via diplomática, solicitou-lhe uma apresentação pormenorizada com resultados das explorações. Porém, a resposta de Magyar nunca chegou à sociedade.

Outro cruzamento aconteceu em 20 de abril de 1851, quando ele escreve ao seu pai que necessitaria de apoio financeiro de um mecenas húngaro para realizar a travessia de África Austral a partir da costa ocidental do Oceano Atlântico até a costa oriental do Oceano Índico. Acrescenta que ele poderia obter financiamento do governo português, mas nesse caso deveria publicar os resultados em português e não em húngaro. Este plano poderia ter sido seu ou chegou ao seu conhecimento em Benguela a existência de um antigo projeto português de século 18 que já foi de novo mencionado pelo Marques Sá de Bandeira em 1844¹⁵. Seja como for este desejo de repente se concretizou pela chegada de uma caravana de Zanzibar a Benguela em 1852 para

¹⁴ O resumo inglês do *Viagens*, de László Magyar, encontra-se na Real Sociedade de Londres, Coleção de Jornais e Manuscritos. Cota: JMS/2/28. RONAY, Dr. H.: *Travels of Ladislaus Magyar in Central Africa*. Ms.11p.

¹⁵ MOTA, A. Teixeira da, *O problema da Travessia em meados do século XIX. As viagens de Ladislaus Magyar (1849-1859)*. IN: *A Cartografia Antiga da África Central e a travessia entre Angola e Moçambique:1500-1860*. Sociedade de Estudos de Moçambique, Lourenço Marques, 1864.

estabelecer relações comerciais em Angola. Este evento foi interpretado como um desafio a Portugal pelo governador de Benguela, José Rodrigues Coelho do Amaral que imediatamente ofereceu um prêmio a quem fizesse a viagem no sentido contrário, isto é, da costa atlântica à contracosta por terra. Definiu as tarefas a cumprir: redigir um diário e entregar uma carta ao governador-geral de Moçambique, que assim reconfirmaria a realização da travessia por terra. Magyar tomou conhecimento do anúncio e remeteu uma carta ao governador de Benguela e ofereceu-se não só a indicar o caminho mais curto entre Angola e Moçambique, mas também a redigir um livro sobre as suas viagens e elaborar um mapa de Angola, sobretudo da parte que ainda não pertencia a jurisdição colonial.¹⁶ Conhecendo Magyar este anúncio apresentou a sua proposta em 1853 que foi aceite pelo Conselho Ultramarino em Lisboa em 1854 e, nunca se desfez esta aprovação.¹⁷

Entretanto Magyar só recebeu a decisão em 1855 quando já se comprometeu a publicar o primeiro volume das suas viagens na Hungria. Assim Magyar adiou a proposta portuguesa alegando o seu dever e compromisso patriótico de publicar o manuscrito, primeiramente, pela Academia de Ciências da Hungria.¹⁸ Esta decisão determinou as suas futuras

¹⁶ A proposta do Magyar consistia em fazer um relatório sobre duas viagens no interior de África (de Benguela a Bie e daí a Lunda e Lobal, e a outra viagem de Benguela a Cuanhama, além do rio Cubango), um novo mapa do sul do continente africano, corrigindo os erros anteriores e indicar o melhor caminho por terra entre Angola e Moçambique. Gambos, 21 de março de 1853. Carta de Ladislau Amerigo Magyar ao Governador de Benguela sobre o interior da África Austrial. IN: AHU, CU, 1853, d.57.

¹⁷ Foram determinadas condições a cumprir e as gratificações a receber. O fulcro do interesse foi o mapa. Exigiu-se do viajante, antes de contrato, informação, via governadores e engenheiros, uma prova sobre os instrumentos astronômicos que Magyar usaria na definição dos pontos geográficos do mapa. Curiosamente, o motivo original do governo colonial de ter a indicação do melhor caminho por terra entre Angola e Moçambique não fazia mais parte das condições do contrato. A decisão do Conselho Ultramarino entrou em vigor em 20 de abril de 1854. AHU, CU, Consulta, 1854. d. 57.

¹⁸ Magyar solicitou o envio de seu manuscrito de 1857 por obrigações travadas com a Academia Húngara. Depois da publicação húngara, deixava a critério do

possibilidades. A partir do envio do seu manuscrito maior os seus futuros artigos foram igualmente enviados para e exclusivamente à Academia de Ciências da Hungria, rompendo a possibilidade para a publicação portuguesa noutra língua. Graças ao editor húngaro, János Hunfalvy todos os seus futuros relatórios e notícias em forma ligeiramente abreviada foram publicados em alemão, suponho que a mudança editorial foi feita por Petermann quem abreviou também todas as notícias enviadas por Hunfalvy a ele.

A rota do envio e a história da publicação do manuscrito

Magyar entregou pessoalmente o manuscrito em 1857, ao governador de Benguela, que o mandou ao governador geral de Angola. O recebimento do manuscrito havia sido reconfirmado ao governador geral de Angola, José Rodrigues Coelho do Amaral, ex-governador de Benguela, em 31 de julho de 1857.¹⁹ e enviou-o por via diplomática, à Hungria. Em Lisboa o Ministério da Marinha entregou ao Ministério dos Negócios Estrangeiros, em 16 de outubro de 1857²⁰, e este ao embaixador da Áustria em Lisboa, que remeteu ao Ministério dos Negócios Estrangeiros do Império Austro-Húngaro, que reportou, em 29 de novembro de 1857, ao governo do Reino da Hungria; e este, enfim, à Academia de Ciências da Hungria em 5 de dezembro de 1857. Ainda no mesmo mês, com pareceres de dois acadêmicos, o manuscrito foi aceite

governo português decidir se a obra satisfazia as condições estabelecidas na proposta de contrato. Benguela, 13 de Junho de 1857. Carta de Ladislau Amerigo Magyar ao governador de Benguela. AHU, Angola, 1857, Correspondência dos Governadores de Angola, doc. 1.

¹⁹ José Rodrigues Coelho do Amaral fora governador em Benguela. Depois governador geral de Angola. Era engenheiro militar de formação foi um seguidor e executor da política colonial de Sá da Bandeira a quem sugeriu a considerar a proposta de Magyar e a impor, como condição, uma prova sobre seus conhecimentos cartográficos. AHU, DGU, Angola, maço 23.2, doc. 17 de agosto de 1857.

²⁰ Arquivo do Ministério dos Negócios Estrangeiros, correspondência à Embaixada de Áustria, 132; 7: 13.

para publicação, o que se realizou em 1859 em húngaro²¹ e em alemão, em Pest²² com o título e em 1860 em Leipzig²³ (Alemanha) Por reconhecimento de mérito do livro, Magyar foi eleito como membro da Sociedade de Geografia de Viena em 1857 e membro correspondente da Academia de Ciências da Hungria em 15 de Dezembro de 1858²⁴. Por causa das mudanças radicais ocorridas na vida de Magyar, (o assassinio do seu sogro, o soba do Bié, que o obrigou a fugir a costa perdendo todos os seus bens) e a falta de resposta por parte da Academia de Ciências da Hungria sobre a aceitação da sua obra para publicação impossibilidade de regresso a Hungria causaram um retrocesso na sua produção literária. Não enviou o segundo e terceiro volume prometidos à Hungria que eram esperados pela comunidade científica nacional e internacional. Mandou só artigos menos elaborados comparando com a sua obra maior e o da Lunda era acompanhando por um mapa das suas viagens como o prémio final da sua atividade científica.

Apresentação do manuscrito de 1857.²⁵

Até hoje o manuscrito intitulado “Viagem de László Magyar no interior da África Austral nos anos 1849-57.” é a sua obra maior, guardado em forma encadernada pela Academia de Ciências da Hungria. E de 630 páginas, 504 são enumeradas, o restante são as notas no fim de cada capítulo cujas páginas não tem enumeração. Magyar utilizou o papel de correspondência transparente que

²¹ Magyar László utazásai Dél-Afrika belsejében az 1849-1857. években. I. kötet (As viagens de Ladislau Magyar na África Austral nos anos 1849-57.) Ed. János Hunfalvy, Eggenberger, Pest, 1859. v. I.

²² Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857 von Ladislaus Magyar (As viagens de Ladislau Magyar na África Austral nos anos 1849-57.) Ed. Johann Hunfalvy, Lauffer & Stolp, Pest, e Leipzig, 1859, v. I.

²³ Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857 von Ladislaus Magyar (As viagens de Ladislau Magyar na África Austral nos anos 1849-57.) Ed. Johann Hunfalvy, Lauffer & Stolp, Leipzig, 1860, v. I.

²⁴ MTA Kézirattár, K1366.

²⁵ O manuscrito encontra-se nos Reservados da Academia de Ciências da Hungria, cota: 13/1858. Földr. 4 rét.

possivelmente recebeu de um dos barcos americanos²⁶ de caça de baleia que operavam no tempo do Magyar ao longo da costa sul de Angola. Ele deve ter sofrido falta de papel porque igualmente a sua correspondência, era escrita com tinta preta para os dois lados da folha fina e transparente que causa bastante dificuldade na leitura do texto. O manuscrito é acompanhado por 8 imagens e um mapa de 56,4×75,7 cm. 998 exemplares foram publicadas e dois exemplares para edição especial, de capa dourada, um deles destinado e enviado a László Magyar. A Academia realizava intercâmbio com a edição húngara que enviava para cerca de 40 instituições europeias e algumas norte-americanas, enquanto que a distribuição da edição alemã realizada em Pest em 1859 e Leipzig em 1860 não dependia da Academia, mas da casa editorial Lauffer & Stolp. Curiosamente as primeiras apreciações do livro da autoria dos geógrafos estrangeiros baseavam-se na edição alemã realizada na Hungria e os trabalhos posteriores sobre Magyar já usavam a edição alemã publicada na Alemanha. Dinomé²⁷ usava a edição alemã publicada na Hungria em 1859 e Onésime Reclus²⁸ a edição alemã de Leipzig em 1860. Ambos publicaram a versão alemã numa forma abreviada em francês.

O manuscrito é dividido num prefácio feito pelo autor, 10 capítulos e um anexo que serviria como fecho do manuscrito que é composto de vários tipos de registo feito por Magyar. Os primeiros 6 capítulos baseiam-se no diário de Magyar dirigido na sua viagem de caravana e estabelecimento em Bié no ano 1849 e supostamente completado pelas novas experiências desta viagem repetida várias vezes até a final do manuscrito realizado em 1857. O capítulo 7 e 8 formam um conjunto de uma pequena monografia etnográfica que não só tenta sistematizar a vida

²⁶ Cada folha tinha um carimbo de selo branco com o símbolo oficial da Independência Americana, a *águia-careca*, (*Haliaeetus leucocephalus*) Agradeço a Dr. Sílvio Costa, diretor dos Reservados da Biblioteca Pública Municipal do Porto por ter identificado a imagem do selo branco.

²⁷ DINOMÉ, l'abbé. Résumé des voyages exécutés dans l'Afrique de 1849 à 1857. par Ladislas Magyar. IN: Nouvelles Annales des Voyages, 1861 n°.1, pp.5-45 e pp.129-181.

²⁸ RECLUS, O. Voyage de Ladislas Magyar dans l'Afrique Australe. IN: Revue Moderne, 1868, v.44,

quotidiana dos bienes a partir das atividades principais, agricultura, comércio a longa distância, mas debruça-se sobre a estrutura social, com destaque à escravidão doméstica. A sua observação perspicaz afirma que o processo de ser escravo, e a causa principal da escravidão que são consequência de processos jurídicos ligados sobretudo ao crime de feitiçaria e dívida não compensada. Além de resumir o sistema religioso bieno ele oferece uma descrição bem ampla sobre o trabalho do tribunal bieno, a tentativa de sistematização dos crimes vistos pela sociedade biena e as suas compensações.

O manuscrito ainda é completado por uma pequena introdução à gramática, ao vocabulário quotidiano da língua Umbundu e um trabalho guia como se organiza uma viagem de caravana. Considerando a sua obra maior convém citar outras qualidades deste manuscrito. O capítulo 9 dedica-se a apresentação estatística e demográfica de todos os reinos Ovimbundu com as suas características geografias, montanhas, rios, lagos, número da população, subdivisões administrativas, e um trabalho adicional sobre a navegabilidade dos rios e conselho de colonização convertida em vez da costa ao interior, primeiro o interior a gradativamente chegando á costa atlântica. Existe ainda um pequeno guia de interpretar o mapa anexo, que apesar das críticas de século 19 que Magyar não ter feito as determinações das posições geográficas este mapa é bem reconhecido nos séculos 20 e 21 por causa da densidão do registo das ocorrências geográficas do sistema hidrográfico, das populações registadas sempre pelos nomes africanos localmente usados.

Para finalizar a história do manuscrito de 1857 e mais ainda as suas publicações com fortes interferências editoriais necessitam de muitos esclarecimentos adicionais. Entre eles vou destacar três casos que aparecem frequentemente até nas obras mais recentes sobre Magyar. No século 19 os autores unanimemente usavam o termo “Kimbundu” para o corrente uso do grupo étnico “Ovimbundu”. A denominação da língua tem-se mantido “Umbundu” tanto no século 19 como nos séculos posteriores. A confusão atual com o termo “Kimbundu” baseia-se no seu uso a partir do século 20 quando se referia exclusivamente à língua do

grupo étnico “Ambundu” que vive ao norte dos “Ovimbundu”. Magyar usava a forma latinizada “Kimbundus” no seu manuscrito para os presentes “Ovimbundu” e o seu editor e tradutor Hunfalvy adotou o termo “Kimbunda”.

A outra questão é o número de manuscritos da sua obra maior que Magyar enviou à Hungria em 1857. Na sua carta dirigida ao governador de Benguela em 9 de Junho de 1857 para solicitar o envio do seu manuscrito à Hungria, menciona o seu plano de escrever o seu livro em “três partes”, no sentido de três volumes e o manuscrito enviado é “a primeira parte” da sua obra. O leitor desta carta em Portugal, o presidente do Conselho Ultramarino, Marques Sá da Bandeira tendo o hábito de anotar nas margens dos documentos que recebeu, interpretou a três partes como três unidades e escreveu na margem da carta, “3 livros”. Este documento do Conselho Ultramarino chegou à Hungria numa cópia já datilografada e o tradutor húngaro interpretou-a que Magyar enviou 3 livros à Hungria. Em seguida esta tradução foi publicada na obra principal sobre Magyar escrito por Gusztáv Thirring²⁹ e ficou como referência inexplicável para os pesquisadores húngaros querendo saber onde estão os outros dois livros. Através de uma pesquisa sobre o documento original³⁰ que se encontra no Arquivo Histórico Ultramarino eu consegui desvelar esta dúvida. O manuscrito enviado foi a primeira parte das três partes sobre os Ovimbundu (Kimbundus de Magyar) que ele enviou à Hungria, e os restantes para serem enviadas, eram a segunda parte sobre os NGanguela e a terceira sobre os povos dos “desertos” de Mombuela.

Por final deve-se debruçar sobre a necessidade de publicar o manuscrito de Magyar na sua íntegra em vez de reeditar o texto editado de 1859. A edição húngara de 1859 sofreu uma significativa interferência pelo trabalho editorial de János

²⁹ THIRRING, G. Magyar László élete és tudományos működése, (Vida e atividade científica de László Magyar) Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1937.

³⁰ Carta de László Magyar ao governador de Benguela. Benguela, 9 de Junho de 1857. IN: AHU, Correspondência dos Governadores de Angola, 1857, doc. 1.

Hunfalvy. Ele tentou transformar o texto fresco, dinâmico de Magyar que passava bem para descrever a vida quotidiana africana para uma linguagem literária mais adequada aos critérios editoriais da Academia. A edição alemã sofreu ainda uma maior transformação com corte de parágrafos, notas importantes, expressões e termos em Umbundu. Assim qualquer futura edição da obra maior de Magyar e dos seus outros trabalhos sejam em húngaro ou em outro idioma deveriam usar exclusivamente a transcrição fidedigna do manuscrito original.

Epílogo

Fecharei este artigo com a melhor avaliação de Magyar feita por Richard F. Burton.

Este trabalho não é de um explorador ou um viajante, mas de alguém que se estabeleceu e viveu a sua vida num exílio por ele escolhido e aí faleceu. Na sua obra, não há nenhum traço de tensão ou pressa tão característicos dos viajantes. O autor confessa que não tinha nenhum livro a sua disposição que podia ter ajudado o seu trabalho. Daí que vem a originalidade da sua obra até direi, a fidedignidade. Ele alimenta-se da natureza e este modo de vida atrativo é refletido nos seus escritos. Conta até o dia a dia sem eventos, com fantástica frescura e ingenuidade. Descreve o quotidiano do seu lar africano como se passou na realidade. Estas descrições feitas com simplicidade e de fácil entendimento vão levar o leitor a entender muito melhor o Continente Negro como qualquer trabalho científico.³¹

³¹ BURTON, R. F. Ladislaus Magyar: His Residence in South Africa. IN: Metcalf BURTON Collection. Huntington Library. RFB 1394 (1-3). p. IV.-

Vajkai Zsófia

Adalékok Magyar László angolai utazásainak kutatásához¹

A magyar tudományos életben sok szó esik MAGYAR Lászlóról, életének, halálának rejtélyes mozzanatai foglalkoztatják a kutatókat és az érdeklődő közönséget is. Ugyanakkor választott hazájában, Angolában még mindig szinte ismeretlen, hozzáférhetőségének nyelvi akadályai vannak. Mindkét fél, a magyar és az angolai is egyaránt nyerhetnének azon, ha az 1990-es években (!) portugálra fordított könyve végre meg is jelenne. Lehetséges volna összevetni adatait más korabeli portugál utazókéval. A portugál gyarmati politika levéltári dokumentumainak tanulmányozása pedig talán hozzásegítene ahhoz, hogy élete egyes mozzanatait jobban megértsük. (1)

1981-87-ig családommal – férjem munkája miatt – Afrikában, Mozambikban és Angolában éltem. Soha nem készültem afrikanistának, így az utazás előtt fel kellett elevenítenem és kiegészítenem az egyetemen tanultakat. Így kerültem a Kalocsai Érseki Levéltárba, eredetiben elolvasni MENYHÁRT László és CZIMMERMANN István műveit, vettem elő MAGYAR László útleírásait, és a róla szóló irodalmat. Személyes kapcsolatba kerültem KRIZSÁN Lászlóval, aki felkért, hogy kiadás előtt álló, MENYHÁRT és CZIMMERMANN naplója és levelezését tartalmazó írásait lektoráljam. Maputóban és Luandában is bejártam a levéltárba, kevés sikerrel, mert több száz dokumentum átböngészése ellenére sem sikerült új dolgokat találni.

Hazatérésem után, 1989-ben BALASSA Iván ajánlására felkértek egy tanulmány írására a nagy portugál néprajztudós, Ernesto VEGA DE OLIVEIRA 80. születésnapjára tisztelgő emlékkötetbe, amely ott „MAGYAR László Afrika kutató

¹ A tanulmány hivatkozásait az előző és ezt követő szövegekkel ellentétben nem folytatólagosan közöljük, hanem meghagytuk saját, zárójeles hivatkozási rendszerét és számozását. Hasonlóképpen tiszteletben tartottuk a szerző nagybetűs név-kiemelését a főszövegben, ami szintén eltér a kötet többi közleményétől.

feljegyzései az angolai népek földműveléséről” címmel jelent meg. (2)

Azért választottam ezt a témát, mert Ernesto VEGA DE OLIVEIRA a szó klasszikus értelmében vett tárgyi néprajzos volt. A legtöbb publikációja „földművelés” tárgykörben íródott, ő volt az, aki részletesen leírta a hagyományos portugál paraszti gazdálkodást, amelyet még az 1960-as - 70-es években is Portugália szerte láthatott. Másrészt pedig munkahelyemen, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, noha Európán kívüli kutatásokkal nem foglalkoztunk, elvárták, hogy ilyen témákban jelenjünk meg nemzetközi fórumokon.

MAGYAR László viszonylagos ismeretlensége miatt a portugál nyelvterületen nagy teret szenteltem életútja ismertetésének, afrikai útjai felsorolásának, és megkíséreltem felvázolni tudományos jelentőségét. Ismertettem az addig megjelent, róla szóló fontosabb irodalmat. (3)

Mindezeket azért tartottam fontosnak, hogy a portugálul olvasó néprajzos kollégáknak jusson tudomására MAGYAR László jelentősége. Természetesen tudtam SEBESTYÉN Éva elkötelezettségéről MAGYAR László iránt, de az ő hallatlanul fontos közlései csak később jelentek meg.

Rátérve az angolaiak földművelésére, MAGYAR László írásait, leveleit végigolvassván külön választottam a gyűjtögető, állattenyésztő és földműves népeket. Ismertettem mindazt, amit látott és feljegyzett a földművelés egyes mozzanatairól, a használt szerszámokról, a termelt növényekről, a belőlük készült alapvető ételekről. A termelvények értékéről a cserekereskedelemben, s nem utolsó sorban arról, hogyan vélekedtek a helyiek a földművelésről, kinek volt az a kötelessége, maga MAGYAR hogyan kertészkedett, mely növényekről tudott, amelyek a gyarmati gazdálkodás során kerültek, vagy kerülhettek volna az afrikaiak kezére. Az ő ezekről való vélekedéseit egyébként viszont láttam a Levéltárban talált más iratokban is. (4) Bizonyára nagy érdeklődésre tarthatott számot MAGYAR beszámolója az arató ünnepekről és egyes varázsló szertartásokról, ahol a kultikus céllal gyűjtött vagy termesztett növények kaptak nagy szerepet. A tanulmányban sikerült elhelyezni MAGYAR rajzaiból nemcsak a

földműveléssel kapcsolatosakat, hanem többek közt a tipojahordást is, ahol meggyőződésem szerint MAGYAR a saját magát rajzolta meg, hacsak nagyon vázlatosan is. (5)

KRIZSÁN Lászlónak, és talán ennek a tanulmánynak köszönhetem, hogy a Magyar Földrajzi Múzeum meghívott a MAGYAR László születésének 175. évfordulóján 1993-ban rendezett tudományos előadó ülésre, ahol „MAGYAR László Angolája - portugál szemmel” címen tartottam előadást. (6) Közrejátszott az is, hogy a kilencvenes években Lisszabonban éltem, és újra kezdtem foglalkozni a MAGYAR László kutatással. A Tengerentúli Történeti Levéltárban tett látogatásaim során megismertem és kézbe vehettem azokat a dokumentumokat, amelyek létezéséről eddig csak irodalmi utalásokból értesülhettünk. Jelentős ismeretlen anyagot nem találtam, de néhány olyat igen, amit talán nem ártana kiegészítésképpen bevenni a MAGYAR László korabeli Afrikát jobban megvilágító feljegyzések közé. Egyik célom szót ejteni ezekről.

A másik: már luandai tartózkodásom alatt felmerült MAGYAR László könyve portugálra fordításának gondolata, ami most, születésének 200. évfordulóját ünnepeelve végre megvalósulni látszik! Az angolai etnográfusok ismerték a nevét, de ennél többet nemigen tudtak róla, még azt sem, hogy magyar volt, mert címről legalább is a könyve német verzióját ismerték. (7) Abban viszont mindenki biztos volt, hogy a luandai Néprajzi Múzeum Chivilunga szobra - amelyet később sajnálatosan elloptak - MAGYAR László gyűjteményéből származik. (8)

Lisszaboni tartózkodásom alatt újra napirendre került a portugál fordítás gondolata, és szeretném ismertetni, hogy milyen erőfeszítések történtek akkor ennek érdekében, és miért lenne ez Angolában ma is olyan fontos.

Lisszabonban ismertem meg Alexandra Apariciót, aki Budapesten tanult és végzett történelem-levéltár szakon. Szakdolgozatát MAGYAR Lászlóról írta, és az ő kezéhez is eljutottak a SEBESTYÉN Éva által később feldolgozott, addig ismeretlen MAGYAR László levelek és hagyatéki leltár. Írt erről egy ismertető tanulmányt, és, mint hajdan MAGYAR László, szerette volna, ragaszkodott hozzá, hogy Magyarországon,

magyarul jelenjen meg először. Mivel magyar nyelvtudásában nem érezte teljesen biztosnak magát, engem kért meg, hogy fordítsam le és helyezzem el az Ethnographia c. folyóiratban. Ez 1994-ben történt, és a kéziratnak majdnem olyan hányattatott sors jutott, mint a MAGYAR Lászlóénak. Hosszas huza-vona után 2001-ben jelent meg az én fordításomban, jegyzeteimmel és utószavammal. (9) Alexandra APARICIO ma az Angolai Nemzeti Levéltár igazgatója, és nem felejtette el MAGYAR Lászlót!

1995-ben mindkettőnket meghívtak Luandába a „Népek és kultúrák találkozása Angolában” című tudományos tanácskozásra, amelynél alkalmasabb helyet nem is találhattunk volna arra, hogy MAGYAR László nevét ismertebbé tegyék a portugál nyelvű Afrika kutatás számára. (10) A konferenciát a „Portugál Felfedezések Megünneplésére Alakult Nemzeti Bizottság” szervezte, amely azokban az években – a felfedezések 500. évfordulóját ünnepeleendő – nemcsak Portugáliában, hanem annak volt gyarmatain is ünnepeket, tudományos ülésszakokat, kiállításokat szervezett, és ezek anyagait szebbnél szebb kiadványokban adta közre. Az angolai szeminárium célja az volt, hogy álljon össze egy egységes szöttes, amelybe a szálakat az angolai utazók leírásai adják a XVI. századtól a XX.-ik, és meg lehessen írni majd ezek alapján, természetesen más forrásokat is felhasználva Angola történetét. (11) A másik, kimondatlan, vagy félig kimondott cél pedig, hogy az ország történetét az angolaiak szemszögéből láttassák, ne felülről, kívülről, Európából.

Alexandra APARICIO, (aki akkor már az Angolai Nemzeti Történeti Levéltárban dolgozott) előadásának címe: Egy magyar a biéiek között a XIX. század derekán: kapcsolatainak elemzése és értelmezése. (12) Előadásában tetten érhattük azt, amit az előbb mondtam: más szemmel olvasta MAGYAR írásait, mint mi, noha következtetéseink sok esetben megegyeznek. Kölcsönös előnyökkel járó kompromisszumként értékeli a törzsfő és MAGYAR közt létrejött egységet. MAGYAR számára váratlan ajándék, lehetőség lett a főnöki feleség, de hogy tényleg hasznára legyen, be kellett integrálódnia az afrikai társadalomba. (13) Ugyanakkor az afrikai törzsfő is alkalmazkodott: azt a lányát adta hozzá, aki ismerte az európaiak szokásait.

MAGYAR haza írt leveleit olvasva a szerző úgy látja, hogy azokat minden esetben áthatja a hazaszeretet, a családhoz írottak optimizmust sugároznak, olyan emberét, aki valóra váltja gyermekkori álmait. Visszafogottabbak azok a levelek, amelyeket az Akadémiának írt. De minden írásában benne van az afrikai társadalom felé való közelítés, élete utolsó szakaszában már barátainak, társainak, családjának tekintette őket. (14) Ebben különbözött más utazóktól, amely körökben szokás volt az afrikaiakat barbár népségnek tekinteni, akik fejlődéséhez feltétlen szükség van az európaiak segítségére. MAGYAR-nál ez nem olyan szembetűnő, írja Alexandra APARICIO, talán, mert egy olyan országból jött, amely elnyomás alatt sínylődött. (15) Sem tettei, sem gondolkodásmódja nem hasonlított a többi utazóéhoz. Ez a viszony kölcsönös volt: őt jobban elfogadták az angolaiak, mint a többi európaiat. (16) Ugyanakkor ellentmondásos is volt ez a viszony – leg szembe tűnőbben, amikor a biéiekről ír – brutálisnak, kegyetlennek tartotta szokásaikat, rabló, lusta, kéjsóvár, nyereszkes népségnek titulálta őket. Ugyanakkor dicsérte szép termetüket, jó kiállításukat, éles eszüket. (17)

Közel 150 év távlatából visszagondolva úgy látom, hogy mivel utazónk írásait magyar olvasóknak szánta, akik semmit se tudtak Afrikáról, nem is tehetett volna mást, mint elítélően nyilatkozni a barbár szokásokról, még ha ő azokat egy idő után értette és el is fogadta. Őt tartották volna olvasói vadembernek, ha nem így tesz. Angolai olvasója, Alexandra APARICIO rossz néven is veszi, hogy ilyen sok rosszat írt azokról, akik közt oly sokáig élt. (18)

Az én előadásom címe a luandai konferencián: „Egy magyar utazó Angolában. MAGYAR László (1818-1864) angolai utazásainak dokumentumai a Tengerentúli Történeti Levéltárban.” (19) Hangsúlyozom, hogy olyan kutatók előtt beszéltünk mindketten MAGYAR Lászlóról, akik csak hírből ismerték, ezért sok mindent el kellett mondani életéről, megtett útjairól, ami itthon mindenki számára ismeretes. Én a címben említett dokumentumokról beszéltem, amelyek közül most hármat szeretnék felidézni.

1. SÁ DA BANDEIRA (20) átirata arról, hogy szükségessé válik Angola földrajzi térképészeti munkálatainak elkezdése. Erre két alkalmas jelölt is van, mindkettő tiszt, egyik a mossamedesi kormányzó, másik a benguellai pártfogoltja. (21) Ez utóbbi MAGYAR László volt. Az irat azért fontos, mert itt található az első utalás az ő később kibontakozó, térképkészítéssel kapcsolatos ügyére.
2. A Tengerentúli Tanács megvitatta José Carlos Conrado CHELMICKY őrnagy felajánlását Angolában végzendő különféle munkákra. (22) Ezen ajánlat miatt rendeli el SÁ DA BANDEIRA, hogy vizsgálják ki, elkezdte-e MAGYAR a felmérést. Az őrnagyot ettől függően bízzák meg az adatok ellenőrzésével, vagy a felmérés kiegészítésével azokon a területeken, ahol MAGYAR még nem járt.
3. MAGYAR László akkor (1995) még nem közölt levele a lucirai portugál hatóságokhoz, amelyben saját és két szomszédja nevében feljelenti Manuel José CORREIA ültetvényest illegális rabszolga kereskedése miatt. (23) Néhány évvel előtt dicsérőleg ír erről a személyről nagyszerű gyömbér ültetvénye miatt. (24)

Az említetteken kívül a lisszaboni Tengerentúli Történeti Levéltárban számos olyan irat található, - köztük rengeteg feldolgozatlan - amelyek megvilágítják a portugálok XIX. századi gyarmati politikáját, leírják a meghódított területeket, az azokon való berendezkedésüket, vagy annak tervezett lehetőségét. Kicsi a valószínűsége, de nem lehetetlen, hogy bennük közvetlen utalás lenne MAGYAR Lászlóra, de arról a világról, amelyben élt, sokat megtudhatunk.

Szeretnék néhány példát felhozni.

1. Azon kérdésekre adott feleletek, amelyeket a Tengerentúli Tanács mélyen tisztelt Titkár Ura tett fel 1852. szept. 30-án kelteve Francisco de SALLES FERREIRA őrnagy úrnak. (25). Ez egy 46 oldalas iratcsomó, amely kérdés-felelet formájában felsorolja az angolai gyarmat ügy legfontosabb tennivalóit, többek közt a kormányzat által birtokba venni

kívánt területeket, az ismert helyi főnökök nevét, és konkrét javaslatokat Bié meghódítására, akár a törzsi ellenségeskedés egyes kihasználásával is.

2. A Tengerentúli Tanács átirata a királynőhöz angolai kikötők telepítése és területfoglalás ügyében, 1852. (26)

Az átirat emlékeztet az angolokkal történt 1838-as Afrika felosztásra, és sürgeti, hogy keressenek Benguellától délebbre is alkalmas kikötőket, nehogy más népek vessék meg ott a lábukat. Sürgeti továbbá, hogy keressenek hajózható folyókat, amelyeken be lehet hatolni a szárazföld belsejébe, utalva arra, hogy még a Cunene folyása is nagyrészt feltáratlan. Azt gondolom, hogy ez volt az oka MAGYAR és CHELMICKY portugálok részéről való támogatásának, mert nem gyarmatosító hatalmakat képviseltek, és égetően szükséges volt a munkájuk.

3. Az Angolai Gyarmat Főkörmányzata Hivatalos Lapja (27) 1857. július 18-i számában közzétesz egy hirdetést, mely szerint rövidesen egy osztrák-magyar zászló alatt haladó hajó köt ki Angolában, Brazíliából Európa felé haladva. Felhívja a figyelmet, hogy akinek küldeménye van ebbe az országba, juttassa el időben a kikötőbe. Nem tudhatott MAGYAR is egy ilyen hajóról? Ugyancsak a hivatalos lapban olvasható 1856. december 13-án José Maria MERGÚ kapitány jelentése Jaga országban tett útjáról. (28) Ránk vár a feladat, hogy ezt a leírást összevegyük MAGYAR Zsága országról írt beszámolójával. (29)

Rátérve MAGYAR László könyvének portugál nyelvű kiadása tervére, közreadok ebben az ügyben folytatott levelezéséből néhány részletet, amelyből kitűnik, miért tartották Angolában fontosnak, és milyen további kutatási lehetőségek rejlenek a vele való foglalkozásban?

Dra. Maria da Conceição NETO angolai történész professzor asszony 1993. május 31-én kelt levele Dr. Joaquim PAIS BRITOhoz, a lisszaboni Ethnologiai Múzeum akkori igazgatójához, amelyet nekem később másolatban küldött el. A levél első részében MAGYAR László életét, Angolába kerülése

körülményeit, megtett útjait és a kiadásra javasolt könyvet mutatja be. (A német nyelvű kiadást használták.)

„Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857 von Ladislau Magyar - aus dem Ungarischen von Johann Hunfalvy – Erster Band. Mit einer Landkarte und acht Lithographien. Pest und Leipzig 1859.

az első magyar kiadás - Magyar László délafrikai utazásai 1849-57 években I. kötet Egy földképpel s 8 kőiratú táblával, Pest 1859 - német fordítása”

„A műnek felbecsülhetetlen értéke van az angolai történetírás számára, különösen a központi ország rész tekintetében. Az eddig ismert írásos források közül Magyar munkája tartalmazza a legrészletesebb leírást a XIX. század közepéről az Ovimbunduk társadalmi és politikai viszonyairól, szokásaikról, és nyelvéről. A portugál Silva Porto naplója (amelynek szintén nincs még teljes kiadása), a másik korabeli alapforrás, ez utóbbi átfogóbb és lényegesen hosszabb időszakot ölel fel, ám láthatóan nem került olyan közelségbe a helyi afrikai kultúrával, mint a magyar utazó. A korábbi vagy egyidejű beszámolók összehasonlíthatatlanul kevesebb információt tartalmaznak mint Ladislau Magyar munkája. Az Angola középső részével foglalkozó tudományos munkák nem nélkülözhetik a Magyar munkájára vonatkozó hivatkozásokat, viszont sajnálatos módon nem áll rendelkezésre egyik olyan munkanyelven sem, amelyet a Szaharától lefelé élő afrikai kutatók használnak (angol, francia, portugál).

Emellett, a könyv szép példája a múlt századi útleírásnak, sok kaland és érdekes epizód leírásával, amely felkeltheti a tudományosságra kevésbé fogékony szélesebb közönség érdeklődését is.”

Ezután a kiadásra javasolt mű fordítása akkori helyzetének ismertetése következik, ebből egy fontos részlet:

„A más bibliográfiai forrásokkal és dokumentumokkal való összevetés, a korabeli portugál dokumentumok tanulmányozása lehetővé tette, hogy néhány bizonytalanságot pontosítsunk és a mai olvasó számára szükséges jegyzetekkel lássuk el a művet.... Az angolai nyelvek intézete (Instituto de Linguas Nacionais) közreműködött a könyvben szereplő 700 umbundu kifejezés összevetésével a mai umbundu nyelvhasználat szerint.”

Az angolai történész asszony értelmezései és kiigazításai számunkra is tanulságosak lennének, a XIX. századi törzsi nyelvi kifejezések pedig az angolai nyelvek tanulmányozóinak nélkülözhetetlenek.

„Végül pedig az Angolai Írószövetség (amely a mű kiadását kezdeményezte) fedezte Dr. Sebestyén Éva magyar antropológus és egyetem tanár luandai látogatását és egyhónapos tanulmányútját, hogy a kiadás teljes szöveghűsége érdekében az egész fordítást összevesse az eredeti kézirattal (a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában lévő eredeti kézirat fénymásolata alapján). Az Angolai Írószövetség ezen túlmenően finanszírozta azt is, hogy a magyar kutató lefordítsa azt a fejezetet, és jegyzeteket, amelyeket a németnyelvű kiadás nem tartalmazott.”

„A Magyar Tudományos Akadémia az Angolai Írószövetség kérésére megadta a szükséges hozzájárulásokat is.”

Egy másik levélben a kiadást nehezítő körülményekre hivatkozik.

Dra. Maria Conceição NETO levele VAJKAI Zsófiának Lisszabonba. Luanda, 1994. április.

„Ahogy várható volt, hazámban a helyzet súlyosbodott, és óriási lelki erő, elszántság kell ahhoz, hogy bármit elintézzünk. Ennek ellenére a héten sikerült a kézirat nyomdai előkészítését befejezni. Bízom abban, hogy a kontrollszerkesztés és tördelés után, a szokásos luandai zűröket is beszámítva /áramszünet, elromlott gépek, beteg alkalmazottak, stb./ májusra készen lesz...Talán sikerül mellékelnem a könyvben látható eredeti térkép másolatát, természetesen a magyar magyarázó szövegekkel együtt, noha azok nem mindegyikével értek egyet...”

Még egy részletet idézek fel a levélből, amely az én angolai földművelés tanulmányom egy részletét bírálta:

„Ami a Cuanhamakat és szomszédaikat illeti, hivatkoznod kellett volna a portugál Bernardino José Brochado-ra, aki kevéssel Magyar előtt járt náluk és jelentést írt az útról, amiben szó van a mukankalacról is.”

(30.) Az a véleményem, hogy roppant érdekes lenne összevetni e két, az Angola déli részén élő népekről szóló leírást. Ezt megtenni nehéz lenne annak, aki nem olvas mindkét nyelven, portugálul és magyarul is, mint Te.”

Ez utóbbit olyan felvetésnek tartom, amellyel érdemes lenne foglalkozni!

Sajnos a kiadás ügye akkor abbamaradt.

2018-ban Magyar László születésének 200. évfordulóját méltóképpen megünnepelte az érdi Földrajzi Múzeum, Ötömös, a Magyar Tudományos Akadémia és szülővárosa, Szombathely. Biernaczky Szilárd a tanácskozásokkal szinte egy időben, a Vasi Szemlében megjelent (31) tanulmánya sorra veszi mindazt, amit megtettünk Magyar Lászlóért, és mi az, ami még várat magára. Egyik legfontosabb ezek közül „...tudósunk hazai és külföldi megmérettetése...hogyan... a nemzetközi tudománynak... forrásává váljon...” (32)

Ez így igaz, de én most is a legfontosabbnak a portugál nyelvi megjelenést tartom, amire a mai körülmények közt – 25 év után! – van lehetőség! Maria Conceição Neto asszony közelgő budapesti látogatása ezt a célt szolgálja, és megkezdődött az útinapló fordítása is. /33/ Én azért tartom olyan fontosnak, mert nekünk ez tudomány, és „kaland”. De Angolának a múltja, és történelme.

JEGYZETEK

1. VAJKAI ZSÓFIA néprajzkutató, ny. múzeológus. Jelen tanulmány rövidített és aktualitásokkal kiegészített változata annak az előadásnak, amely a „Magyar László és az Afrika kutatás - egy életút nyomában” c. Tudománytörténeti Konferencián hangzott el. Érd, Földrajzi Múzeum, 2012. 09. 05.
2. In: BAPTISTA, F.O., PAIS DE BRITO, J., BRAGA, M., PEREIRA, B. (szerk.): Estudos em homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira, Lisboa, 1989. 825-850.pp.
3. THIRRING Gusztáv: Magyar László élete és működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Budapest, 1937., ECSEDY Csaba: Magyar László, 1818-1964. Ethnographia, 1969. 557-564. pp. LISTOWEL, Judit: The other Livingstone, Londres, 1974., KRIZSÁN László: Magyar László. Budapest, 1983., FODOR István: Introduction to the history of Umbundu. László Magyar's recorde (1859) and the later sources. Budapest, 1983.
4. Cukornád termesztés Mossamedesben. AHU, Conselho Ultramarino (Arquivo) Angola, Pasta 5. Doc. 153. 1852. júl. 1., Dohány és gyapot termesztés u.o. doc. 47. 1852., Burgonya termesztés kivitelre is , Conselho Ultramarino, Direcçion Geral de Ultramar, Angola, Pasta 48. Doc. 1864. aug. 26. Lisboa
5. Ld. Magyar László rajzának másolatát: SEBESTYÉN Éva: Kaland és kutatás Afrikában, Bp. 2008. 269.p.
6. Ld. VAJKAI Zsófia: Magyar László Angolája - portugál szemmel. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 13. 2004. 23-36.pp.
7. Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849-1857 von Ladislau Magyar - aus dem Ungarischen von Johann Hunfalvy - Erster Band. Mit einer Landkarte und acht Lithographien, Pest und Leipzig, 1859.
8. Ld. VAJKAI Zsófia: Magyar László feljegyzései az angolai népek földműveléséről. In: Estudos...850. p.
9. APARICIO, Alexandra: Ismeretlen dokumentumok Magyar Lászlóról. Ethnographia, 2001. 223-245. pp.

10. A konferenciát a „Portugál Felfedezések Megünneplésére Alakult Nemzeti Bizottság” szervezte, amely azokban az években – a felfedezések 500. évfordulóját ünnepeleendő - nemcsak Portugáliában, hanem annak volt gyarmatain is ünnepeket, tudományos ülészeket, kiállításokat szervezett, és ezek anyagát szebbnél szebb kiadványokban tette közzé.
11. Actas do Seminario: Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995. Luanda, 1995. 510 p. Maria Emilia Madeira Santos, (a lisszaboni Trópusi Kutatási Központ Kartográfiai Intézete) köszöntő szavaival.
12. APARICIO, Alexandra: Um Húngaro entre Bienes em Meados do Século XIX. Interpretação e Análise das suas Relações. In: i.m., 391-405. pp..
13. i.m. 396. p.
14. i.m. 398.p.
15. i.m. 399. p.
16. i.m. 401. p.
17. i.m. 398.p.
18. i.m.i.h.
19. VAJKAI Zsófia:Um Húngaro em Angola. Viagens de Ladislau Magyar (1818-1864) através dos Documentos do AHU, In: i.m. 361-375. pp.
20. Bernardo de Sá da Bandeira Nogueira, a haladó szellemű portugál államférfi, hosszú politikai pályafutása alatt szolgálta a portugál gyarmatügyet. Volt tengerészeti, majd hadügy miniszter, 1868-tól pedig maga alakít kabinetet, és a Tengerentúli Tanács elnökeként az afrikai gyarmatok felvirágoztatását tekinti szívügyének.
21. Arquivo Historico Ultramarino (a továbbiakban AHU), Conselho Ultramarino, Direcção Geral do Ultramar, Angola (Arquivo), Pasta 2. Doc. 1852. május 6.
22. AHU, Direcção Geral do Ultramar, Conselho Ultramarino, Angola (Correspondencia) pasta 17. doc. 18. 1856. augusztus 21.és AHU, Conselho Ultramarino, Angola (Arquivo), pasta 37. doc. 375. 1856.

23. AHU, Correspondencia, Angola, pasta 28 (633), doc. 121. 1861. április 27., másolat
24. Resposta do Sr. Ladislau Magyar ... sobre a existencia do gengibre nesta provincia... In: Boletim Official do Governo Geral da Província de Angola, nro 615., 1857.
25. AHU, Conselho Ultramarino (Arquivo) Angola, pasta 10. doc. 134. 1853. május31.
26. AHU, Conselho Ultramarino Direcção Geral do Ultramar, Angola, 1851- 52. pasta 2. doc. 1852. szeptember 28.
27. Boletim Official do Governo Geral da Província de Angola, 1857. július 18.
28. Boletim Official do Governo Geral da Província de Angola, 1856. december 13. José Maria Mergú kapitány kilétére nem találtam adatokat.
29. A zságákról: Ecsedy Csaba jegyzete. In: Messzi népek magyar kutatói, I. kötet, Budapest, 1978.226. p.
30. Brochado, Bernardino, José egyike volt az első portugál utazóknak, akik megtelepedtek Angola belsejében, és utazásait le is írta tudósítás formában Descrição das terras Humbe, Camba, Mulondo, Quanhama e otros, sua população, seus costumes, vestuários, etc. In: Boletim e Annales do Conselho Ultramarino, Lisboa, 1854/58.
31. BIERNACZKY Szilárd: Magyar László szellemi hagyatékáról (Az elvégzett és el nem végzett kutatási feladatokról – születése 200. évfordulóján) In: Vasi Szemle, 2018. 5. sz. 523-551.pp.
32. i.m. 543. p.
33. Rákóczi István szíves közlése. Szintén tőle tudom, hogy bár a fordítás még nem jelent meg egészében, de a szerkesztő asszony odaadta betekintésre a Magyarra is foglalkozó kutatóknak. Így portugálul olvasható: A breve informação acerca dos Moluva e dos Estados Lobal és Preparativos para a viagem aos países do Interior. In: Percursos da modernidade em Angola:dinâmicas comerciais e transformações sociais no século XIX., Lisboa: Instituto de Investigação Científica Tropical: Instituto da Cooperação portuguesa, 1997. 719-

732.pp. és 715-718. pp., (Isabel Castro Henriques doktori disszertációja része)

IRODALOM

- APARICIO, ALEXANDRA: Um Húngaro entre Bienes em Meados do Século XIX. Interpretação e Análise das suas Relações. (Egy magyar a Biéiek közt a XIX. sz. közepén. Kapcsolatainak elemzése és értelmezése.) In: Actas do Seminario: Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995. Luanda, 1995. 510 p., 391-405. pp..
- APARICIO, ALEXANDRA: Ismeretlen dokumentumok Magyar Lászlóról. Ethnographia, 2001. 223-245. pp. Budapest.
- BIERNACZKY SZILÁRD: Magyar László szellemi hagyatékáról. (Az elvégzett és el nem végzett kutatási feladatokról – születése 200. évfordulóján.) In: Vasi Szemle, 2018. 5.sz. 515-523.pp. Szombathely.
- ECSEDY CSABA: Magyar László, 1818-1864. Ethnographia, 1969. 557-564. pp.
- ECSEDY CSABA (válogatta és jegyzeteit írta): Magyar László. In: Messzi népek magyar kutatói, Gondolat, Budapest, 1968. I. 412 p.
- FODOR ISTVÁN: Introduction to the history of Umbundu. László Magyar's recorde (1859) and the later sources. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- KRIZSÁN LÁSZLÓ: Magyar László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- KRIZSÁN LÁSZLÓ: Magyar László afrikai levelei. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10. 1991. 82-84. pp.
- KRIZSÁN LÁSZLÓ: Ismeretlen okmányok a Zambézi menti „magyar missziók” történetéhez (Részletek Czimmermann István SJ afrikai misszionárius leveleiből) Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 11. 1992. 77-80. pp.
- LISTOWEL, JUDIT: The other Livingstone. Julien Friedmann, London, 1974.
- SEBESTYÉN ÉVA: Mi volt Magyar László halálának az oka? Africana Hungarica, 2007. 2.évfolyam, 1-2. szám, 157-185. pp.

- SEBESTYÉN ÉVA: Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008. 288 p.
- SEBESTYÉN ÉVA (közreadó): Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből. Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 147 p.
- SEBESTYÉN ÉVA (közreadó): Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1857-es években. Balassi Kiadó, Budapest, 2012. 332 p.
- THIRRING GUSZTÁV: Magyar László élete és működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Budapest, 1937. Kilián.
- VAJKAI ZSÓFIA: As anotações de László Magyar, explorador de Africa, sobre a agricultura dos povos angolanos. (Magyar László feljegyzései az angolai népek földműveléséről.) In.: Baptista, F.O., Pais de Brito, J., Braga, M., Pereira, B. (szerk.) :Estudos em homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira, Lisboa, 1989. 825-850.pp. Instituto Nacional de Investigação Científica, Centro de Estudos Etnologia
- VAJKAI ZSÓFIA: Um Húngaro em Angola. Viagens de Ladislau Magyar (1818-1864) através dos Documentos do AHU (Egy magyar Angolában. Magyar László...utazásai a Tengerentúli Levéltár iratainak tükrében.) In: Actas do Seminario: Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995. Luanda, 1995. 510 p., 391-405. pp.
- VAJKAI ZSÓFIA (fordította és jegyzetekkel ellátta): Aparicio, Alexandra: Ismeretlen dokumentumok Magyar Lászlóról. Ethnographia, 2001. 223-245. pp.
- VAJKAI ZSÓFIA: Magyar László Angolája – portugál szemmel. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 13. 2004. 23-36.pp.
- VÉBER KÁROLY (szerkesztette): Magyar László afrikai utazásai. Panoráma Kiadó, Budapest, 1985. 479 p.

T. Horváth Attila

Szuahéli expanzió Kelet-Afrikában és a Kongó-medencében a XIX. század második felében

Magyar László munkásságának egyik jellegzetes vonása, hogy megfigyeléseit és földrajzi felfedezéseit jelentős külső patrónusok nélkül, helyismeretére és sok esetben a helyi támogatók jóindulatára alapozva végezte. Felfedezéseit olyan karavánutak révén tette meg, amelyekre Afrika más régióiban is példát találunk. Az e vállalkozásokhoz szükséges anyagi háttér megteremtésének oka és következménye volt a karavánok kereskedelmi tevékenysége is.

A magyar kutató élete egybeesik a – jobbára kereskedelmi célok mentén szerveződő – kelet-afrikai suuahéli karavánoknak a Kongó-medencéig történő behatolásával. Magyar halála évében (1864) az első suuahéli kereskedők által alapított, a Kongó mellékfolyóinál lévő állomáshelyek már több éves múltra tekintettek vissza. Bár a suuahélik földrajzi mozgástere csak áttételesen érintette a délkelet-afrikai kereskedelmi kapcsolati hálózatokat, Magyar László ismerte e kereskedők mozgását és kutatási céljait is nagymértékben befolyásolták a suuahélik által megtett utazások.

Az alábbi tanulmányban e suuahéli kereskedők tevékenységének a földrajzi aspektusát vázolom fel, valamint felvillantom a helyi politikai rendszerekre gyakorolt hatását.¹

A 19. század második felében drámai változások zajlottak le Afrikában, amelyek legjellemzőbb mozzanata a gyarmatosító hatalmak aktivitásának az élénkülése volt. E folyamatot az Afrikáért való „versenyfutás” a nyolcvanas évektől még inkább felgyorsította. Mindezekkel összefüggésben történeti elemzések sora vizsgálja az afrikai népek ellenállását, a hagyományos

¹ A szerző T. Horváth Attila történész, könyvtáros, az ELTE TáTK Nemzetközi Tanulmányok alapképzésének Afrika régiós tárgyát oktatja, emellett a Pécsi Tudományegyetem Afrikai Kutatóközpontjának a külső munkatársa. E tanulmány jórészt a 2009-ben megvédett – eddig publikálatlan – PhD disszertáció egyik fejezetének átdolgozott változatára épül.

politikai struktúrák átalakulását, és a modern gyarmati államok születését. Az európai törekvéseken kívül sokkal kevésbé közismertek azok a lépések, amelyeket az afrikai szinten korábban súlytalan hatalom, Omán tett azért, hogy az Afrika kínálta gazdasági lehetőségeket kihasználja. Az ománi szultánok, országuk központját a kelet-afrikai partok mellett fekvő Zanzibár szigetére áttéve (1840) a század második felében folyamatosan próbálkoztak azzal, hogy egyfajta gyarmatot – vagy legalábbis befolyási övezetet – hozzanak létre a szigethez közel fekvő területeken. Ez a törekvés térben és időben váltakozó sikerrel járt, de a század vége felé az e politikát képviselő zanzibári kereskedők már óriási területet jártak be, hogy főként az elefántcsont és a rabszolgák kereskedelmére alapozva csinálják meg szerencséjüket. (A kereskedés gyakorlatáról az egyik legértékesebb írott forrás egy Hamed ben Muhammad el-Murjebi, más néven Tippu Tip nevű kereskedőnek az emlékirata, amelyből később idézünk, és amelyet 1905-ben bekövetkezett halála előtt írt le egy Zanzibáron élő német gyarmati tisztviselőnek.)

Mindeközben maga Zanzibár is gyökeresen átalakult, mert a sziget az új típusú ültetvényes rabszolga-gazdálkodás eredményeképpen bekapcsolódott a világ gazdaságba. E változások óriási társadalmi-demográfiai átrétegződéssel jártak. A szuahéli társadalom a korábbi évszázadok során képes volt a rabszolgákat néhány generáción belül asszimilálni, de ez a folyamat most megszakadt. A kereskedők útjainak legnyugatibb végpontja a Kongó-medencében volt. Itt alapították meg sajátos kereskedő-államukat – más megközelítésben csak befolyási övezetüket – amelynek sikere akkora volt, hogy az európai gyarmati berendezkedés kezdeti fázisának stratégiai lépéseit is nagymértékben befolyásolták.

Zanzibár a mai Kisanganitól, a legnyugatibb településtől ahol e kereskedők megtelepedtek körülbelül 1600 kilométerre található. Ekkora kiterjedésű területen természetesen a kereskedőbirodalom befolyása nem érvényesült egyforma mértékben: a centrumtól távolabb általában csökkent. A kereskedelem intenzitását nagymértékben befolyásolták a már meglévő és működő kapcsolati hálózatok, valamint a

kereskedőkkel kapcsolatba kerülő főnökségek, kisebb-nagyobb államalakulatok.

A zanzibári kereskedők három nagyobb utat, kereskedelmi vonzaskörzetet követtek a karavánutak vezetésekor. Ez a három fő csapásirány nagy földrajzi területeket fedett le amelyekben természetesen nem különálló kereskedelmi rendszerek működtek, hanem kapcsolatban álltak egymással. E kelet-nyugati irányú kereskedelmet észak-déli irányban is összekötötte egy út, amely a Nyassa-tó és a Viktória tó körül élő népesség közötti cserét biztosította – többszörös áttétellel.

Az első nagyobb útvonal délen, Kilvából indult ki, és a *jao* nép és a Nyassa tó területét érintve Msiri birodalmát, valamint a déli királyságokat célozta meg. Ez egy nagyon ősi útvonal volt és elsősorban a jaók már meglévő kapcsolatrendszerére épült, akik a 19. század derekáig elsősorban elefántcsonttal kereskedtek nagy mennyiségben. 1840 körül még a kelet-afrikai export közel harmadát adták, de a század végére ez a mennyiség néhány százalékra csökkent. A másik fontos áru a rabszolga volt: az összes kelet-afrikai rabszolgának közel háromnegyedét Kilvából szállították el, nagy részük Zanzibárra került. Olyan sok embert hurcoltak el a kereskedők a Nyassa-tó vidékéről, hogy a *wanyassa* (ami a „Nyassa-vidékről származó embereket” jelöli) név általánosságban jelölte a szolgát-rabszolgát.² A kilvai útvonal vonzaskörzetéből egy kisebb volumenű útvonal egészen délre, Sofala felé is vezetett. A kilvai rabszolgapiacról francia kereskedők nagy mennyiségben szállítottak rabszolgákat a Mascarenhas-szigetekre is.

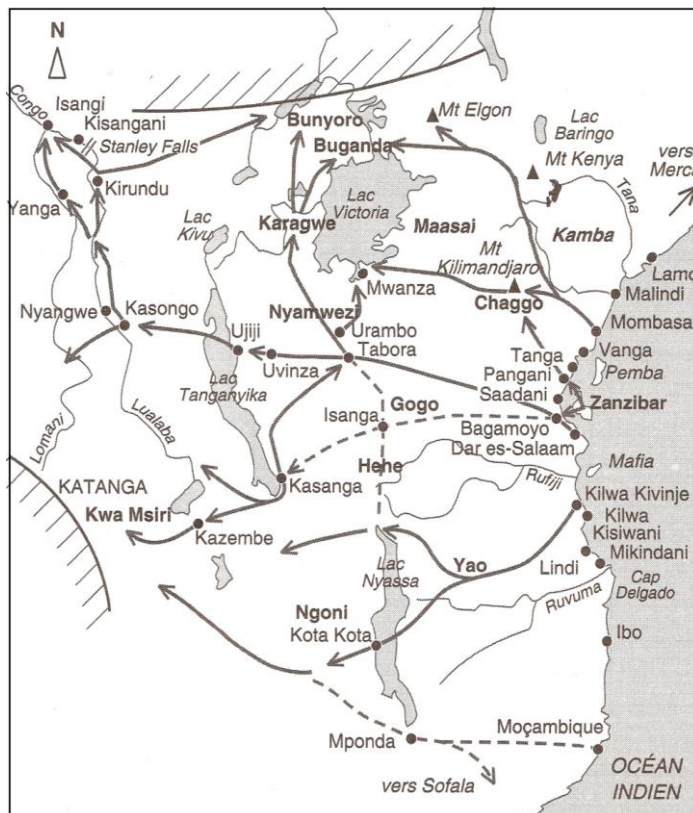
A második út az északi kikötővárosokból, Mombasából, Lamuból vezetett a Nagy Tavak környéki királyságokhoz, Bugandába és Bunyoróba, valamint a Kilimandzsáró és a Kenya-hegy népeihez. Ezekben a kikötővárosokban sok indiai és arabiai kereskedő élt, akik aktivitásának eredményeképpen a zanzibári fellendülés idején sem csökkent lényegesen a Keletre tartó export

² M'BOKOLO, Elikia: *Afrique Noire. Histoire et civilisations*, Tome II: XIXe-Xxe siècles, HATIER-AUPELF Kiadó, Paris, 1992, p. 218.

volumene. A kedvező zanzibári vámok csak egy viszonylag kis részét térítették el a kereskedelmi forgalomnak.

Kilvához hasonlóan a század derekáig e kikötővárosokból is kevés önálló arab-szuahéli karaván indult, a kereskedelmet inkább a hátszországban élő népcsoportok régóta létező kapcsolatai biztosították. Szomálik, kambák és a Mombasa mögötti sávban élő *mijikenda* népesség folytatott kereskedelmet elefántcsonttal, állatbőrökkel, fával, gabonával. Lamu és Mombasa közvetlen hátszországában az elefántcsont ritkulásával kieső bevételeket a hatvanas-hetvenes évektől egyre inkább a mezőgazdasági tevékenység pótolta. Sok rabszolgát vásárolnak a földtulajdonosok hogy a nyolcvanas évekre évente több ezer tonna rizst, kukoricát, kölest és szezámot exportáljanak.

Zanzibár kereskedelmi útvonalai és befolyási övezetei Kelet-Afrikában

A folyamatos vonalak a fő-, a szaggatottak a másodlagos jelentőségű utakat, a vastagított betűk pedig az etnikai-politikai formációkat jelzik. A satírozott területek más kereskedelmi övezeteket mutatnak: Magyar László tevékenysége a térképen délnyugaton jelzett kapcsolatrendszerhez köthető. Forrás: M'BOKOLO i.m. p. 219. nyomán saját szerkesztés (2018).

Ez a két terület, tehát a Mrima-parthoz (kissé leegyszerűsítve: a Zanzibárhoz közeli partvidéki sávhoz) képest északi és a déli városok hatósugarában található régiók csak perifériális jelentőségűek voltak a zanzibári kereskedelem fellendítésében. A Mrima-parton fekvő településekről, elsősorban Panganiból és Bagamoyóból indult Unyamwezi, majd később a Kongó-medence felé a legnagyobb volumenű útvonal, de innen kisebb jelentőségű utak is vezettek északnyugati irányban a Kilimandzsáró, délkeleti irányba pedig Ugogón keresztül Kazembe felé. Az áruféleségek változatosságát és nagysága és a közvetlen és közvetett hatás tekintve ez az út a legfontosabb. Hasonlóan a többihez, ezen az úton is kitaposott ösvényeket követhettek a kereskedők: a nyamvezi nép élénk kereskedelmet folytatott a Tanganyika-tótól keletre eső területeken. A nyamvezik elsősorban sóval, bőrökkel és kisebb mennyiségben rabszolgákkal kereskedtek és az 1800-as évek elejére karavánjaik hatósugara már elérte a partvidéket. Az elefántcsont iránti növekvő igény miatt a nyamvezi karavánok – ugyan egyre kisebb mennyiségben – folyamatosan szállították árujukat a század folyamán.

Az elefántcsont, mint a gazdagság és a hatalom új forrása egy sajátos „agrár-kereskedői burzsoázia” kitermelődését vonta maga után³ Egyre többen kapcsolódtak be ugyanis az elefántcsont-kereskedelembé, amelyet szezonálisan végezhettek, nem hagyva fel teljesen a gazdálkodással. A nyamveziknél – legalábbis a két nagy birodalomszervező kísérlet, Mirambo és a *kimbu* (a nyamvezikkel rokon, azoktól délre lakó népcsoport)

³ SHERIFF, Abdul: Slaves, Spices & Ivory in Zanzibar. Integration of an East African Commercial Empire into the World Economy, 1770-1873. James Currey- Heinemann Kenya et al. 1987, p. 178.

Nyungu ya Mawe államalakulata előtt – nem volt uralkodói monopóliuma az agyarak kereskedelmének, mint ahogyan például Bugandában. A főnökök ugyan a megölt elefánt egyik agyarára igényt tartottak, de a másikkal „magánzók” is kereskedhettek. Ez a rugalmasság egyre több karaván indítását ösztönözte a partvidék felé.

Unyamvezi sok kicsi, önálló főnökségei közül az egyik, Unyanyembe központi jelentőségre tesz szert, mivel egyik kis településén, Kazeyben az 1850-es évektől egyre több partvidéki kereskedő telepedik le. Az itt élő arab-szuahéli kereskedők számát az utazó Burton huszonötre becsülte útja során, de ez a szám Livingstone 1870-ben történt itt tartózkodásakor már nyolcvan személyre bővült több mint tízezer helyi lakos mellett. Kazey – a későbbi Tabora – elsősorban előnyös földrajzi helyzetének köszönhette fellendülését. A nyamvezi karavánok pihentek itt először, majd megjelentek a partvidéki kereskedők, akiktől az egyik főnök, Msene politikai pozícióinak megerősödését várta. A jó kapcsolatok érdekében nem szedett tőlük vámat, és lányait feleségül adta hozzájuk. A kereskedők – köztük Juma bin Rajab, Tippu Tip nagyapja – berendezkedtek a településen és törekedtek a partvidéken megszokott kényelem itteni biztosítására, és az üzletmenet elősegítésére elefántcsont- és terményraktárakat építettek, ültetvényeket alapítottak. A Kazeyt felkereső európai utazók közül többen beszámoltak a „pezsgő” életről, amely meglepte a hosszú utat megjárt vándorokat.

Kazey szerepe Unyamvezi – elefántcsont – forrásainak elapadásával párhuzamosan nőtt. A partvidéki és nyamvezi karavánok kénytelenek voltak egyre távolabbi célokat felkeresni, ezért a pihenőhely beiktatása nélkülözhetetlenné vált. A helyi lakók közül sokan kezdtek el a karavánok részére élelmiszert termelni, és a kereskedelemmel összefüggő mesterségek – például a fegyverkovácsolás – is fellendült.⁴

A kétféle – nyamvezi és arab-szuahéli – kereskedelem ellentmondásos viszonyban volt: egyrészt konkurenciát

⁴ BURTON, Richard: The Lake Regions of Central Africa. A Picture of Exploration. Harper and Brothers, New York, 1860, p. 229-230.

jelentettek egymásnak, másrészt a kereskedői szemlélet profitvezérelt kompromisszumkészsége miatt gyakran segítették is egymást. A kimerülő források „nagy ugrásra” készítették a kereskedőket: átkelve a Tanganyika tavon a Kongó-medence csábító lehetőségekkkel kecsegtetett. Átkelésüket nem sikerülhetett volna egy Kazeyhez hasonló fejlődést mutató kereskedelmi állomás, stratégiai pont nélkül. Ez Ujji volt a Tanganyika-tó partján, ahol az első partvidéki kereskedők 1840 körül telepednek le. Csakúgy, mint Kazey, Ujji is már meglévő kereskedelmi hálózatok metszéspontján helyezkedett el és a tótól nyugatra eső területek jelentőségének növekedésével a település is felértékelődött. Több irányba indulhattak karavánok innen, többek között – a tavon keresztül – Nyangwéba és Kasongóba, valamint Lubutu és Kirundu érintésével Stanley Falls-hoz. A harmadik délről került meg a tavat és a Lunda és Luba birodalmak felé tartott. Ezen az útvonalon Msiri birodalma állt útjában a déli irányba vett karavánok indításának.

Tippu Tip és társai ténykedésének eredményeképpen Nyangwe, Kasongo és Stanley Falls olyan központokká váltak, amelyek saját hátországa folyamatosan nőtt. A Zanzibártól való nagy távolság miatt a kereskedők befolyása egyes területeken átmenetileg csökkent, de ott, ahol éppen a nagy távolság miatt kellett központokat alapítani, az önállóság erősödött. A Kongó-medencét ért társadalmi hatások hasonlóak voltak a Tanganyika-tó és a partvidék közötti hatásokkal. Többféle stratégiát követtek a partvidékiek. Erőszakos és békés eszközöket egyaránt alkalmaztak és ezek átgondolt használata tette „ellenállhatatlanná” a kereskedőket. Tevékenységüket a 19. század második felében született abolíciós propaganda irodalom általában drámai képekkel ecsetelte, kihangsúlyozva a rabszolgaszerzés embertelen voltát, az elfogottak szenvedését. A karavánokat gyakorta úgy ábrázolták, hogy a „fekete” elefántcsont – azaz a rabszolgák – szállították a „fehéret”, amely hamis kép: a rabszolgák és az elefántcsont általában külön-külön is túl értékesek voltak ahhoz, hogy így kezeljék őket. Az elefántcsontot profi teherhordók szállították: különösen a nyamvezik közül vállalkoztak sokan e munkára. Az 1890-es

években becslések szerint 80-100 000 férfi teherhordó szállított Kazey (Tabora) és a partvidék között, amely Unyamwezi férfilakosságának körülbelül egyharmada.⁵

Nyugat-Afrikához hasonlóan Kelet-Afrikában is nagy szerepük volt a helyi főnökségeknek a rabszolgakereskedelemben. A gyakori háborúkban elfogott foglyok általában rabszolgák lettek és váltságdíj – gyakran elefántcsont – fejében lehettek szabadok, vagy úgy sem. Az arab-szuahéli kereskedők razziai főként a Kongó-medencében voltak eredményesek. Egészen nagy területek néptelenedtek el és a migráció mértéke is hatalmas volt.

A kereskedők kis létszámuk miatt gyakran kerültek az önálló katonai akciókat. Saját fegyvereseik mellett szinte mindig szövetségesek támogatására kényszerültek. A legjellemzőbb – és a kereskedők „eszközhasználatának” legszélesebb skáláját felvonultató – eset a Tabora feletti uralomért zajló harc volt 1860 körül. Leírását a korabeli európai utazók művein kívül az eseményekben részt vett Tippu Tip emlékirataiból is ismerjük:⁶

2.§ „(...) Akkor apám, Muhammed bin Juma el-Murjebi elhatározta, hogy Unyamweziben lévő Taborába megy. Taborában ő olyan volt, mint egy főnök. Gyerekkorában elvette Fundi Kira főnök lányát, Karundét, akinek az anyja volt Fundi Kira első felesége. Az első feleségnek ekkoriban akkora hatalma volt, mint egy szultánnak. Ez a megbecsülés apámnak nagyon tetszett. Bármit megtehetett, amit Tabora környékén csinálni akart. Amikor a partvidékre ment, Karundét is magával vitte. Sok elefántcsontot kapott Fundi Kira gazdagságából. Más javai is voltak apámnak, aki ekkoriban nyamwezi módon uralkodott, sok tulajdona és embere volt, úgy mint talán Uganda és Karagwe uralkodóinak.” (...)

⁵ SHERIFF, i. m.: p. 182.

⁶ Az európai utazók közül részletesen ír a konfliktusról Speke. (SPEKE, John Hanning; What led to the discovery of the source of the Nile, William Blackwood and Sons, London, 1864, p. 77-83. Az 1905-ben meghalt Tippu Tip a legbefolyásosabb zanzibári kereskedők közé tartozott. Az önéletírás szakaszait François Bontinck kiadását követve (1974) a § jellel jelöljük.

5.§ „Mtoán átkelve híreket kaptunk, hogy Tabora uralkodója, Fundi Kira meghalt és apám helyette Mnywa Serét, Fundi Kira testvérének a fiát ültette a trónra. Amikor Mnywa Sere trónra lépett, volt Fundi Kira rokonai közül egy Mkasiwa nevű ember, aki közel állt az elhunythoz, és aki nem fogadta el Mnywa Serét uralkodónak, dacára annak, hogy utóbbi közelebbi rokona volt. Visszavonult a falujába és készült a háborúra, bomát (erődítményt) épített és mindenkit maga mellé gyűjtött, akit csak tudott. Ezt látva Mnywa Sere elhatározta, hogy megütközik vele. Húsz napig harcolt, sikertelenül. Látva a kudarcot, sok elefántcsontot adott apámnak, Muhammed bin Jumának, majd még többet, hogy azt ossza szét az arabok között, azért, hogy segítsék őt a háborúban. Az arabok az elefántcsontért cserébe egy hónapig harcoltak Mkasiwával aki ezután elmenekült. Emberei közül sokan meghaltak, másokat elfogtak. Mkasiwa Uriakuruba futott, Mirambóhoz, aki ekkor még nem volt ismert.

6.§ Mnywa Sere folytatta uralkodását, és nagy hatalomra tett szert. Önbizalma teljében elhatározta, hogy hongót szed minden partoidékról jövő karavántól.⁷ Ekkoriban volt Seyyid Majid és Seyyid Bargash csatája Machuiban. Seyyid Bargash menekülő arab hívei számosan érkeztek nagy félelemmel Taborába.⁸ Mnywa Sere becstelen ember volt, az arabok gyűlölték őt, de nem mertek szembeszállni vele, mert félték apámtól, Muhammed bin Jumától, akinek ekkor nagy hatalma volt. A karavánokkal lévő nagybátyjai és unokaöccsei voltak vagy harmincan és mindegyiküknek sok alárendeltje volt. A taborai arabok elfogadták ezt, de elégedetlenek voltak.

7. § Mnywa Sere zsarnoksága odáig terjedt, hogy megölte apám anyósát, Fundi Kira lányának, Karundénak az anyját és a testvérét. Ezzel feldühítette az apámat, aki ekkor Ituruban élt Karundéval. Elment Selum bin Hamedhez, Sultan bin Alihoz és Theney bin Amurhoz és azt mondta nekik: Ez az aljas Mnywa Sere megölte hozzátartozóimat, nincs más megoldás, megküzdök vele. Azt válaszolták: régen, amikor láttuk, hogy milyen kegyetlen, szólni akartunk neked, de féltünk, hogy mit szólsz hozzá. Most, hogy megváltozott a véleményed, készek vagyunk segíteni

⁷ A hongo a vám neve volt, amelyet a területükön való áthaladásért szedtek a főnökök.

⁸ Seyyid Said 1856-ben történt halála után a trónért való viszály tört ki fiai, Bargash és Majid között, amelyből az utóbbi került ki győztesen. Bargasht Indiába száműzték, követői közül többen Taborába menekültek. Bargash később szintén szultán lett Zanzibáron (1870-1888).

neked. Várjuk meg fiaid és embereid visszatérését, ha megérkeznek, megküzdünk a zsarnokkal. Keressük meg Mkasiwát is, és ültessük a helyére.

8. § A négy férfi megegyezett, hogy haladéktalanul embereket küldenek titokban Mkasiwához, hogy rávegyék, jöjjön Tabora környékére. Azonnal elindult a hírrel Salum bin Sef bin Sleman el Bahari, akinek másik neve Msopora volt. Tizenkét nappal később apám, Muhammed bin Juma, valamint Selum bin Hamed és Theney bin Amur meghívták rokonaikat és az összes arabot, aki Taborában volt és akik ekkoriban 3-400-an lehettek. Ők és Mrima-partról származó többi ember összegyűltek Sultan bin Ali házánál és nagy lakomát csaptak még mielőtt megtudták volna, hogy miért gyűltek össze.

9. § Ezalatt a főnök Mnywa Sere elefántcsontot küldött Musa el Hindinek, akihez szoros üzleti kapcsolatok fűzték: Taborában általában neki adta el ezt az árut. Ez a Musa Mzuriként is ismert ember azt mondta a nyamveziknek: „Az összes arab összegyűlt Sultan bin Alinál Kwiharában és elhatározták, hogy harconi fognak a főnökötökkel. Már Salum bin Sefet is elküldték hogy megkeresse Mkasiwát.” A nyamvezik azonnal vitték a hírt főnöküknek, aki nem messze tartózkodott tőlünk. Rögtön megszólaltatta a harci dobokat és elhatározta, hogy ott támad meg minket, ahol éppen voltunk. De az emberei azt tanácsolták neki: „Ne siess annyira, Isten tudja, hogy a hír igaz-e vagy sem. Ha igaz, azonnal vesszük a pajzsokat és megküzdünk velük.” Ekkoriban a főnöknek sok mozgósítható embere volt, ezért nagy veszélyben éltünk. Szerencsére ezúttal embereire hallgatott. Soha nem éreztük az ételt olyan finomnak, mint akkor.

10. § Theney bin Amur elindult, hogy szóljon mindazoknak, akik messze laktak és egyedül, hogy jöjjenek és lakjanak a többiekhez közel. Aki nem fogadta meg ezt, annak: la talumuni wa lumu anufusakum („ne engem okoljatok, hanem magatokat” Korán, Ibrahim, 27). Így hát mi, akik Tabora környékén éltünk, Taborába mentünk, aki messzebb élt, elköltözött. Aki úgy látta, hogy meg tudja védeni értékeit és faluja védhető, helyben maradt. Tizenöt nap múlva megérkezett Salum bin Sef Msopora. Elhozta Mkasiwát, és három hónapig tartó nagy harc kezdődött. Sokan meghaltak mindkét oldalon. A negyedik hónapban sikerült Mkasiwát a trónra tennünk. A harcok után két hónapig maradtam itt, majd visszatértem a partvidékre. Apám odaadta nekem az

elefántcsontját, hogy adjam el a nevében és így fizessem vissza a neki járó tartozásomat.”

A szövegben említett Fundi Kira főnök annak az új nyamvezi „kereskedő-arisztokráciának” volt a képviselője, amelyik felismerte a távolsági kereskedelem jelentőségét és igyekezett a lehető legjobb kapcsolatot kiépíteni a partvidékiekkel. Utódjának, Mnywa Serének érdekei hasonlóak voltak, de az új hatalmi pólussal, az alig húsz éve felbukkant, lőfegyverekkel rendelkező partvidékiekkel a viszonya ellentmondásos volt. Egyszerre voltak szövetségesei és konkurensei a kereskedelemben. Anyósának kivégeztetése viszont azt mutatja, hogy a wandewán belül sem volt egység. A szájhagyományok vizsgálata szerint Mnywa Serét mint a „kereskedelem és az ország pusztítóját” tartották számon, amely jól jelzi a lakosság értékrendszerének átalakulását.⁹

A zanzibári kereskedők tevékenysége – a Kongó-medencébe való behatolásuk előtt – a hagyományos, kereskedelmi állomásokra épülő gyarmatosításra hasonlít. Végző céljuk hasonló volt az európai hatalmakéhoz: elsősorban kereskedéssel aknázni ki a forrásokat és az anyaországba – Zanzibárra – vinni a belőle származó hasznot. A fenti forrásból kiderül, hogy a helyi politikai rendszereket igyekeztek a legszélesebb eszközöket figyelembe véve manipulálni. E kereskedők tevékenysége hosszú távon olyan társadalmi-gazdasági változásokat idézett elő, amely később a gyarmati, majd a modern Kelet-afrikai államok megszületésének körülményeit is befolyásolta. Az expanzió máig élő, leglátványosabb öröksége a szuahéli nyelvnek az egész Kelet-afrikai régióban közvetítőnyelvként való elterjedése, melynek első magjai ekkor hullnak termékeny talajra.

⁹ SHERIFF, i.m.: p. 193.